

750

VAPAAEHTOISSEKTORIN RAJOITTEET JA MAHDOLLISUUDET
HYVINVOINTIPALVELUJEN TUOTTAJANA. TAPAUSTUTKIMUS
MIELENTERVEYSALAN VAPAAEHTOISTYÖSTÄ

Heli Harinen
Jyväskylän Yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja
filosofian laitos
Yhteiskuntapolitiikan
Pro gradu -tutkielma
Kevät 1998

TIIVISTELMÄ

Heli Harinen

Vapaaehtoissektorin rajoitteet ja mahdollisuudet hyvinvointipalvelujen tuottajana. Tapaustutkimus mielenterveysalan vapaaehtoisuudesta.

Jyväskylän yliopisto

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma

Kevät 1998

105 s + lähteet 6 s

Sosiaalipolitiikan vaihtoehtoisia strategioita ovat hyvinvointivaltiollinen strategia, markkinoistaminen ja yhteisöllistäminen. Hyvinvointivaltio -keskustelun rinnalle on noussut käsite hyvinvointiyhteiskunta, johon sisältyy oletus siitä, että osa hyvinvointivaltion tehtävistä voidaan siirtää kaupalliselle sektorille tai yhteisöjen ja perheen hoidettavaksi. Sektorit nähdään toisensa funktionaalisesti korvaavina.

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää sosiaalipolitiikan vaihtoehtoisia strategioita ja niistä erityisesti yhteisöllistämistä sosiaalialan vapaaehtoisjärjestöjen näkökulmasta. Tutkimuksessa keskitytään sosiaalialan järjestäytyneen vapaaehtoisuuden eli vapaaehtoisjärjestöjen rooliin hyvinvointipalvelujen tuottajana, tutkitaan sitä minkälaisia odotuksia niihin kohdistuu, miten ne itse määrittelevät roolinsa, mikä on niiden suhde viralliseen ja toisaalta minkälaisina näyttäytyvät niiden toiminnan yhteiskunnalliset reunaehdot.

Työn empiirisessä osuudessa tutustutaan Mielenterveysyhdistys HELMI ry:in. Esimerkkitapauksen perusteella näyttäisi siltä, että vapaaehtoissektorin omat tavoitteenasettelut ja toisaalta niihin ulkoapäin kohdistuvat odotukset eivät vastaa toisiaan. Vapaaehtoissektorin taloudelliset resurssit ovat rajalliset ja järjestöt haluavat säilyttää erillisyytensä ja itsenäisyytensä. HELMI ry:ssä painotettiin, että hyvinvointivaltiolle kuuluvia tehtäviä ei haluta hoitaa vaan yhteiskunnalla on ensisijainen velvollisuus järjestää tarvittavat palvelut. Rooli suhteessa viralliseen nähdään täydentävänä ja rinnakkaisena, ei korjaavana. HELMI ry:lle ominainen piirre oli edunvalvonnan painottuminen. Edunvalvonta edellyttää kriittisyyttä ja etäisyyttä julkisesta sektorista, olkoonkin että yhteistyöhön ollaan halukkaita. Vapaaehtoissektorin toimivuus edellyttää itsenäisyyttä ja autonomiaa suhteessa viralliseen. Yhdistyksen projektien tarkoitus on mm. etsiä uusia malleja mielenterveystyöhön, ei järjestää primaareja yhteiskunnalle kuuluvia palveluja.

Kansalaiskeskeisyys ja refleksiivinen työote ovat nousseet virallisen sosiaalityön haasteeksi niin työn sisältä kuin kansalaisyhteiskunnasta käsin. Ratkaisuja virallisen sosiaalityön sisällöllisiin ongelmiin on haettu mm. erilaisista välittävän tason organisaatioista ja sektorien rajat ylittävistä ratkaisuisista. Mikäli hyvinvointivaltion alasarjo jatkuu, tulevaisuudessa jouduttaneen kuitenkin yhä useammin kysymään, mikä on vapaaehtoisuuden ja vaihtoehtoisuuden merkitys tilanteessa, jossa vaihtoehtoja ei kenties enää ole.

SISÄLLYS:

1	JOHDANTO.....	1
2	HYVINVOINTIVALTIO MURROKSESSA.....	3
	2.1. Hyvinvointivaltion vaiheet.....	3
	2.2. Hyvinvointivaltio ideologisten kamppailujen kenttänä.....	5
	2.2.1. Hyvinvointivaltioregiimit	6
	2.3. Hyvinvointivaltion tulevaisuusvisioita.....	8
	2.4. Suomalaisen hyvinvointivaltion murros.....	10
	2.5. Naisten hyvinvointivaltio.....	15
3	SOSIAALIPOLITIIKAN VAIHTOEHTOISET STRATEGIAT.....	21
	3.1. Hyvinvointivaltiollinen strategia.....	21
	3.2. Yksityistäminen ja markkinoistaminen.....	22
	3.3. Yhteisöllistäminen.....	27
	3.3.1. Yhteisöllistämisen poliittiset ja ideologiset juuret.....	31
	3.4. Hyvinvointipluralismi - hyvinvointivaltiosta hyvinvointiyhteiskuntaan.....	33
	3.4.1. Subsidiariteettiperiaate.....	36
4	VAPAAEHTOISSEKTORI HYVINVOINTIPALVELUJEN TUOTTAJANA.....	37
	4.1. Vapaaehtoistoiminnan laajuus Suomessa.....	38
	4.2. Vapaaehtoisen sosiaalisen työn merkitys suomalaisen hyvinvointivaltion muotoutumisessa.....	38
	4.2.1. Yhteisöt ja yhteisöapu.....	39
	4.2.2. Rouvasväen yhdistysten läpimurto.....	40
	4.2.3. Hyvinvointivaltion vuosisata.....	41
	4.3. Yhteiskunnalliset liikkeet - järjestöt.....	42
	4.4. Käsitteet kolmas- ja vapaaehtoissektori.....	49
	4.5. Vapaaehtoissektorin tutkimus.....	52
5	VAPAAEHTOISSEKTORI MIELENTERVEYSHUOLLOSSA.....	53
	5.1. Julkisen mielenterveyshuollon kehittyminen ja nykytilanne.....	53
	5.2. Tapaustutkimus: HELMI RY.....	59
	5.2.1. Perustaminen ja toimintamuotojen kehittyminen.....	60
	5.2.2. Toimintamuodot.....	62
	5.2.2.1. Jäsentoiminta.....	62
	5.2.2.2. Edunvalvonta.....	63
	5.2.2.3. Projektit ja tutkimus- ja kehittämistoiminta.....	64
	5.2.3. Yhteistyö.....	68
	5.2.4. Suhde viralliseen.....	68
	5.2.5. Vapaaehtoistyön merkitys Helmin toiminnassa.....	72
	5.2.6. Toiminta suhteessa viralliseen järjestelmään: täydentävää vai hyvinvointivaltion aukkoja paikkaavaa toimintaa?.....	73
	5.3. Vapaaehtoistoiminnan merkitys hyvinvointipalvelujen tuottajana.....	76
	5.4. Tutkimuksen metodit ja validiteetti.....	80
6	VAPAAEHTOISSEKTORIN HAASTEET JA KRITIIKKI VIRALLISELLE SOSIAALITYÖLLE.....	82
	6.1. Sosiaalityön modernisoitumiskehitys.....	82

6.2. Kansalaiskeskeisyys ja refleksiivisyys virallisen sosaalityön haasteina.....	85
7 VAPAAEHTOISSEKTORIN MAHDOLLISUUDET JA RAJOITTEET.....	92
LÄHTEET.....	106

1 JOHDANTO

Tutkimuksen aiheena on vapaaehtoissektori ja sen suhde hyvinvointivaltioon. Työn alussa teen suhteellisen laajan katsauksen hyvinvointivaltion sisällä käytäviin ideologisiin kamppailuihin. Vapaaehtoissektori on Suomessakin alettu 90-luvulla nähdä ratkaisuna mitä erilaisempiin hyvinvointivaltion määrällisiin ja laadullisiin ongelmiin. Perustelut vaihtelevat usein puhujan ideologisten lähtökohtien mukaan.

Monien hyvinvointipalvelujen juuret ovat kansalaisyhteiskunnassa. Ne ovat alkaneet vapaaehtois pohjalta ja vasta myöhemmin vakiintuneet osaksi julkista palvelujärjestelmää. Toisessa luvussa tarkastellaan kansalaisyhteiskunnan ja virallisen sektorin kehittymistä vuosisadan alusta tähän päivään.

Työn empiirisessä osuudessa tutustutaan Mielenterveysyhdistys HELMI:iin. Yhdistys edustaa suomalaista sosiaalialan järjestösektoria ja vapaaehtoistyötä, ja olettamuksena on, että se myös ainakin jossakin määrin heijastaa yleisemmin vapaaehtoissektorilla vallitsevaa tilannetta. Vertailuaineistona olen käyttänyt aiemmin aiheesta tehtyjä tutkimuksia. Tutkimuksen tavoitteena on ollut etsiä tietoa kyseisen yhdistyksen synnystä sekä kehittymisestä perustamisesta tähän päivään. Lisäksi olen pyrkinyt selvittämään miten yhdistys itse määrittelee toimintansa, millainen on sen suhde viralliseen sektoriin ja julkisesti tuotettuihin hyvinvointipalveluihin sekä yrittänyt löytää viitteitä siitä miten järjestöt ovat reagoineet 90-luvun muuttuneeseen yhteiskuntapoliittiseen tilanteeseen.

Työn lopussa lähestyn vapaaehtoissektoria virallisen sosiaalityön näkökulmasta. Vapaaehtoissektoriin ja nk. vaihtoehtoiseen sosiaalityöhön liitetään laadullisia määreitä jotka vastaavasti on nähty virallisen sektorin ongelmina. Vapaaehtoissektorin tehtävänä voidaankin nähdä sen olemisen uusien ideoiden ja vaihtoehtoisten toimintatapojen välittäjänä viralliselle

sektorille. Virallisen sosiaalityön haasteiksi ovat nousseet erityisesti refleksiivisyys ja kansalaiskeskeisyys.

Olen ollut pro gradu -työtä kirjoittaessani päätoimisesti sosiaalityöntekijänä Helsingin kaupungilla toukokuusta 1992 lähtien. Tätä työtä kirjoitin yhteensä viiden kuukauden mittaisella opintovapaalla keväällä 1994 ja 1997. Työn kirjoitin loppuun loppuvuodesta 1997, empiirinen tutkimus ajoittuu kesään 1997. Työn viivästyminen on aiheuttanut ajoittain ongelmia mm. lähteiden kanssa. Aihepiiri elää jatkuvasti ja uutta tutkimustietoa julkaistaan. Vaarana on ollut koko ajan "aiheen karkaaminen alta". Toisaalta kirjoitustyö pitkällä aikavälillä on tuonut perspektiiviä yhteiskunnassamme tapahtuvan muutosprosessin vauhtiin. Työtä aloittaessa luetut eri tutkijoiden visiot siitä mitä tuleman pitää alkoivat parin vuoden jälkeen olla jo nykypäivää. Mielenkiintoista on ollut huomata myös se, miten haaste sektorirajat ylittäviin toimintatapoihin on yhä enemmän tulossa käytännön todellisuudeksi myös virallisen sosiaalityön näkökulmasta.

Tutkimuksen tarkoitus ei ole antaa pitäviä vastauksia siihen, mistä vapaaehtoissektorilla ja virallisen sektorin ja vapaaehtoissektorin suhteissa tällä hetkellä on kysymys. Toiminnassa näkyvät "idut" -niin virallisella kuin epävirallisellakin puolella - saattavat kuitenkin antaa jonkinlaisia viitteitä tulevast.

2 HYVINVOINTIVALTIO MURROKSESSA

Hyvinvointivaltiollinen sosiaalipolitiikka on käännekohdassa (Kosonen 1987, 112, Anttonen 1989, 57, Julkunen 1992, 13-15). Hyvinvointivaltio on syntymästään asti ollut jatkuvan muutoksen tilassa, vain käsitteet ovat keskustelun kuluessa vaihdelleet: kun 1980-luvulla puhuttiin hyvinvointivaltion kriisistä, 1990-luvulle tultaessa siirryttiin puhumaan sosiaalipolitiikan uudelleenmuotoutumisesta (Anttonen 1989,1). Kosonen (1987, 314) nimesi tilanteen hyvinvointivaltion laajenemisvaiheen päättymiseksi. 90-luvun puoliväliin tultaessa suomalainen hyvinvointivaltio on kuitenkin tilanteessa, joka oikeuttanee jälleen kriisikäsitteen käytön - kenties oikeutetummin kuin kertaakaan aikaisemmin. Suomalainen hyvinvointivaltio on joutunut ensimmäistä kertaa historiansa aikana murrokseen, jossa sen olemassaolo on uudella tavalla uudelleenarvioitavana ja saavutetuistakin etuuksista joudutaan tinkimään.

2.1. hyvinvointivaltion vaiheet

Hyvinvointivaltion kehityksessä voidaan erottaa eri ajanjaksoja, Hugh Heclon (1981, 383-399) mukaan sosiaalipolitiikan kehitys voidaan jakaa neljään vaiheeseen:

- kokeiluvaihe 1870-luvulta 1920-luvulle,
- lujittumis- ja vakiintumisvaihe 30-luvulta 40-luvulle,
- laajentumisvaihe 1950-luvulta 1960-luvulle,
- uudelleenmuotoutuminen 1970-luvulta lähtien.

Heclon jaottelun perusta on sosiaalipoliittisen lainsäädännön sekä käytäntöjen institutionalisoitumiskehitys. Jaottelua ei kuitenkaan voi suoraan soveltaa Suomeen, sillä Heclo on tutkinut Euroopan teollisuusmaita ja Pohjois-Amerikkaa. Sosiaalipolitiikka ei ole kehittynyt kaikissa maissa samalla tavoin, vaikkakin samansuuntaisesti (Anttonen 1989, 58).

Pekka Kosonen (1987,107-109) paikantaa hyvinvointivaltiollisen kapitalismin osaksi kasaantumisjärjestelmien vaihtelua. Lyhyt kasvukausi 1890 - 1914 oli suomalaisen hyvinvointivaltion syntyvaihe, jolloin suuri osa sosiaalivakuutuksesta sai alkunsa. Maailemansotien välistä aikaa hän kutsuu vähittäisen sosiaalivakuutuksen laajenemisen ajaksi. Toinen maailmansota mahdollisti osaltaan hyvinvointivaltion syntymistä, sillä valtion rooli korostui tänä aikana ja suuri osa säätelykoneistoa jäi muuntuneena toimimaan myös sodan jälkeen.

Sotien jälkeistä aikaa 1945 - 1973 Kosonen (mt.) kutsuu hyvinvointivaltion yleisen laajenemisen ajaksi. "Työväenkysymys synnytti sosiaalipolitiikan ja palkkatyön yhteiskunnan kypsyminen vakiinnutti sen" (Anttonen 1989, 59). Hyvinvointivaltiosta tuli "osa joukkotuotannon ja -kulutuksen hyvää kehää" (Kosonen 1987, 109). Hyvinvointivaltio oli kasvukauden edellytys muodostaessaan kasaantumisjärjestelmän institutionaaliset ehdot. Kasvukauden seuraus se oli vastatessaan tuotannon, perinteisten sosiaalisten siteiden höltyymisen ja perheen aseman muutoksen aiheuttamiin pulmiin. Hyvinvointivaltion laajeneminen oli mahdollista vain kukoistuskaudella lisääntyneiden taloudellisten resurssien ansiosta (mt.).

Useimmat nk. kehittyneet hyvinvointivaltioidet kohtasivat kasvun rajat jo 1970-luvulla, sosiaali- ja julkisten menojen osuus kansantuotteesta alkoi joko laskea, tai ei ainakaan enää kasvanut. Perinteisistä hyvinvointivaltioista Englanti oli ensimmäinen joka muutti politiikan suuntaa kohti markkinaliberaalisia. Syinä voidaan nähdä paitsi julkistalouden kroonistuva kriisi, 70-luvulta lähtien myös uskonservatismien nousu. Suomi on ollut tässä suhteessa perässätulija, Suomessa hyvinvointivaltiollinen sosiaalipolitiikka oli kasvussa vielä 1980-luvulla. Talouden hyvät kehät ja idänkauppa mahdollistivat taloudellisen nousukauden. Vasta 1990-luvulla yksityisen talouselämän romahdus on nostanut julkisten ja sosiaalimenojen kansantalousosuudet lähemmäs eurooppalaista kärkeä (sosiaalimenot 30% ja julkiset menot n. 50 % kansantuotteesta) kun ne aiemmin jäivät OECD-maiden

keskiarvon alapuolelle. 90-luvulla myös Suomalainen hyvinvointivaltio on joutumassa samantapaisen uudelleenarvioinnin kohteeksi kuin Englanti pari vuosikymmentä aikaisemmin (Julkunen 1992, 15-16, Anttonen & Sipilä 1992, 435-436).

2.2. hyvinvointivaltio ideologisten kamppailujen kenttänä

Julkunen (1992, 12; myös Mishra 1990, 18) määrittelee hyvinvointivaltion yhteiskunnaksi, jossa valtio kantaa vastuuta ihmisten sosiaalisista olosuhteista ja elämisen ehdoista. Sen ideologiaan sisältyy ajatus, että koska sosiaaliset ongelmat ja köyhyys ovat yhteiskunnallista alkuperää, niiden hoidosta on vastattava yhteisesti. Mishran (1990, 18-19) mukaan julkinen valta voi pyrkiä tähän päämäärään pääasiassa kolmella keinolla: korkeaan (täys)työllisyyteen tähtäävän politiikan, universaalien sosiaalietuuksien (koulutus, terveydenhuolto) ja minimitoimeentulon takaavan sosiaaliturvan, viimesijaisen turvaverkon avulla.

Mishran (1990, 1) mukaan hyvinvointivaltioiden kriisin perimmäisenä syynä 70-luvun puolivälissä olivat ensisijaisesti taloudelliset tekijät. Taloudellinen kriisi kuitenkin antoi materiaalista pohjaa erilaisille keskenään kilpaileville ideologioille ja vaihtoehdoille tuoda julki ajatuksiaan (mt.). Konservatiivit vaativat markkinoiden vapauttamista valtiollisesta holhouksesta, feministinen kritiikki taas on arvostellut hyvinvointivaltiota sen instituutioiden patriarkaalisuudesta ja siitä, että se ylläpitää alistavia sukupuolieroja (Anttonen & Sipilä 1992, 436).

Mishra (1990, 2-3) on tarkastellut hyvinvointivaltioita kahden pääasiallisen kilpailevan ideologian valossa. Hyvinvointivaltioissa ovat hänen mukaansa käyneet kamppailua konservatiivinen, hyvinvointivaltion supistamista ajava sekä sosiaalidemokraattinen, hyvinvointivaltion ylläpitämiseen tähtäävä ideologia. Mishran mukaan useimmat hyvinvointivaltioiden voidaan asettaa näiden kahden ideologian muodostamalle jatkumolle. Vaikka viime

vuosikymmenen aikana onkin noussut uusia ideoita ajavia liikkeitä, jotka asettuvat uudella tavalla perinteiselle oikeistovasemmisto tai yksityinen - julkinen -jaottelulle (esim. ekologinen liike), ne ovat toistaiseksi jääneet politiikassa melko marginaalisiksi ilmiöiksi. Ideologisesta retoriikasta on usein pitkä matka käytännön politiikkaan, kuten esimerkiksi Britanniassa 80-luvulla harjoitettu politiikka osoittaa (mt).

2.3. hyvinvointivaltioregiimit

Esping-Andersen (1990, 26-28) on löytänyt hyvinvointivaltioista kolme tyyppiä: **liberaalin** (USA), **konservatiivis-korporatistisen** (Itävalta, Ranska, Saksa) sekä **sosiaalidemokraattisen** (Ruotsi) regiimin. Liberaalia hyvinvointivaltiota kuvaa residuaalinen sosiaalipolitiikka: etuuksien viimesijaisuus, niukkuus, pienuus ja tarveharkintaisuus. Konservatiiviselle regiimille on tyypillistä subsidiariteettiperiaate eli perhe - käytännössä naiset - ensisijaisesti vastaavat kansalaisten hyvinvoinnista. Konservatiivisissa regiimeissä korostuvat traditionaaliset arvot ja kirkon vaikutus. Sosiaaliturva on pitkälti työsuhde- ja vakuutusperustaista. Sosiaalidemokraattista regiimiä kuvaavat universaali, kaikkiin kansalaisiin kohdistuva sosiaaliturva ja korkealuokkaiset julkiset palvelut, jotka koskevat myös keskiluokkaa.

Paitsi sosiaaliturvajärjestelmiä Esping-Andersen (mt.) on tutkinut myös minkälaisiin työllisyysmalleihin hyvinvointivaltiot nojaavat. Sosiaalidemokraattinen regiimi nojaa laajaan, myös naisia koskevaan palkkatyöläisyyteen päinvastoin kuin konservatiivinen, jossa naiset sijoitetaan kotiin. Liberaalissa ideaalissa taas markkinat pitävät huolen siitä, että myös naisilla on mahdollisuus työelämään kodin ulkopuolella, tosin ilman valtion tukea (esim. kattava julkinen päivähoido puuttuu). Liberaalin regiimin maissa korostuu hyvä- ja huono-osaisten välinen dualismi, kilpailu markkinoilla asettaa naiset eriarvoiseen asemaan paitsi suhteessa miehiin myös toisiinsa (ks. myös Julkunen 1992, 28-37; 1993, 283-284).

Esping-Andersenin typologia on hyvin karkea ideaalityyppinen jaottelu, johon esimerkiksi Britanniaa on siihen vaikea sijoittaa. Liberalistinen ideologia on ollut siellä vallitseva 80-luvun sosiaalipolitiikkaa ohjaava tekijä, käytännössä sen vaikutukset ovat jääneet kuitenkin tavoitteita pienemmiksi. Brittiläisessä hyvinvointivaltiossa näkyy yhä yhtäläillä aineksia sosiaalidemokraattisesta universalismista kuin anglosaksisesta selektivismitä ja residualismista (Julkunen 1992, 29).

Esping-Andersenin mallia on kritisoitu myös siitä, että konservatiivis-korporatistinen regiimi on epätarkka ja hajanainen (Anttonen & Sipilä 1994, 233). Stephen Leibfried (1993, 141) jakaa Esping-Andersenin konservatiivis-korporatistisen regiimin kahtia tuoden esitykseen **latinalaisen regiimin**, johon voidaan lukea kuuluviksi Espanja, Portugali, Italia, Kreikka ja Irlanti. Regiimiä kuvaa parhaiten käsite alkeellinen hyvinvointivaltio, jolle on ominaista sosiaalipalvelujen niukkuus ja katolisen kirkon vaikutus. Bismarckilaisiin maihin hän lukee mm. Saksan, Hollannin ja Belgian. Ranskan sijoittuminen näihin ei ole kovin selvä, sen voisi perhekeskeisen sosiaalipolitiikkansa vuoksi lukea kumpaankin tyyppiin.

Suomalainen hyvinvointivaltio voidaan periaatteiltaan lukea pohjoismaiseen regiimiin, vaikka sen rakenne ja historia poikkeavatkin Ruotsin mallista. Suomalainen hyvinvointivaltio syntyi suhteellisen myöhään ollen myös määrällisesti perässä-tulija (Julkunen 1992, 38). Suomessa on Ruotsin mallista poiketen jo 70-luvun puolivälin jälkeen kilpailukyvyn ja kasvun nimissä luovuttu täystyöllisyystavoitteista ja julkisia menoja on rajattu. Taloudellinen noususuhdanne mahdollisti sosiaalimenojen laajentumisen vielä 80-luvulla, Ruotsia korkeampi työttömyysaste sen sijaan on ollut heikentämässä hyvinvointivaltion pohjaa (Kosonen 1987, 328).

Vaikka 90-luvun loppupuolelle tultaessa edelleen voidaan erottaa pohjoismainen hyvinvointivaltio brittiläisestä, mannereurooppa-

laisesta ja perifeerisesta hyvinvointivaltiomallista, Kososen (1995, 213) mukaan näyttäisi siltä, että Länsi-Euroopassa on tapahtumassa tietynasteista hyvinvointijärjestelmien lähentymistä. Pohjoismaiset hyvinvointivaltioiden omaksuneet Keski-Eurooppalaisia työmarkkina ja vakuutusperusteisia piirteitä, toisaalta niiden hyvinvointivaltioiden universaalit piirteet ovat lisääntyneet, naisten työssäkäynti on lisääntynyt jne.

Myös Euroopan integraatiolla voi olla hyvinvointivaltioita yhdenmukaistavaa vaikutusta. Tämä ei johdu niinkään EU:n sosiaalipoliittisesta sääntelystä vaan taloudellisesta integraatiosta, verokilpailusta ja EMU:sta. Kaikilla näillä tekijöillä on vaikutuksia sosiaali- ja työllisyyspolitiikan rahoitukseen (Kosonen 1995, 214). Kehityksen suunta ei kuitenkaan ole yksiselitteinen, sillä toisaalta EU:n subsidiariteettiperiaate voi olla lisäämässä kansallisia eroja talouden ingegraation periaatteista huolimatta (mt. 217).

2.4. hyvinvointivaltion tulevaisuusvisioita

Hyvinvointivaltion tulevaisuudesta ollaan montaa mieltä. Ramesh Mishra (1990, 102-116) on listannut aikalaistulkintoja hyvinvointivaltion tulevaisuudesta. Hänen mukaansa hyvinvointivaltio on nähty joko 1) peruuttamattomana, 2) kypsänä instituutiona, 3) demokraattisena luokkataisteluna tai 4) hyvinvointipluralismivisioina.

Hyvinvointivaltion peruuttamattomuutta on perusteltu muun muassa Yhdysvaltojen ja Britannian esimerkillä (Mishra 1990, 102). Näissä maissa on pitkään toteutettu konservatiivista politiikkaa kykenemättä silti merkittävästi leikkaamaan sosiaalikuluja (mt. 43). Mishra (ks. myös Esping-Andersen 1990, 19) suhtautuu kuitenkin kriittisesti siihen, jos hyvinvointiyhteiskunnan vahvuutta tarkastellaan pelkästään tutkimalla sosiaalimenojen osuutta kansantuotteesta. Tällöin jäävät huomiotta rakenteelliset ja laadulliset muutokset joita hyvinvointivaltioissa on tapahtunut. Konservatiivista sosiaalipolitiikkaa toteuttavissa maissa

on luovuttu täystyöllisyystavoitteista, heikko-osaisimpien etuuksista on leikattu; universaalit sosiaaliohjelmat sen sijaan ovat säilyneet suhteellisen koskemattomina samaan aikaan kun varakkaat ovat saaneet verohelpotuksia (Mishra 1990, 32, 37). Mishran mielestä esimerkiksi Britannian esimerkki osoittaa hyvinvointivaltion peruuttamattomuuden lyhyellä tähtäimellä. Hän pitää kuitenkin erityisen tärkeänä sen tarkastelua, millaisia sisäisiä "pieniä" muutoksia hyvinvointivaltioissa on tapahtunut, suuremmat muutokset ovat mahdollisia vain pitkällä aikavälillä (mt. 105).

Toisena aikalaistulkintana Mishra esittää väitteen hyvinvointivaltiosta kypsänä instituutiona (Mishra 1990, 106). Hyvinvointivaltio on siirtynyt stabiiliin tilaan, jossa se ei sen paremmin kasva kuin supistukaan. Kasvukausi on ohi, sen sijaan täytyisi keskittyä kehittämään nykyistä systeemiä joustavammaksi ja toimivammaksi. Mishra kritisoi tulkintaa samoin perustein kuin peruuttamattomuusväitettäkin: tulkinta jättää huomioimatta mm. työllisyyspolitiikassa ja verotuksessa tapahtuneet muutokset (Mishra 1990, 106-108).

Kolmantena hyvinvointivaltion säilymistä puoltavana visiona Mishra esittää demokraattisen luokkataistelun. Visio korostaa luokkataistelun merkitystä sosiaalipolitiikan suuntaa määräävänä tekijänä. Yhteiskunnassa käydään jatkuvasti 'neuvotteluja' eri valtaryhmittymien välillä. Tällaisia valtaryhmittymiä ovat mm. työmarkkinajärjestöt, poliittiset puolueet sekä muut yhteiskunnan valtaryhmittymät (Mishra 1990, 114-116). Kosonen (1987, 135-136) puhuu tässä yhteydessä uuskorporatismista, joka perustuu ammattiyhdistysten ja työnantajien yhteistyöhön valtion kanssa. Uuskorporatismeissa pyritään valtion toimien yhdistämiseen entistä suuremmin kasaantumiseen, eli siirtymään eriytyneestä hyvinvointivaltiosta "integroituu hyvinvointivaltioon" (käsite Ramesh Mishran). Integroituessa hyvinvointivaltiossa taloutta säännellään sekä kysyntä- että tarjontapuolelta, taataan sosiaaliturvan yhteensovittaminen talouteen ja politiikka on keskitettyä korporatismia (Kosonen 1987, 135-136). Julkusen

(1992, 90) mukaan näkökulma johtaa kysymään, voiko hyvinvointivaltion tueksi muodostua uusia hegemonisia projekteja. Hyvinvointi-ideologiat joutuvat aina sopeutumaan yhteiskunnan uudistuviin rakenteisiin. Mm. Euroopan yhdentyminen tuo uusia haasteita myös sosiaalipolitiikan alueella.

Neljäntenä hyvinvointivaltion tulevaisuusvisiona Mishra esittää hyvinvointipluralismin. Hyvinvointipluralismiin sisältyy ajatus siirtymisestä hyvinvointivaltiosta hyvinvointiyhteiskuntaan, jossa valtio, markkinat, vapaaehtoissektori ja kotitaloudet tuottavat sosiaalipalveluja. Kyseessä on eräänlainen hyvinvoinnin sekatalousmalli, jossa julkisen sektorin ensisijaisuus väistyy ja jossa pyritään eri auttamistasojen uudenlaiseen integraatioon. Hyvinvointipluralismia ja visioita hyvinvointiyhteiskunnasta käsittelemme myöhemmin luvussa 3.5.

2.5. suomalaisen hyvinvointivaltion murros

Vaikka hyvinvointivaltiollinen kausi Suomessa jatkui aina 80-luvun lopulle asti, vuoden 1973 jälkeisen taloudellisen murroskauden aikana hyvinvointivaltion kasvun rajat nousivat täälläkin julkisen keskustelun aiheeksi. Joukkotyöttömyys ja taloudellinen lama katkaisivat hetkeksi hyvinvointivaltiollisen vaiheen etenemisen, hyvinvointivaltiolliseen kapitalismiin liitetyt kasvun, elintason ja täystyöllisyyden lupaukset eivät näyttäneetkään toteutuvan. Kriisikeskustelu ei kuitenkaan selity pelkästään talouden ongelmista vaan kyseessä oli monisyisempi ilmiö, jonka yhteydessä nousivat esiin myös kysymykset sosiaalipolitiikan legitimaation mahdollisesta murenemisestä ja sosiaalipolitiikan vaikutuksista ihmisen arkielämään ja sosiaalipolitiikalle asetettujen tavoitteiden kuten tasa-arvon, solidaarisuuden vahvistamisen tai täystyöllisyyden toteutumisesta (Kosonen 1987, 111-112, Anttonen 1989, 59-60). Keskustelu näistä aiheista jatkui vilkkaana koko 80-luvun, vuosikymmenen "turvallinen atmosfääri" loi suotuisat puitteet hyvinvointivaltiokritiikille. Keskiluokkakin alkoi kuuluvasti arvostella massapalvelujen harmautta. Tilalle vaadittiin eurooppalaiseen tapaan moniarvoista sosiaali-

politiikkaa, welfare mixejä ja valinnanvapautta" (Anttonen 1994, 244).

Suomalainen hyvinvointivaltio on joutunut vastaavanlaisen uudelleenarvioinnin kohteeksi pari vuosikymmentä myöhemmin kuin esimerkiksi Englanti. Julkisen talouden rahoituskriisi 90 -luvulla johti siihen, että sosiaaliturvan ja -palvelujen laikkauksista tuli ajankohtaisia myös Suomessa. Ensimmäisessä vaiheessa leikkaukset ovat kohdistuneet lähinnä marginaaliryhmiin, joilla ei ole vahvoja intressiryhmiä taustallaan etuja turvaamassa (Mishra 1990, 39; Julkunen 1992, 85-86). Vahva ammattiyhdistysliike piti vielä vuosikymmenen alkupuolella huolta siitä, ettei ansiosidonnaiseen työttömyysturvaan kajottu. Nyt 90 -luvun loppupuolelle tultaessa valtiontalouden vaatiessa yhä uusia leikkauskohteita ansiosidonnaisten etuuksien lisäksi myös universaalit, koko väestöön kohdistuvat etuudet ovat kuitenkin joutuneet leikkausten kohteeksi. Toistaiseksi sosiaaliturvan supistukset ovat jääneet pienehköiksi. Pidemmällä tähtäimellä linjan jatkuessa ne saattavat kuitenkin yhdessä korkean työttömyyden kanssa olla uhka hyvinvointivaltion sosiaaliselle perustalle. Oikeus palveluihin ja järjestelmän universaalisuus ovat julkisten palvelujen maksukorotusten vuoksi osin menettämässä merkitystään (Anttonen & Sipilä 1994, 242).

Suomalaisen hyvinvointivaltion kriisin yhteydessä voidaan olla sitä mieltä, että siinä on kyse myös jostakin muusta kuin pelkästään taloudellisesta ahdingosta. Julkunen (1992, 16-17, ks. myös Kosonen 1987, 125) mukaan nykyistä lamaa voi pitää hälytykellona siitä, että yhteiskunnallisissa rakenteissa on jotakin vinossa. Yhteiskunnallisessa käytännössä käydään kamppailua uudesta hegemonisesta vaiheesta. Eri hegemoniset projektit pyrkivät käyttämään hyväkseen tilanteen vaihtumista ja luomaan uusia rintamalinjoja. Julkunen mukaan "yleisempi konteksti oikeuttaa väittämään, että Suomessa ei ole esityslistalla vain verotulojen supistumisen vaatimat palvelujen ja sosiaaliturvan leikkaukset vaan käynnissä on syvempi hyvinvointivaltion

uudelleenarviointi, jolle lama on antanut viimeisen sysäyksen ja oikeutuksen".

Kasvukaudella kehittyneet taloudelliset-poliittiset mallit suuntaavat tapaa, jolla lamaan on eri maissa reagoitu (Kosonen 1987, 329). Se, miten yhteiskunnan ongelmiin kulloinkin reagoidaan on ideologinen kysymys. Ideologiat, jotka ovat yhteydessä luokkaintresseihin, ohjaavat tilanteen määrittelyä; toisinsanoen sitä minkä tekijöiden katsotaan aiheuttaneen kriisitilanteen ja mitä ratkaisuja sille esitetään (Mishra 1990, 15-16). Esimerkkinä ideologian merkityksestä Mishra (mt.) mainitsee työttömyyden: konservatiivit ovat olleet taipuvaisia näkemään kohtuullisen työttömyyden ratkaisuna liian korkeaan inflaatioon, sillä 'sopiva' työttömyys pitää palkkatason alhaalla ja lisää työmarkkinajoustoja kun taas sosiaalidemokraattiselle ideologialle työttömyyden ratkaisu on (ollut) ensisijaista, jopa kasvavan budjettivajeen uhalla. Täystyöllisyyden ja laajan palkkatyön yhdistäminen kasaantumiseen on luonut hyvinvointivaltiolle vankan perustan erityisesti Ruotsissa (Kosonen 1987, 329).

Kosonen (1987, 310) kuvaa suomalaista 70-luvun puolivälin jälkeistä toimintatapaa porvarilliseksi hegemoniaksi, jossa porvarillinen toimintatapa on rajannut vasemmiston tavoitteenasettelua. Kun sosiaalidemokraatit Ruotsissa säilyttivät kannatusperustansa vielä 80-luvulla, suomessa muutos kulki yleisesti oikealle (mt. 309-311). Ruotsin mallin muutospainesta 90-luvulla kertoo kuitenkin sosiaalidemokraattisen linjan rikkoutuminen vaalikaudeksi sosiaalidemokraattien hävittyä vaalit v. 1991. Suomen kehityksessä ei ole nähtävissä Ruotsin mallin kaltaista sosiaalidemokraattisen hegemonian linjaa, sen sijaan täällä näyttäisi olevan perinteitä sille, että elvytyspolitiikka saa kannatusta työttömyydenkin kustannuksella myös vasemmistopuolueilta. Tämä suuntaus oli nähtävissä yhtäläillä 70-luvun lopulla joukkotyöttömyystilanteessa (Kosonen 1987, 31) kuin nykyisessä 90-luvun lamassa.

Kosonen on analysoinut pohjoismaisia hyvinvointivaltioita 80-luvun lopun tilanteen valossa. Kososen (1987, 114) mukaan hyvinvointivaltion kriisistä voidaan puhua mikäli voidaan osoittaa hyvinvointivaltion ajautuminen selvään ristiriitaan kasautumisen ja talouskasvun kanssa tai hyvinvointivaltion kannatuksen mureneminen, esimerkiksi laaja verokapina. Kosonen (1987, 112-126) pitää kriisin käsitettä yliampuvana kasaantumisongelmien yhteydessä, talouskasvun heikentymisen ei voida osoittaa johtuvan ensisijaisesti hyvinvointivaltiosta. Sosiaalipolitiikkaa ei voida osoittaa syylliseksi myöskään 90-luvulla tapahtuneeseen äkilliseen taloudellisen pohjan pettämiseen, olkoonkin että se on joutunut vaikeuksien maksumieheksi (Julkunen 1992, 17). Olennaisempi kysymys Julkunen mukaan on se, miten kohtuullinen sosiaaliturvajärjestelmä on sovitettavissa suomalaisen yhteiskunnan taloudellisiin reunaehtoihin ja hegemonisiin rakenteisiin (mt.), toisin sanoen kysymys sosiaalipolitiikan rahoituksesta ja kannatuspohjasta.

Useiden tutkijoiden mukaan myöskään mistään yleisestä legitimititeetikriisistä ei voida vielä puhua (Kosonen 1987, 122-125, Anttonen 1989, 61-63, Julkunen 1992, 16). Legitimititeetikriisin merkkejä on tutkittu erittelemällä aktiivisia poliittisia reaktioita ja muutosyrityksiä sekä kansalaisiin kohdistuvilla mielipidekyselyillä. EVA:n (1993, 78-79) raportin mukaan kansalaiset vaativat hyvinvointipalvelujen tuotannon tehostamista, liian laajaksi paisuneen byrokratian ja julkisen hallinnon purkamista, arvostelivat passivoivaa ja liiallista sosiaaliturvaa sekä asettivat vaatimuksia kotien ja perheiden suuremmalle vastuulle. Samaan aikaan enemmistö suomalaisista eli 62 % kuitenkin katsoi, että hyvinvointivaltio on jatkossakin yritettävä pitää pystyssä ja siitä on maksettava hintansa (EVA 1993, 78-79). Suomen gallupin helmi-maaliskuussa 1995 tekemän tutkimuksen mukaan kansalaiset säästäisivät mieluiten maanpuolustuksesta, maataloustuista, aluepoliittisista tuista sekä yritystuista. Vähiten kannatusta saivat terveydenhuoltoon, koulutukseen ja sosiaaliturvaan kohdistuvat leikkaukset (HS 9.5.95). Hyvinvointivaltion kannatuksen merkit osoittautuvat näin tutkien ristirii-

taisiksi: mielipidekyselyissä hyvinvointipalveluja ja -etuuksia kannatetaan, käytännön politiikassa valtiollistumisen vastaisuus on löytänyt tukea (Kosonen 1987, 121-123). Suomeen on muodostunut aikamoinen kuilu kansalaisten ja eliitin välille (Julkunen 1992, 144).

Eri maissa hyvinvointivaltion sosiaalisen perustan vahvuus vaihtelee. Kososen (1987, 323) mukaan sen vahvuus riippuu hyvinvointivaltion toimien jakautumisesta ja painottumisesta, toisin sanoen siitä, hajottaako vai yhtenäistääkö se takanaan olleita yhteiskuntaryhmiä sekä täystyöllisyyden turvaamisen onnistumisesta. Hyvinvointivaltion sosiaalisen perustan lujutta voidaan arvioida kolmella tunnusmerkillä: 1) onko se enemmän julkispalveluvaltio, jossa se työllistää suuren osan työvoimasta ja josta hyötyy myös keskiluokka vai jakovaltio, jossa tukipohja on kapeampi, 2) palkkatyöperustan vahvuus ja alhainen työttömyys jotka estävät yhteiskunnallisten jakojen suurenemisen ja antavat sosiaaliturvan rahoitukselle perustaa sekä 3) hyvinvointivaltion toimien erilainen kohdentuminen eri väestöryhmiin. Pohjoismaista hyvinvointivaltiota luonnehtii palkkatyöperustaisuus ja etuuksien ansiosidonnaisuus. Mikäli palkkatyöperusta heikkenee, se syventää yhteiskunnallisia jakoja ja heikentää hyvinvointivaltion sosiaalista perustaa. Se, miten eri maissa on ongelmiin reagoitu, on paljolti riippunut siitä, minkälainen sosiaalinen perusta sillä on. Uudelleenarvointirintama on vahvistunut erityisesti maissa, joissa joukkotyöttömyys ja sosiaalipolitiikan valikoivuus ruokkivat yhteiskunnan kahtiajakoa. Erityisesti uusliberalismii on edennyt maissa, joissa hyvinvointivaltion sosiaalinen perusta on murtunut (mt. 323-331).

Kosonen perustaa analyysinsä pohjoismaisista hyvinvointivaltioista 80 -luvun tilanteeseen, jolloin mm. työllisyystilanne Suomessa oli hyvä ja hyvinvointivaltion palkkatyöperusta vakaa. 90 -luvun alussa tilanne on kuitenkin muuttunut nopeasti. Julkusen (1992, 85) mukaan syyksi tälle voidaan nähdä idänkaupan romahtamisen ohella Suomelle ominaisen porvarillisen toimintatavan epäonnistunut modernisointiyritys. Suomalaisessa yhteiskunnassa joudutaan

lähivuosina tekemään ideologisia valintoja siitä, millainen hyvinvointivaltio Suomeen halutaan jatkossa. Toisaalta lamatilanteessa syntyy paineita säästötoimiin, toisaalta laman seurausten hoito vaatisi julkisten menojen käyttöä työttömyyden ja monien sosiaalisten ongelmien lievittämiseksi (Kosonen 1987, 314). Pitkään korkeana pysyttelevä työttömyys, korkea veroaste ja samanaikaisesti universaaleihin sosiaalietuuksiin kohdistuvat leikkaukset voivat hajottaa sosiaalivaltion säilymistä puoltavia hegemonisia projekteja, nimenomaan keskiluokan kannatus voi olla vaarassa pidemmän päälle alkaa murentua. Julkunen (1992, 144) pitää kuitenkin lyhytnäköisenä keskittymistä pelkkiin karsintaohjelmiin, sillä muiden maiden esimerkki osoittaa, että siten rappeutetaan sosiaaliturvan ja hyvätasoisten julkisten palvelujen tuomaa 'hyvän yhteiskunnan' perustaa.

2.6. naisten hyvinvointivaltio

Naisten suhde hyvinvointivaltioon on erityisen kiinteä; naiset ovat riippuvaisia valtiosta paitsi hyvinvointivaltion kansalaisina, myös sen työntekijöinä, ammattilaisina, asiakkaina ja palvelujen käyttäjinä (Julkunen 1990, 6). Esimerkiksi sosiaalipalvelujen työntekijöistä on naisia 95 %, terveyspalveluissa 90 %, samoin suurin osa opettajista (Julkunen 1992, 17). Naisten palkkatyöläistyminen ja sosiaalipalveluiden käyttäminen kietoutuvat toisiinsa tavalla joka on tehnyt naisista varsinaisia sosiaalivaltiokansalaisia (Anttonen 1989, 20).

Hyvinvointivaltion tutkimus oli -80 luvun alkuun asti pääasiassa miesten tekemää, kaikki kokonaisteoriat sosiaalipolitiikan synnystä ja institutionalisoitumisesta hyvinvointivaltioksi ovat miesten kirjoittamia. Yksikään nainen ei ole kirjoittanut tällaista kokonaisteoriaa, eikä yksikään miesteoreetikko ole ottanut sukupuolta edes yhdeksi analyysin välineeksi. Vasta naistutkimuksen vahvistuminen 80-luvulla mursi käsityksen hyvinvointivaltion sukupuolineutraalisuudesta (Anttonen 1989, 3). Sukupuolisidonnaisuus ei rajoitu vain hyvinvointivaltion

tutkimukseen. Myös hyvinvointivaltion konkreettinen käytäntö ja toimintaperiaatteet osoittavat, että hyvinvointivaltio jakaantuu maskuliiniseen sosiaalivakuutusvaltioon ja sosiaalipalveluvaltioon, joka yhdistetään naisiin ja hoivaamiseen (Anttonen 1994, 206).

Naistutkimus ei ole yksimielinen siitä, pitäisikö hyvinvointivaltio nähdä kapitalistis-patriarkaalisena naisten alistajana vaiko pikemminkin naisten luomuksena ja liittolaisena (Julkunen 1990, 5). Toisaalta hyvinvointivaltion voidaan katsoa lujittavan sukupuolijakoja, toisaalta purkavan ja muuttavan niitä (mt.). Hoiva- ja uusintamistyön ammatillistaminen on ollut naisten intressi. 1800 -luvulta lähtien auttamistyö avasi uudenlaisia yhteiskunnallisen toiminnan alueita nimenomaan naisille: ensin hyväntekeväisyys- ja yhteiskunnallisia reformeja ajaneissa järjestöissä, sittemmin hoivan ja auttamisen palkkatyöläisinä (Anttonen 1989, 70). Hyvinvointivaltiollisen palvelu- ja hoivasektorin kehittäminen on ollut paljolti verrannollinen naisten palkattoman hoivatyön määrään ja siinä tapahtuviin muutoksiin (Anttonen 1989, 22). Samalla kun naiset ovat siirtyneet työelämään kodin ulkopuolelle, on ihmisen uusintamisen yhteisöllinen perusta ja logiikka muuttunut.

Pohjoismaista hyvinvointivaltiota on yleisesti luonnehdittu naisystävälliseksi. Anttonen (1994, 203) määrittelee naisystävällisen valtion utopiaksi yhteiskunnasta, jossa valtio turvaa sen, että naiset voivat yhdistää ansiotyön, äitiyden ja hoivan joutumatta miehiä heikompaan asemaan taloudellisesti tai sosiaalisesti. Anttonen & Sipilä (1994, 226) ovat liittäneet Esping-Andersenin ja Leibfriedin hyvinvointivaltioregiimeihin sosiaalipalvelut. He määrittelevät sosiaalipalvelut vapaaehtoisuuteen perustuviksi palveluiksi, erottaen ne tahdosta riippumattomista interventioista, viimesijaisesta toimeentulotuesta, kaupallisista palveluista ja informaalista hoivasta. Hoivapalvelut ovat toiminta-alue, jonka piirissä organisoitujen palvelujen avulla lisätään hoivaajien ja usein myös hoivattavien autonomiaa. Kun Esping-Andersen puhuu markkinariippuvuudesta,

Anttonen & Sipilä puhuvat naisten hoivariippuvuudesta ja siitä, miten sosiaalipalvelut vähentävät sitä (mt. 229-230). He ovat vertailleet eurooppalaisia hyvinvointiregiimejä lasten päivähoidon ja vanhustenhuollon osalta.

Sosiaalipalvelujen pohjalta rakennettu ryhmittely sopii pääsääntöisesti yhteen Esping-Andersenin ja Leibfriedin hyvinvointitypologioiden kanssa. Skandinaavinen ja anglosaksinen malli osoittautuvat verrattain yhtenäiseksi sosiaalipalvelujen ja sosiaalivaikutuksen periaatteiden suhteen, sen sijaan konservatiivis-korporatistinen malli osoittautui epäyhtenäisemmäksi (mt. 242). Tarkastellessaan samanaikaisesti sosiaalipalveluja, tuotantotapaa ja naisten työssäkäyntiä Anttonen & Sipilä päätyvät viiteen sosiaalipalveluregiimiin: pohjoismaiseen julkispalvelumalliin, anglosaksiseen tarveharkintamalliin (Britannia), traditionaaliseen kotihoivamalliin (Etelä-Eurooppa ja Irlanti), saksalais-hollantilaiseen subsidiariteettimalliin sekä ranskalais-belgialaiseen perhepolitiikkamalliin (mt. 242-243).

Suomalainen hyvinvointivaltion voidaan nähdä olevan yksi muunnelma nk. pohjoismaisesta mallista, jonka esimerkkinä pidetään Ruotsia. Sitä luonnehtivat kehittyneet universaali sosiaaliturva, korporatistiset suhteet ja sosiaalidemokraattinen regiimi (Rantalaiho 1994, 9). Naisten asemaa ei voi kuitenkaan nähdä suoraan seurauksena Pohjoismaisesta toimintatavasta vaan sukupuolten väliset suhteet ovat osa mallin dynamiikkaa ja ne ovat olleet osaltaan muovaamassa yhteiskunnan kehitystä (Julkunen 1993, 284).

Rantalaiho (1994, 10-16) käyttää sukupuolisopimuksen käsitettä välineenä sukupuolen ja hyvinvointivaltion suhteiden tarkastelussa. Sukupuolisopimus kuvaa miesten ja naisten keskinäistä riippuvuutta ja niitä lausumattomia sääntöjä, vastavuoroisia velvollisuuksia ja oikeuksia, jotka tätä suhdetta määrittelevät. Sukupuolisopimuksen murrosaikoina naiskansalaisuus on jouduttu määrittelemään aina uudelleen. Sukupuolisopimuksen murroksella Rantalaiho ymmärtää "sellaista diskursiivista käännettä yleisessä

ajattelutavassa, joka rakentuu taloudellisten ja sosiaalisten jännitteiden ratkaisuksi tuottaen institutionaalisia seurauksia ja uusia käytäntöjä. Taloudelliset rakennemuutokset eivät refleksinomaisesti tuota uutta sukupuolisopimusta, sillä se synnytetään yhteiskunnallisten subjektien keskinäisessä 'neuvottelussa' (mt. 15).

Suomalaiseen yhteiskunnan kehityksessä sukupuolimalliin on ollut vaikuttamassa pitkäkestoisia rakennepiirteitä, jotka ovat olleet luomassa sukupuolien väliselle suhteelle sitkeitä ja säilyviä juuria ja jatkuvuuksia. Rantalaiho lukee näihin mm. Suomen pienuuden, köyhyyden ja agraarisuuden, valtiokeskeisyyden ja myöhään ja rajusti tapahtuneen yhteiskunnan modernisaation (Rantalaiho 1994, 16-20). Suomalaiseen sukupuolimalliin on vaikuttanut se, että Suomesta on puuttunut sekä laaja porvaristo, että mieselättäjyyteen ja kotiäitiyteen pohjaava työväestö (Julkunen 1993, 285). Köyhyys tuotti sukupuolten välille työetiikkaan perustuvaan kumppanuutta ja harvaan asutulla maaseudulla naisten ja miesten elämänpiirit eivät päässeet eriytymään (Rantalaiho 1994, 16-18). Pienen maan kielellinen ja kulttuurinen yhtenäisyys taas tuottivat yhteen kietoutuneen valtion ja kansalaisyhteiskunnan. Rantalaiho puhuu "valtiofeminismistä": sen sijaan, että olisi muodostunut ruohonjuuritaseista vastakulttuuria, suomalaiset naiset ovat pyrkineet vaikuttamaan valtiollisen politiikan kautta ja sisältä (Rantalaiho 1994, 18-20; Julkunen 1993, 295). Pohjoismaisittain myöhäiset poliittiset reformit ja taloudelliset murrokset taas merkitsivät, että monilla alueilla miehiseksi leimautuneet instituutiot eivät ehtineet vakiintua vallitseviksi käytännöiksi (Rantalaiho 1994, 20).

Suomalaisen yhteiskunnan historiassa voidaan erottaa kaksi vaihetta, jolloin naiskansalaisuus on ollut radikaalin uudelleenmäärittelyn kohde: vuosisadan vaihteessa muovautui sukupuolisopimus naisten yhteiskunnallisesta äitiydestä, 60-70-lukujen vaihteessa neuvoteltiin uusi sukupuolisopimus naisten palkkatyöäitiydestä (emt. 21-22). Irma Sulkunen (1989, 158-161) kertoo

vuosisadan vaihteessa muotoutuneen naisten kaksijakoisen naiskansalaisuuden synnystä, jossa naisen toiminnan perusta oli äidillisyys ja siihen liittyvien ominaisuuksien korostaminen. Äitiyttä nainen toteutti paitsi kotona perhepiirissä myös toimiessaan kodin ulkopuolella. Naiset toimivat yhteiskunnassa alueilla ja tehtävissä, joissa he parhaiten katsoivat voivansa toteuttaa erityistä naiskansalaisuuttaan.

Palkkatyöäitiys oli uusi naiskansalaisuuden muoto, joka alkoi vakiintua samanaikaisesti hyvinvointivaltion rakentumisen kanssa 60-luvulla. Sodan jälkeen, vielä 50-luvulla vallalla ollut ajattelu piti äitien ansiotyötä sosiaalisena ongelmana ja pyrki ohjaamaan heidät kotiin. Vastoin vallitsevaa sukupuoli-ideologiaa naiset kuitenkin siirtyivät 60-luvulla yhä enenevässä määrin työelämään, koulutukseen ja politiikkaan. Tämä koski myös niitä naisia, joilla oli kokemusta kotiäitiydestä (Julkunen 1993, 288; Rantalaiho 1994, 24-26). Naisten palkkatyöhön siirtymisen mahdollisti yhteiskunnassa tapahtunut yleinen voimakas rakenneuutos, siirtyminen palveluyhteiskuntaan ja hyvinvointivaltion tarjoamat työmahdollisuudet. Hyvinvointivaltio voitiin sitoa uuteen sukupuolisopimukseen, koska naiset jo perinteisesti toimivat siellä ja heillä oli toimintavapautta omalla alueellaan. Heikon mieselättäjyyden maassa modernin naiskuvan rakentumisessa työssäkäyväksi naiseksi oli kulttuurista jatkuvuutta (Julkunen 1993, 286). Ansiotyö ja itsensä elättäminen olivat modernin naiskuvan keskus myös muissa Pohjoismaissa. Suomelle on muihin länsimaihin verrattuna erityinen piirre on naisten läpimurto julkisille elämänalueille, erityisesti työelämään (Julkunen 1993, 286-299; Rantalaiho 1994, 24-26).

Suomalainen sosiaalipalveluvaltio sopeutui vasta viiveellä naisten jo tekemiin valintoihin. Tulemalla työmarkkinoille naiset tekivät päivähoitokysymyksestä sosiaalisen ongelman, sillä naisten työelämään siirtyminen tapahtui ennen kuin oli luotu toimiva päivähoitojärjestelmä. Yksityisen päivähoiton ongelmat ja julkisuudessa huolta herättäneet avainkaulalapset pakottivat yhteiskunnan luomaan päivähoitojärjestelmän, joka puolestaan

toimi yhtenä impulssina modernin palveluvaltion luomiselle. 1960-luvun katkoksen synnyttämä uusi sukupuolisopimus on antanut voimakkaasti leimansa suomalaisen hyvinvointivaltion kehitykseen. Sosiaaliturva rakentui pääosin sukupuolineutraaliudelle ja heikolle mieselättäjyydelle (Julkunen 1993, 290-294).

90-luvun työttömyyden ja hyvinvointivaltion karsinnan seurauksena sukupuolisopimus on jälleen joutunut uudelleenarvioinnin kohteeksi ja naisystävällisen sosiaalipolitiikan tulevaisuuskin näyttää epävarmalta. Monet naiset ovat alkaneet kokea uhkaa siitä, että he jatkossa joutuvat kokemaan "sukupuolierityisiä menetyksiä", toisin sanoen pelkoa siitä, että heidät pyrittäisiin palauttamaan kotiin ja palkattomaan työhön (Anttonen 1994, 223-224; Julkunen 1993, 282). Naisten ansiotyöstä on tullut tavoitteen sijasta ongelma heidän viedässään miehiltä työpaikat. Työttömyys onkin verotulojen kaventumisen ja julkisen sektorin supistumisen vuoksi suurin uhka naisystävälliselle valtiolle (Anttonen 1994, 224; 300).

Anttonen (1994, 224) mukaan oikeudesta työhön voi tulla taistelukysymys, jonka seurauksena miespuolinen perheenelättäjä saatetaan uudelleen nostaa jalustalle. Julkunen (1993, 301-302) epäilee kuitenkin sitä, että naisten kotiin osoittaminen onnistuisi Suomessa. Sen paremmin sukupuolten väliset suhteet kuin naisten itsellisyyden hyvinvointipolitiikka vanhemmat juuretkaan tuskin mahdollistaisivat sitä. Selvää ei ole myöskään se miten lama lopulta naisia tulee kohtelemaan sillä rakennemuutokset voivat olla myös naisten puolella, he ovat muun muassa joustavampaa työvoimaa kuin miehet. Rakennemuutosoloissa kumpikin sukupuoli voi kokea menetyksiä tai saavuttaa voittoja, jotka ovat sukupuolierityisiä. "Kulttuurista jatkuvuutta lamayhteiskunnassa on se, että silloinkin kun miehet sortuvat konkursseihin, työttömyyteen, elämänhallinnan ja terveyden menetykseen, naisten on jatkettava selviämistään ja tartuttava uusiin mahdollisuuksiin - mutta ei noustava vastarintaan" (mt.)

3 SOSIAALIPOLITIIKAN VAIHTOEHTOISET STRATEGIAT

Useat hyvinvointivaltiotutkijat (Kosonen 1987, Anttonen 1989, Mishra 1990) ovat yhtä mieltä siitä, että kriisiratkaisut ovat eriytyneet. Kuten Anttonen (1989,65) toteaa, hyvinvointivaltiolinen kehityssuunta ei ole enää itsestäänselvyys. Hyvinvointivaltion kriisin seurauksena on syntynyt keskustelu sosiaalipolitiikan vaihtoehtoisista strategioista. Hyvinvointivaltiollista suuntausta Anttonen kutsuu yhteiskunnallistamiseksi, sen rinnalle ovat nousseet yhteisöllistämisen ja yksityistämisen strategiat. Näiden kolmen kehittämissuunnan uudentyyppistä yhteensovittamista Anttonen kutsuu sosiaalipolitiikan uudelleenmuotoutumiseksi (mt. 65-66).

Anttonen jaottelun kanssa käy yksiin Kososen (1987, 135-136) esittämä jako, jossa hän nimeää vaihtoehtoiset ratkaisutavat uuskorporatismiksi, uusliberalismiksi ja uusyhteisöllisyydeksi. Kosonen kuitenkin huomauttaa, että jako luonnehtii pikemminkin ohjelmia kuin toteutettuja kriisiratkaisuja. Eri maissa on esitetty ja toteutettu varsin erilaisia ratkaisuja 70 -luvun puolivälin jälkeen. Seuraavassa käydään läpi sosiaalipolitiikan vaihtoehtoisia strategioita pohjaten pääosin Anttonen (1989) esittämään jaotteluun. Lopuksi käsitellään keskustelua hyvinvointiyhteiskunnasta ja hyvinvointipluralismista.

3.1. hyvinvointivaltiollinen strategia

Yhteiskunnallistaminen tarkoittaa valtiollisesti tai julkisesti organisoidun sosiaaliturvan ja -palvelujen organisointia. Sosiaalipalvelut Anttonen (1989, 65) rajaa tarkoittamaan sosiaalihuollon ja yhteiskunnallisen hoivan organisointia, yhteiskunnallisella hoivalla hän tarkoittaa niitä hoivan ja huolenpidon organisoinnin tapoja, jotka eivät perustu perheen ja traditionaalisten yhteisöjen toimintaan.

Suomessa on moniin muihin maihin verrattuna poikkeuksellisen vahva julkinen sektori. Pohjoismaista hyvinvointivaltiota on kuvattu käsitteillä julkis palveluvaltio vastakohtana jakovaltiolle (Anttonen & Sipilä 1992, 442; Kosonen 1987, 330). Julkiset hyvinvointipalvelut ovat valtion säätelemiä ja osittain rahoittamiakin palveluja, jotka ovat tavallisesti paikallishallinnon, eli kunnan, järjestämiä (Anttonen & Sipilä 1992, 442). Kunnissa kansalaisilla on demokraattinen oikeus vaikuttaa päätöksentekoon. Kunnan toiminta perustuu lakeihin ja julkisiin sopimuksiin, verotusoikeus takaa resurssit palveluiden järjestämiseen. Julkisilla palvelujen periaatteena on taata asiakkaiden tasapuolinen kohtelu. Julkisten palvelujen heikkoutena voidaan mainita palvelujen jatkuva niukkuus ja palvelujen käyttäjien alamaisuus suhteessa julkisen vallan organisaatioihin, hierarkisuus ja byrokraattisuus (mt. 442-444).

3.2. yksityistäminen ja markkinoistaminen

Yksityistämisstrategiassa pyritään julkisten palvelujen ja suoritteiden markkinoistamiseen, toisin sanoen siirtämään niitä kaupallisen sektorin hoidettavaksi (Anttonen 1989, 66). Markkina-ajattelun voimistumiseen liittyvät sekä talouskriisi, että laajempi poliittis-ideologinen murros, jossa konservatiiviset ja liberalistiset ajatussuunnat saavat lisää jalansijaa (Rajavaara 1993, 64). Markkinastrategia on nähty mahdollisuutena julkisen hallinnon ylikuormittuneisuuteen ja julkisen vallan menojen karsimiseen. Strategian suosioon on liitetty myös keskiluokkien kasvu, vasemmiston kannatuksen kaventuminen ja liberalistisen politiikan vahvistuminen (mt.). Markkinasektorin vahvistamiseen liittyvät odotukset yritysten tehokkuudesta ja niiden mahdollistamasta valinnanvapaudesta (Anttonen & Sipilä 1992, 444; Julkunen 1992, 98).

Julkisia palveluja voidaan pyrkiä korvaamaan paitsi puhtailla, myös erilaisilla puolittaismarkkinoilla, joissa on mukana 'julkinen raha' (Julkunen 1992, 100-103). Erilaiset julkisen-

yksityisen sekoitukset ovat ajankohtaisia uudistuksia julkisella sektorilla, esimerkkinä Helsingissä vanhus- ja päihdehuoltoon sovellettava palvelun tuottajien (sekä kaupungin omien että yksityisten) kilpailuttamiseen perustuva tilaaja-tuottaja -malli. Muita esimerkkejä puolittaismarkkinaratkaisuksista ovat julkisten palvelujen käyttäjämaksut, ostopalvelut sekä sairausvakuutuksella tuettu yksityisten terveystalvelujen käyttö. Kuluttajan valintaan perustuva järjestelmä voidaan rahoittaa myös esimerkiksi maksusitoumuksin ja vakuutustyyppisesti.

Markkinoistaminen liittyy liberaaliin ideologiaan, Kosonen (1987, 135-136) puhuu uusliberalismista ja sen vaikutuksista. Liberalismin tavoitteena ovat vapaat markkinat ja avoin kilpailuyhteiskunta. Hyvinvointivaltion kasvu ja sääntely nähdään ongelmina, hyvinvointivaltion palveluja on purettava tai ainakaan niitä ei pidä entisestään lisätä. Hyvinvointivaltiota ei haluta kokonaan poistaa, mutta sitä supistetaan verotaakan alentamiseksi. Toiseksi sen toimintaa muutetaan niin, että ihmiset eivät jäisi sosiaaliturvan varaan, vaan heitä pyritään motivoimaan työntekoon ja yrittämiseen, luottamaan itseensä. Tähän liittyy myös se, että tuloeroja ei pyritä tasaamaan, sillä suurituloisia suosimalla katsotaan edistettävän yritteliäisyyttä (Kosonen 1987, 136).

Markkinasektorin ja valtion suhde painottuu eri lailla eri maissa. USA:ssa hyvinvointipalvelujen tuotanto on alusta alkaen organisoitu mahdollisimman pitkälle markkinoistamisstrategiaa käyttäen kun taas Pohjoismaat edustavat toista laitaa eli valtiollista strategiaa. Valtion ja markkinoiden suhde vaihtelee palveluittain, joissakin valtio on ensisijainen tuottaja, joissakin markkinat, joissakin molemmat toimivat rinnakkain. Valtio myös säätelee ja tukee kaupallisia palvelujen tuottajia. Skandinavisessa hyvinvointipalvelujen tuottamismallissa on painotettu suorien palvelujen tuottamista valtiollisesti kun esim. Ranskassa on pyritty tulojen tasauksella mahdollistamaan kansalaisten yksilölliset kulutus päätökset (Johnson 1987, 145).

Yksityistämistä on sovellettu ennen muuta liberaalin regiimin maissa kuten USA:ssa, jossa kaupallinen sektori on poikkeuksellisen vahva (Esping-Andersen 1990, 26). Myös Englannissa valtiollisten hyvinvointipalvelujen leikkauksiin on pyritty lähinnä yksityistämällä. Kuten Mishra (1990, 36) kuitenkin muistuttaa, ideologia ja retoriikka ovat useimmiten eri asia kuin todellisuus ja käytännön toiminta. Leikkausohjelmista huolimatta sosiaalimenot eivät Englannissa 80 -luvulla supistuneet, vaan hyvinvointivaltion rakenne vuonna 1987 oli lähes sama kuin -79 (Julkunen 1992, 78-79; Mishra 1990,34). 1980 -luvun lopulla Englannissa alettiin pyrkiä hyvinvointipalvelujen jakelun järjestämiseen puolittaisiksi markkinoiksi: toisin sanoen niin, että valtio edelleen toimisi rahoittajana, palveluja sen sijaan tuottaisivat keskenään kilpailevat yksityiset, vapaaehtoiset ja julkiset palvelujen tarjoajat, teemana "kilpailu, markkinat, kuluttajuus, kuluttajan valinta" (Julkunen 1992, 79-80).

Pohjoismaissa yksityisistä palveluista sosiaalihuollon alueella on suhteellisen vähän kokemuksia, sen sijaan terveydenhuollossa yksityisiä palveluja on aina ollut tarjolla (Anttonen & Sipilä 1992, 444). 80-luvulla kunnille tuli mahdollisuus hankkia osa tarjoamistaan palveluista ostopalveluina, mikä avasi mahdollisuuden markkinaperustaiselle sosiaaliselle työlle (Satka 1994, 331). Sosiaalialan perinteisiä järjestöjä lukuunottamatta hoivayrittäjien määrä jäi kuitenkin 80-luvulla varsin vähäiseksi. Hoivayrittäjyyden kasvua edistivät 90-luvun alussa sosiaalialan työntekijöiden nopeasti lisääntyvä työttömyys, kuntien rahapula ja vähenevät julkiset palvelut. Vuonna 1991 Suomessa toimi 116 sosiaalialan pienyritystä, useimmat niistä tuottivat vanhusten asumispalveluita (mt.).

Yrittäjyys sosiaalialalla on siis toistaiseksi jäänyt melko marginaaliseksi ilmiöksi Suomessa. Sukupuolien väliset erot yhteiskunnassa heijastuvat myös täällä. Yrittäjyys (myös sosiaalialalla on ollut pääasiassa miesten toimintaa, se on tarjonnut ei-naisellisen tavan toimia naisten työksi katsottavas-

sa ammatissa. Toisaalta työttömyyden oloissa siitä on vaarassa tulla juuri naisten pakkorako (Julkunen 1992, 43).

Vaikka markkinaperusteiden tuleminen sosiaali- ja terveydenhuoltoon ei merkitsisikään laajamittaista yksityistämistä, markkinaohjautuvuus näkyy ainakin tulosten ja suoritteiden uudenaikaisina arviointimenettelyinä, kustannusleikkauksina sekä uusina palvelustrategiamalleina. Kunnan rooli muuttuu palvelujen tuottajasta palvelujen ostajaksi, välittäjäksi ja koordinoijaksi mikä väistämättä muuttaa ratkaisevasti sosiaali- ja terveydenhuollon johtamisen ja organisoimisen vaatimuksia (Rajavaara 1993, 65). Tulosjohtamis-ajattelua onkin 90-luvulla alettu soveltaa myös julkisella sektorilla.

Markkinoistaminen kohdistuu eri lailla eri sosiaalihuollon sektoreihin. Päivähoito, vanhustenhuolto ja kotipalvelu mahdollistavat palvelustrategioiden moninaistumisen kun taas sosiaalityötä on vaikea hinnoitella ja suoraan tuottaa markkinaperusteisesti (Rajavaara 1993, 66-67). Suomessa sosiaalityö on ollut vahvasti sidoksissa julkiseen sektoriin. Markkinaohjauksen lisääminen ja julkisen sektorin purkaminen merkitsevät kuitenkin muutoksia sosiaalityön asiakkaiden asemalle. Markkinaohjauksen kehittäminen voidaan nähdä sekä uusia mahdollisuuksia sisältäväksi sosiaalialan mahdollisuudeksi että ei-toivottavaksi kurjistumisohjelmaksi (mt. 63).

Eri markkinaratkaisut tuottavat varsin erilaisia taloudellisia ja sosiaalisia seurauksia, sillä esimerkiksi erikoislääkäreiden ja kotipalvelun markkinat eroavat toisistaan (Julkunen 1992, 104). Markkinoistamisstrategiaa voidaan yleisesti kuitenkin kritisoida sen sosiaalisesta epäoikeudenmukaisuudesta, sillä se suosii hyväosaisia ihmisiä ja kasvattaa näin erilaistumista ja sosiaalisia eroja (mt. 109). Kilpailu ja yksityisomistus eivät myöskään välttämättä lisää voimavarojen tehokasta käyttöä tai laske palvelujen kustannuksia. Palvelut voivat alkaa suuntautua vain ostokykyisen kysynnän, eikä palveluntarpeen mukaan. Kilpailu voi laskea palvelun laatua, kun pyritään tuottamaan palvelua

mahdollisimman vähin kustannuksin. Ongelmana on myös se, että hyvinvointipalvelujen käyttäjien voi olla vaikeaa tai jopa mahdotonta toimia markkinoilla rationaalisina valitsijoina. Esiin nousevat myös palvelujen julkisen valvonnan järjestäminen ja kysymykset työntekijöiden ammatillisuudesta ja pätevyysvaatimuksista (mt. 104-109). Rajavaaran (1993, 63-64) mielestä markkinoistumisen myötä koko auttamisen idea kyseenalaistuu. Sosiaalityötä ohjaavina arvoina on pidetty oikeudenmukaisuutta, tasa-arvoa, solidaarisuutta ja kollektiivista hyvinvointia kun taas markkinoita ohjaavat kilpailu, tehokkuus ja materiaallinen menestys.

Myös osittaiset markkinat synnyttävät omat eriarvoisuusilmiönsä. Kaupalliset palvelun tuottajat varsinkin yksityisellä sektorilla haluaisivat valikoida asiakkaansa. On myös vaara, että sosiaalipalvelun alin joukko, päihde- ja mielenterveysongelmaiset kaupataan halvimmalla palvelua tarjoavalle palvelutuottajalle (Julkunen 1992, 109).

EVA:n (1993, 78-79) tekemän mielipidemittauksen mukaan 52 % suomalaisista katsoi hyvinvointimallin painottamisen yksityisen aktiivisuuden suuntaan välttämättömäksi, eri mieltä oli vain joka 4. vastaajista (EVA 1993, 78-79). Markkinamekanismien tulo suomalaiseen sosiaali- ja terveydenhuoltojärjestelmään ei näillä näkymin kuitenkaan näyttäisi tarkoittavan julkisten palvelujen laajaa yksityistämistä termin perinteisessä mielessä. Vaikka sosiaali- ja terveydenhuollon johto vaikuttaa periaatteessa omaksuneen uudet markkinaopit, se kuitenkin käytännössä toimii toisin. Vuonna 1993 tehdyn kyselytutkimuksen mukaan (Martikainen ym. 1993, 5-11, Rajavaaran 1993, 67-72 mukaan) kuntien sosiaali- ja terveystoimijat suhtautuivat periaatteessa melko myönteisesti tulosjohtamiseen ja mahdollisuuksiin lisätä yksityisten ja vapaaehtoisjärjestöjen osuutta palveluutoiminnassa. Johtajista 40 % oli valmis lisäämään yksityisiä palveluja terveydenhuollossa ja yli 60 % sosiaalihuollossa. Vapaaehtoispalvelujen lisääntymistä toivottiin tätäkin enemmän. Käytännössä yksityistäminen on jäänyt kuitenkin lähinnä ostopalveluiden lisäämiseen ja kilpai-

luttamiseen. Rajavaaran (1993,72) mukaan mielenkiintoinen kysymys on, miten markkinaideologia tulee vaikuttamaan sosiaalityön asiakastyön ammattikulttuureihin.

3.3. yhteisöllistäminen

Yhteisöllisöllistämisen strategia ilmaisee kehityssuuntaa, missä sosiaalivaltiollisesti organisoituja palveluja ja hoivaa pyritään siirtämään järjestöille, erilaisille yhteenliittymille ja itseapuryhmille sekä ennen kaikkea perheiden hoidettavaksi. Yhteisöllistämispolitiikan tavoitteena on vapaaehtoistyön ja maallikkoauttamisen lisääminen, sosiaalisten verkostojen elvyttäminen auttamisen instituutioksi, itseavun ja kansalaisaktiivisuuden vahvistaminen ja (valtiollinen) tukeminen, perheen vahvistaminen sekä naisten hoivaroolin kirkastaminen (Anttonen 1989, 66).

Perhe ja suku ovat edelleenkin tärkeimmät auttajat (Anttonen 1989, 146-150, Anttonen & Sipilä 1992, 439). Sihvo (1988) on tutkinut epävirallisen avun merkitystä Suomessa. Vuonna 1987 14 % :ssa kotitalouksista oli päivittäisessä suoriutumisessaan toisen apua tarvitseva sairas, vammainen tai vanhus, mikä tarkoittaa 8 % väestöstä. Heistä yhtä tai useampaa sosiaalihuollon palvelua käytti 67 %, toisin sanoen kolmasosa selviytyi pelkästään epävirallisen avun turvin (mt. 47-59). Vanhuksilla muualla asuvat omaiset ovat merkittävämpi avun lähde kuin naapurit ja tuttavat (mt. 67-68). Samana vuonna kotitalouksista 17 % :ssa oli pieniä, alle kouluikäisiä lapsia. Puolet heistä (56 %) hoidettiin kotona, yleensä vanhempien toimesta, 1/3 yhteiskunnan tuella (äitiyspäiväraha, kotihoidontuki), joka 5. lapsi ilman yhteiskunnan tukea. (mt. 26-27). Myös lapsiperheille olivat muualla asuvat omaiset naapureita ja tuttavampia tärkeämpi avun lähde (mt. 77). Melkaksen (1992) tutkimuksen mukaan vain 6-16 % suomalaisista on merkittävästi syrjäytynyt apusuhteista. Suuria panoksia sisältävä apu (taloudellinen avustaminen, 'suuret' palvelukset) ovat rajautuneet paljolti sukuyhteisön asiaksi

(Melkas 1992, 115-118). Toisaalta lapsiperheistä yksinhuoltajat näyttäisivät olevan se ryhmä, joka saa varsin paljon apua myös naapureilta ja tuttavilta (Sihvo 1988, 77). Uudempaa tutkimustulosta edustaa osana Sosiaaliturvan keskusliiton Hyvinvoinnin ruletti -tutkimusta tehty kyselytutkimus, jossa haastateltiin 800 ihmistä eri puolilta Suomea. 25 % vastaajista kertoi saavansa apua ensisijaisesti sukulaisilta. Sukulaisilta, tuttavilta ja naapureilta vastasi saavansa apua 15 % vastaajista. 10 % ei saanut apua mistään (HS 3.4.97).

Kosonen (1987, 135) puhuu uusyhteisöllisyydestä, jossa uutta kehitystietä etsitään valtion ja markkinoiden tuolta puolen, kansalaisyhteiskunnasta tai pienyhteisöistä. Kriisiratkaisuna se merkitsee kasvupakon kieltämistä ja uusintamisongelmien ratkomista hajautetusti. Esitetyt ohjelmat vaihtelevat: keskeisiä hyvinvointivaltion muuttamisen kannalta ovat olleet kansalaispalkka ja itseapu. Tavoitteena on, että formaali ja informaali toiminta voisivat täydentää toisiaan niin, että jälkimmäinen voittaisi alaa.

Anttosen (1989, 113) mukaan sosiaalivaltiolla on kolme perustettavaa: kontrolli ja integraatio, työvoiman uusintaminen sekä arjen uusintamis- ja elämissuhteiden säätely. "Yhteisöllistäminen on sosiaalivaltiollinen arjen rakenteiden ja uusintamissuhteiden uudelleenorganisoinnin periaate, jonka konkreettisia ilmauksia ovat yhteisöstrategiat" (mt.). Yhteisöllisen sosiaalipolitiikan ydinkohtia ovat horisontaalistaminen, alueellistaminen, desentralisointi, osallistuminen, itse-apu ja näitä yhdistävän pluralismin vaatimukset (mt. 93).

Anttonen jakaa yhteisöllistämisen kahteen erityyppiseen ajatusmuotoon: yhtäältä se voidaan määrittää sosiaalivaltiolliseksi tai professionaalis-byrokraattiseksi strategiaksi, toisaalta se voidaan nähdä kansalaisyhteiskunnan muutosstrategiana, jolla tavoitellaan pitkälle menevää kansalaisten itseorganisoitumista ja -määräämistä (Anttonen 1989, 81).

Professionaalis-byrokraattisen strategian tavoitteena on sosiaalivaltion palvelu- ja hoivajärjestelmän keventäminen, johon pyritään aikaansaamalla uudenlainen tasapaino ja integraatio sosiaalivaltion, markkinoiden, itseorganisoitumisen ja perheperustaisen hoivan ja auttamisen välille. Keinoina ovat mm. traditionaalisten ja uusien yhteisöelämänmuotojen vahvistaminen, maallikkoauttamisen vetovoimaistaminen sekä epävirallisten ja virallisten auttamisjärjestelmien tiiviimpi yhteistyö (Anttonen 1989, 81).

Yhteisöllistämisen toisena ulottuvuutena on kansalaisten itsemääräämisoikeudelle ja -organisoitumiselle perustuva hyvinvoituyhteiskunta. Strategia edellyttää sosiaalivaltion nykyisten rakenteiden radikaalia muuttamista. Tavoitteena on, että ihmiset ottaisivat itse vastuun hoivan ja auttamisen tuottamisesta perustamalla päiväkoteja, asuin- ja hoitoyhteisöjä ja niin edelleen. Virallisesta auttamisjärjestelmästä ei välttämättä haluta luopua, vaan tavoitteena on pikemminkin ammatillisen auttamisen saattamisesta yhteisölliseen kontrolliin. Strategiaan sisältyy usein myös ideoita toisenlaisesta (palkka)työn yhteiskunnasta, toimeentuloturvasta, asumisesta ja suhteesta luontoon (Anttonen 1989, 82).

Yhteisöllistämistästrategioihin sisältyy oletus siitä, että on olemassa yhteisöjä, joiden varaan strategia voidaan perustaa. Anttonen (1989, 139-140) täsmentää yhteisöllisyyden kolmeen ulottuvuuteen: sosiaalisille verkostoille (perhe, suku, ystävät, naapurit), alueelliseen sosiaaliseen sidokseen (kortteli, kylä kaupunki, kaupunginosa) ja yhteisille intresseille perustuvaan yhteisöllisyyteen. Alueellisen sidoksen synnyttämään yhteisöllisyyteen voidaan sisällyttää naapuruus, alueellisiin toimintoihin ja järjestöihin osallistuminen sekä alueeseen samastuminen. Intressiyhteisöllisyyden ilmentymiksi voidaan lukea itseapuryhmät, vapaaehtoisprojektit, asuinyhteisöt yms. kansalaisyhteiskunnan organisoimat yhteenliittymät, joilta kuitenkin puuttuu vanhojen järjestöjen status ja asema.

Yhteisöllistämisen perusta näyttäisi olevan erityisesti perheen ja suvun auttamiskapasiteetin lisäämisestä, sillä tutkimukset eivät osoita, että naapuruus tai paikalliset yhteisöt olisivat vahvistumassa auttamisen instituutioina (Anttonen 1989, 149-150). Vaikka yhteiskunnan modernisaatio on läpäissyt myös perheinstituution ja muokannut sitä, perhe on edelleen arkielämän keskeisin auttamisen instituutio ja yhteisöllisyyden selkäranka myös modernissa maailmassa (mt. 150-151). Kun puhutaan erilaisista yhteisöllistämistrategioista ja -ideologioista, päädytään aina lopulta sosiaalisiin verkostoihin, kotitalouksiin ja naisiin (Anttonen 1989, 112). Yhteisöllistäminen ja naiset kuuluvat yhteen, sillä yhteisöllistäminen kohdistuu palvelujen ja hoivan organisointitapoihin: pääasiassa naisten tekemään työhön (mt.3). Niin radikaalit kuin konservatiivisetkin yhteisöllistämisutopiat ovat harvoja poikkeuksia (esimerkkinä Anttonen mainitsee "Det nya vardagslivet" -projektin) lukuunottamatta kuitenkin miesten tekemiä (mt. 82).

Anttonen itse asettaa kyseenalaiseksi sen, että perhe voisi nyky-yhteiskunnassa olla se instituutio, jonka varassa yhteisöllistäminen voisi menestyä (Anttonen 1989, 156). Hänen mukaansa yhteisöllisen hoivan laajentaminen voi perustua vain uusiin yhteisöihin ja yhteenliittymiin mikäli ne organisoidaan siten, ettei vastuu hoivasta jää edelleen vain naisten huoleksi (mt. 168). Jotta uusi yhteisöllinen integroituminen olisi mahdollista, yhteiskuntaan täytyisi syntyä uusia solidaarisuuden perustoja, kovia yhteiskuntapakkoja tai aatteita ja liikkeitä (Sipilä 1989, 243). Sipilä kuitenkin toteaa, että uusien ratkaisujen ei tarvitse olla joko-tai -tyyppisiä, vaan ne voivat olla (ja käytännössä) ovatkin sekä-että ratkaisuja (mt.)

Yhteisöstrategioiden asema on ollut perinteisesti konservatiivisten regimien maissa, joissa sosiaalivaltio toimii viimesijaisena auttamisen ja hoivan tuottajana perheen ja vapaaehtoistyön ollessa ensisijaisia. Esimerkiksi Saksassa hoivan tuottaminen on edelleen määritelty ensisijaisesti naisten, yhteisöjen ja vapaaehtoistyön velvollisuudeksi (Anttonen 1989, 74). Suomessa

yhteisöllistäminen on nähty lähinnä julkisesti tuotetun hyvinvointipalveluiden täydentäjänä, ei vaihtoehtona (Matthies 1990,16).

3.4. yhteisöllistämisen poliittiset ja ideologiset juuret

Sosiaalipolitiikan vaihtoehtoisilla strategioilla on automaattisesti aina myös ideologis-poliittinen sisältö. Yhteisöllistäminen on saanut erilaisissa poliittisissa ja ideologisissa konteksteissa hyvin erilaisia merkityksiä (vrt. sosiaalidemokraattinen Ruotsi ja konservatiivinen Englanti). Erilaisiin poliittisiin ideologioihin sitoutuneet ryhmät ovat kuitenkin päätyneet yllättävän samansuuntaisiin ratkaisuihin (Anttonen 1989, 113-114). Anttonen (1989, 118) kuitenkin väittää sosiaalivaltion palvelu- ja hoivasektorin tämänhetkistä kehittämistä ohjaavan yhteisöllistämisen periaatteen koostuvan hyvinkin erilaisista poliittisista ja ideologisista vaatimuksista, eikä se suoraan vastaa yhdenkään ideologisen tai poliittisen leirin yhteisöideologiaa. Hän tarkastelee sosiaalivaltiokritiikin ja yhteisöllistämisen yhteyttä neljästä näkökulmasta: konservatiivisen, poliittisen vasemmiston, feministisen ja ekologisen kritiikin näkökulmasta.

Konservatiivinen sosiaalivaltiokritiikki syyttää sosiaalivaltiota ylikuormittumisesta ja hallitsemattomuudesta, kalleudesta, sen uhasta talouselämälle ja pääoman kasautumiselle, uhasta perheiden ja yhteisöjen elinvoimalle, palkkatyöläisen työmotivaation ja yhteisöllisen hoivavastuuntunnon tuhoamisesta. Tilanteen korjaamista haetaan yksityistämisestä ja yhteisöllistämisestä. Yhteisöllistämällä viitataan sosiaalisten verkostojen ja luonnollisten yhteisöjen vahvistamiseen, ideologisen ilmapiirin muuttamiseen siten, että itseavun ja yhteisöllisen vastuun arvoja korostetaan, vapaaehtoistyön lisäämiseen sekä perheen ja muiden traditionaalisten yhteisöjen vahvistamiseen auttamisen instituutioina eli kuten Anttonen (1989,115) tiivistää:" naisten,

perheiden ja yhteisöjen vastuuntunnon nostattamiseen, jotta valtion tehtävät voidaan minimoida".

Poliittisen vasemmiston sosiaalivaltiokritiikki on monessa suhteessa samansuuntaista kuin konservatiiveilla, toisin sanoen sosiaalivaltiota syytetään kansalaisten holhouksesta, omaehtoisuuden ja aktiivisuuden tukahduttamisesta, byrokraattisuudesta, joustamattomuudesta ja tunkeutumisesta ihmisten yksityisyyteen. Kritiikissä korostetaan täystyöllisyyden ylläpitämisen tärkeyttä sekä sosiaalipalvelujärjestelmän kehittämistä. Yhtäältä on kyse uuskorporatistisesta strategiasta: pääoman ja palkkatyön intressien entistä intensiivisemmästä yhteensovittamisesta ja nykyisenlaisen hyvinvointivaltion laajentamisesta, toisaalta hyvinkin utopistisista hyvinvointiyhteiskuntavisioiden. Vasemmiston suhde yhteisöllistämiseen onkin epäselvä: Yhteisöllistäminen on yhtäaikaan kritiikin kohteena ja vaihtoehtoisena strategiana (Anttonen 1989, 115-116).

Feminististä kritiikkiä on vaikea niputtaa yhdeksi, sillä eri suuntausten esittämä kritiikki on hyvinkin erisuuntaista. Toisaalta on esitetty yhteisöllistämiseen perustuvia visioita, kuten "uusi arki"-projekti, perustettu naisten itsehoitoryhmiä ja nähty yhteisöstrategiat arjen humanisoinnin välineinä ja päämäärinä. Toisaalta esitetään arveluja yhteisöllistämisen strategioiden vaikutuksesta naisten asemaan (Anttonen 1989, 116-117).

Ekologinen kritiikki on löytänyt poliittisen vastineensa uusista liikkeistä, erityisesti vihreistä. Ekososiaalisen sosiaalipolitiikan tavoitteena on ollut sosiaalivaltion purkamisprojektien sijasta sosiaalivaltion uudelleenrakentamisprojekti ("Umbau des Sozialstaats"), konkreettisia tavoitteita ovat olleet kansalaispalkka, työajan lyhentäminen ja uudentyyppinen yhdyskuntasuunnittelu. Ne nähdään edellytyksinä uuden yhteisöllisyyden ja itseorganisoitumisen ja keskinäisen avun vahvistumiselle (Anttonen 1989, 117-118).

3.5. hyvinvointipluralismi - Hyvinvointivaltiosta hyvinvointiyhteiskuntaan

Sosiaalipolitiikan kehittämisen vaihtoehtoiset strategiat voivat elää, ja jatkossa elävätkin, rinnakkain. Tästä yhteiselosta voidaan käyttää nimitystä hyvinvointipluralismi (Anttonen 1989, 67).

Hyvinvointi- ja hoivayhteiskunnan käsitteillä tarkoitetaan valtion, markkinoiden ja yhteisöjen / kansalaisten itseorganisoidumisen uutta liittoa (Anttonen 1989, 84). Käsite hyvinvointiyhteiskunta kuvaa Anttonen sanoin "valtiollisen sosiaalipolitiikan uudelleen muotoutumisen prosessin ydintä: siirtymää julkisen vallan huolenpidosta yhteisölliseen huolenpitoon tai hyvinvointipluralismiin" (mt. 90). Hyvinvointiyhteiskunta on markkinoiden, sosiaalivaltion, sosiaalisten verkostojen ja välitason muodostama kokonaisuus, jossa tavoitteena on eri tason auttamisinstituutioiden integraatio. Integraatio edellyttää uutta työnjakoa näiden neljän tason kesken, toisin sanoen valtion roolin keventämistä ja muiden lisäämistä (mt. 90, Mishra 1990, 108). Hyvinvointipluralismiin liittyy usko siitä, että kokonaisyhteiskunnassa ei välttämättä vähene tai lisäännä siitä, että hyvinvointipalvelujen tuotantoa siirretään sektorilta toiselle (Mishra 1990, 108). Pluralistien mielestä kehitystä ei pitäisi nähdä hyvinvoinnin purkamisena vaan tehtävien uudelleenjakona (mt. 109).

Hyvinvointivaltio on aina ollut pluralistinen siinä mielessä, että palveluja ovat tuottaneet julkisen sektorin lisäksi vapaaehtoisjärjestöt, yksityiset palvelujen tuottajat sekä perhe ja lähiyhteisöt. Hyvinvointipluralistit kuitenkin painottavat, että valtion tuottamat palvelut ovat epätyytyttäviä. Valtion haluttaisiin säilyttävän ohjaileva roolinsa (regulative role) ja toimivan rahoittajana, mutta sen roolia palvelujen varsinaisena tuottajana pitäisi pienentää ja antaa suurempi rooli vapaaehtois-, informaaleille ja kaupallisille palveluille (Johnson 1987, 1-2). Hyvinvointivaltio on aina ollut enemmän tai vähemmän

pluralistinen. Utta on niiden nostaminen aikaisempaa tärkeämpään asemaan hoivakriisin ratkaisuksi (Anttonen 1989, 71).

Welfare mixistä tuli 1980-luvun johtava sosiaalipalvelujen kehittämispolitiikka Euroopassa ja kehitys näyttäisi jatkuvan edelleen. Hyvinvointipluralismiin ovat ajamassa niin Euroopan integraatio, talousvaikeudet, kollektivismiin rapautuminen kuin mahdollisesti myös keskiluokkaistuminen, kulttuurin moninaistuminen ja tarpeiden eriytyminen (Anttonen & Sipilä 1992, 438-439). "1980-luvun turvallinen atmosfääri loi suotuisat puitteet hyvinvointivaltiokritiikille. Keskiluokkakin alkoi kuuluvasti arvostella massapalveluiden harmautta. Tilalle vaaadittiin Eurooppalaiseen tapaan moniarvoista sosiaalipolitiikkaa, "welfare mixejä" ja valinnanvapautta. 1980-luvun sosiaalipoliittisessa keskustelussa oli tavallista julistaa kansalaisyhteiskunta valtiota terveemmäksi palvelujen tuottajaksi" (Anttonen 1994, 224). 90-luvulla hyvinvointipluralismin suosio näyttäisi liittyvän selvemmin tavoitteeseen pienentää hyvinvointivaltion kustannuksia.

Evers (1990, 8-14) hahmottaa hyvinvointiyhteiskunnan idean triangulina, jonka kärkinä ovat valtio, markkinat ja kotitaloudet. Kolmion sisälle ja sivuille hän sijoittaa itseapuryhmät, vapaaehtoisjärjestöt, vaihtoehtoprojektit, osuuskunnat jne. Yhteisöllistämisideologioista nousee uuden sosiaalipolitiikan eri suuntia yhdistäväksi tunnusmerkiksi välitason ajatus. Välitaso on kaikki se, mikä jää kotitalouksien, valtion ja markkinoiden väliin (Anttonen 1989, 89).

Johnson (1987) jakaa hyvinvointipalvelujen tuottajat neljään sektoriin: epäviralliseen, vapaaehtois-, markkina- ja valtiolliseen sektoriin.

Hyvinvointipluralismilla on ideologinen ja poliittinen sisältö; se ei ole neutraali käsite, vaan se nousi alunperin keskustelusta, jossa etsittiin vaihtoehtoja julkisesti tuotetuille hyvinvointipalveluille (Johnson 1987, 57-58). Hyvinvointipluralismissa valtion vetäytyminen hyvinvointitehtävistä nähdään ideologisesti

toivottavana (Julkunen 1992, 89). Tämän ajattelun mukaan muut hyvinvoinnin tuottajat, markkinat, kaupalliset palvelut, työnantajat, vapaaehtoissektori, kirkko, itseavun liikkeet, osuuskunnat, lähiyhteisöt, naapurit ja perhe, ovat valtion funktionaalaisia vaihtoehtoja ja voivat korvata sen (Mishra 1990, 110; Julkunen 1992, 89). Mishra (1990, 110) on kuitenkin osoittanut, että niitä ei voi pitää funktionaalisesti korvaavina. Ne perustuvat liian erilaisille toimintaperiaatteille, laajuudelle, näkökannoille. Vain julkinen sektori voi Mishran (mt.111) mukaan taata oikeuden minimitoimeentuloon ja standardipalveluihin.

Johsonin (1987, 199) mukaan hyvinvointipluralismin vahvuus on siinä, että se nojaa neljään sektoriin, jotka ovat jo olemassa. Se saa lisäksi tukea niin oikeistolta kuin vasemmistolta, joiden antibyrokraattisuus- ja antiprofessionaalisuustrendit ovat olleet suosiollisia pluralismille. Pluralistinen kehitys nähdään ratkaisuna julkiseen hallintoon kohdistuvaan kritiikkiin, julkisen sektorin ylikuormittuneisuuteen ja rahoituskriisiin.

Hyvinvointipluralismin ongelmana on, että se, että ei ole todisteita vapaaehtoisen ja informaalin sektorin halusta enempää täydentää julkisia palveluja (Johnson 1987, 199). Useissa maissa kokemus on osoittanut, että hyvinvointipluralismi-keskustelu on johtanut kaupallisen sektorin nopeaan kasvuun, sen sijaan vapaaehtoissektorin merkitys on kasvanut hitaasti (mt.). Pluralistinen hyvinvointiyhteiskunta ei myöskään välttämättä merkitsisi vähemmän byrokratiaa, mikäli valtion ohjaava rooli säilyy (mt. 182).

Mishra (1990, 108-114) on kritisoinut hyvinvointipluralismia useasta eri syystä. Ensinnäkin se jättää huomiotta täystyöllisyyspolitiikasta luopumisen vaikutukset kokonaishyvinvoinnin tasoon. Toiseksi se ei huomioi tarpeeksi vaikutuksia, joita hyvinvointipalvelujen tuotannon siirtämisestä sektorilta toiselle on. Esimerkiksi yksityistämisen kohdalla täytyisi tehdä ero sen välille puhutaanko palvelujen tuotannon yksityistämisestä vaiko

yksityistämisestä, jossa julkinen sektori vetäytyy palvelujen tuottamisvastuusta niin, että kansalaisten oikeudet palveluun heikkenevät (mt. 111). Hyvinvointivaltion purkamisesta ja sosiaalisten oikeuksien menettämisestä on kyse nimenomaan silloin mikäli valtion ohjausta ja kontrollia vähennetään (mt. 112). Esimerkiksi Hollannissa pluralistisesta hyvinvointipalvelujen tuotannosta huolimatta sosiaalimenojen osuus BKT:sta 1981 oli 36,1 %, kun se samaan aikaan oli USA:ssa 20,8 % (mt. 113). Ruotsissa sosiaalipoliittisen pluralismin rakentamiseen on lähdetty "hyvinvointivaltion siipien suojassa". Julkisten palvelujen yksityistämistä ja julkisen sektorin ammattilaisten irrottautumista yrittäjiksi, ouuskunniksi, säätiöiksi jne pyritään edistämään. Yksityistämisen ja yhteisöllistämisen ohella sosiaalipolitiikkaa on myös karsittu ja supistettu (Julkunen 1992,82).

Welfare mixin sovellutukset ovat 90-luvulla alkaneet tulla todellisiksi myös Suomessa. Vaihtoehtoja on lähdetty hakemaan yhteisöllisistä ratkaisuista ja erilaisista julkisen ja vapaaehtoisen välimuodoista. Kunnissa on alettu suunnitella kehittämisprojekteja järjestötoiminnan ja julkisten palvelujen lähentämiseksi. Toimintaa on toteutettu mm. yhteisesti organisoiduilla toimintakeskuksilla (Rönneberg 1994, 29). Julkinen sektori palkkaa työntekijöitä koordinoimaan vapaaehtoistyötä ja työntekijöitä rohkaistaan projekteihin, joissa haetaan uusia julkisen sektorin rajat rikkovia työmuotoja. Jaakkolan (1994, 24) mukaan Suomessa voidaan havaita myös pyrkimystä lähemmäksi markkinapohjaista järjestelmää, pois päin julkisesta, esimerkkinä tilaaja-tuottajamallin tuomat mahdollisuudet osataa palveluja enenevässä määrin yksityisiltä laitoksilta ja palvelujen tarjoajilta.

3.6. subsidiariteettiperiaate

Subsidiariteettiperiaate viittaa EU:n yleiseen päätöksentekoperiaatteeseen, jonka mukaan päätökset tehdään mahdollisimman "alhaisella" tasolla, yhteisön päätöksenteko on viimesijaista kansalliseen päätöksentekoon nähden. Puhutaan myös läheisyysperi-

aatteesta. Sosiaalipolitiikassa subsidiariteettiperiaatteella tarkoitetaan näkemystä yhteiskunnasta, jossa vastuu perustuu ihmisten suhteiden läheisyyteen (Kemppainen 1994, 26-27).

EU-maissa sosiaaliturva perustuu työsuhteeseen muiden perheenjäsenten sosiaaliturvan riippuessa työssäkäyvistä. Työsuhdeturvan lisäksi yksityiset vakuutukset ovat yleisiä. Keski-Euroopan maissa sosiaaliturva tarkoittaa oikeastaan vain sosiaalivakuutusta. Suomessa ja pohjoismaissa julkiset palvelut sen sijaan ovat tuoneet vaihtoehdon kotihoivalle ja mahdollistaneet naisten työssäkäynnin ja taloudellisen itsenäisyyden (Jaakkola 1994, 17-19). Subsidiariteettiperiaatteella sosiaalipolitiikassa viitataan siihen, että ihminen yksilö ja perhe ovat ensisijaisesti itse vastuussa sosiaalisesta turvallisuudestaan. Vasta seuraavana tulevat lähiyhteisön, kunnan ja viimeisenä valtion tuki ja vastuu. Sosiaaliturvassa ansiotyö ja sosiaalivakuutus ovat ensisijaisia sosiaalihuoltoon nähden (Kemppainen 1994, 27).

Subsidiariteettiperiaate pohjaa perheen yhteisöllisyyttä ja yhteenkuuluvuutta korostavaan katoliseen maailmankuvaan ja perheetiikkaan vastakohtana pohjoismaiseen hyvinvointivaltion sisältämää velvollisuutta kaikkia kohtaan, jota valtio organisoi. Pohjoismaissa julkisista palveluista on tullut haluttuja arkielämän liittolaisia kun taas subsidiariteettiperiaatteeseen liittyy yhteiskunnan interventioden ei-toivottavuus, viimesijaisuus ja leimaavuus (Julkunen 1994, 37-41).

4 VAPAAEHTOISSEKTORI HYVINVOINTIPALVELUJEN TUOTTAJANA

Vapaaehtoisilla yhteenliittymillä, yhdistyksillä, on ollut tärkeä osa modernin yhteiskunnan kehityksessä. Demokraattinen järjestelmä on edellyttänyt toimiakseen vapaaehtoisia yhteenliittymiä ja näinollen toimiva yhdistyslaitos on ollut olennainen tekijä luotaessa suomalaisen kansakunnan edellytyksiä. Yhdistykset eivät ole olleet vain reagoimassa yhteiskunnan muutoksiin, vaan myös aktiivisesti vaikuttamassa yhteiskunnan rakenteellisiin proses-

seihin (Siisiäinen 1989, 148; 1990, 120-121; Alapuro 1987). Liikkeisiin ja järjestöihin kiinnittyy paljolti sosiaalipolitiikan alkukin (Julkunen 1990, 14).

4.1. vapaaehtoistoiminnan laajuus Suomessa

Ensimmäiset varsinaiset vapaaehtoisyhdistykset syntyivät jo 1800-luvulla. Toisen maailmansodan jälkeen yhdistyslaitos nousi uuteen kukoistukseen. Vuosina 1920-1986 rekisteröitiin n. 130 000 yhdistystä. Yhdistyksiä on syntynyt kiihtyvällä vauhdilla aina 1980-luvun puoliväliin asti, jolloin yhdistysten perustaminen kääntyi laskuun (Siisiäinen 1991, 121-122).

Valtion rooli on ollut Suomessa poikkeuksellisen vahva. Se on paitsi tukenut organisoitumista, myös pyrkinyt integroimaan niitä. Virallisen ja epävirallisen läheinen suhde ilmenee mm. siitä, että Suomessa on olemassa kattava tiedosto yhdistyksistä, sillä valtaosa niistä on rekisteröity (Siisiäinen 1989, 132). Sosiaali- ja terveysalan yhdistyksiä on rekisteröity yli 7200, eli 7 % kaikista. Eniten on perustettu terveysalan, lastenhuollon ja raittiusalan yhdistyksiä (1800 kpl). Sotainvalidien ja vanhustenhuollon yhdistyksiä on n. 500. Muita ryhmiä ovat vammaishuollon- ja lomayhdistykset sekä muut, joihin ryhmiin luetaan n. 130-300 yhdistystä (Siisiäinen 1990, 122).

4.2. vapaaehtoisen sosiaalisen työn merkitys suomalaisen hyvinvointivaltion muotoutumisessa

Mirja Satka (1994, 261) määrittelee sosiaalisen työn "yhteiskunnalliseksi toiminnaksi, jolla pyritään ratkaisemaan ihmisten arkielämässä ilmenevää sosiaalista turvattomuutta (esim. hoidon, toimeentulon tai kontrollin tarvetta) tapauskohtaisesti. Sosiaalista työtä tehdään mm. itseavun, vapaaehtoistyön ja useiden ammatillisten nimikkeiden (esim. sosiaalityö) alla. Käytännössä se on köyhien, avuttomien ja poikkeavien avustamista, huolenpitoa ja ohjaamista, josta huolehtii muu kuin oma perhe".

Seuraavassa suppea historiallinen katsaus sosiaalisen työn kehitykseen ja virallisen ja vapaaehtoisen auttamisen suhteiden muuttumiseen 1800-luvulta tähän päivään

4.2.1. yhteisöt ja yhteisöapu

Varhaisimpia yhteisen auttamisen muotoja ovat olleet lähiyhteisöt, joiden varaan historiallisen ajan yhteiskunta paikallisella tasolla rakentui. Varhaisimpia lähiyhteisöjä olivat perhe, talo ja kylä. Talon isännälle kuulunut suojelevollisuus ja maaseudulla pitkään säilynyt syytinkijärjestelmä osoittavat talon merkitystä sosiaalisen turvan perusyksikkönä maaseudulla (Jaakkola 1991, 9-10).

Yhteiskunnan kehityksen painopiste säilyi 1800 -luvulle asti maaseudulla. Kaupungeissa yhteisöllisyyden muodostumista määräävinä tekijöinä olivat työpaikka ja ammattiryhmä. 1800 -luvulla alettiin perustaa työntekijöille omia avustuskassoja, jotka olivat luonteeltaan hyvin epävirallisia ja yhteisöllisiä (mt. 18-20). Näiden varhaisimpien yhteisöllisten auttamismuotojen ulkopuolella olevat ihmiset hoidettiin pääasiassa kerjuun ja myöhemmin köyhäinhoidon avulla. Yhteisö huolehti avuntarvitsijoistaan, koska näitä ei lansäädännön ja vallitsevan ajattelutavan vuoksi voinut heitteillekään jättää ja koska ei ollut ketään muutakaan, joka olisi tehtävän hoitanut (mt. 12).

1800-luvun lopulla alkaneen yhteiskunnallisen rakennemuutoksen myötä sosiaalinen turvattomuus alkoi saada uusia ilmenemismuotoja, alettiin puhua mm. villiintyneiden lasten ongelmasta, rahvaan äitien tietämättömydestä, juoppoudesta ja pahatapaisesta elämästä (Satka 1994, 261). Köyhien, avuttomien ja poikkeavien hoidosta, ohjauksesta ja kontrollista tuli sosiaalisesti valistuneiden kansalaispiirien harrastuksen kohde (mt.).

4.2.2. Rouvasväen yhdistysten läpimurto

Säätyläis- ja porvarispiireissä 1830- ja 1840 -luvulla alkanut organisoitunut hyväntekeväisyystoiminta ennakoi uuden kansalaisyhteiskunnan syntyä. Hyväntekeväisyys ei kuitenkaan pohjautunut yhteisöllisyyteen, vaan se oli tyypillistä kansalaisyhteiskunnan toimintaa: individualistista, vapaaehtoista ja yksityistä (Jaakkola 1991, 22; Pulma 1987, 37). Hyväntekijöinä toimivat erityisesti säätyläis- ja porvarispiirien naiset. Taustalla oli 1840 -luvun sivistyneistön kansallinen ja sosiaalinen herääminen. Sanomalehdistön laajeneminen loi julkisuuden, jonka välityksellä ajan suuret keskustelunaiheet, köyhyys, proleterisoituminen, köyhäinhoito, filantropia, kansanvalistus, naissivistys, inhimillisuus ja sosialismi levisivät nopeasti etenkin kaupunkilaissäätyläistön keskuudessa. Suuri merkitys oli myös Ruotsissa samaan aikaan käydyllä keskustelulla ja ruotsalaisilla esikuvilla, jotka nostivat nimenomaan naiset ja naisten yhteiskunnallisen työn uuteen arvoon (Pulma 1987, 37).

Naisten järjestäytyminen alkoi vuonna 1835 Viipurista, jossa saksankielisen yläluokan keskuudessa perustettiin ensimmäinen naisyhdistys huolehtimaan orpolapsista. Seuraavat yhdistykset perustettiin Porvooseen 1846 ja Helsinkiin 1848 (Jaakkola 1991, 22M; Pulma 1987, 37-38). Hyväntekeväisyyteen liittyi aineellisen avun ohella kasvatustavoite, joka kohdistui erityisesti naisiin ja lapsiin, joissa nähtiin köyhän kansan moraalinen pelastus. Yhdistykset perustivat mm. lastenkoteja ja kouluja (Pulma 1987, 38-39, Satka 1994, 264). Eurooppalaisessa hyväntekeväisyydessä (esim. Saksa) uskonnollinen tunne ja reformipyrkimykset olivat vahvoja taustatekijöitä. Uskonnolliset perustelut ja kristillinen lähimmäisenrakkautta olivat mukana rouvasväenyhdistyksissäkin, mutta pääasiallisesti niiden pohjalla olivat kuitenkin kansallinen ja sosiaalinen herääminen sekä naissivistyskysymys (Pulma 1987, 43; Sulkunen 1989, 169). Rouvasväenyhdistysten ohella alettiin 1800 -luvun puolivälissä perustaa myös erilaisia uskonnollisia hyväntekeväisyisyhdistyksiä (Jaakkola 1991, 23; Pulma 1987, 43-44).

Vuosisadan vaihteessa huoltotyötä alkoivat harjoittaa muutkin kuin vallasväkeen kuuluvat, sen harrastamisesta alkoi tulla ammatillista toimintaa, jota kutsuttiin yksityiseksi huoltotoiminnaksi (Jaakkola 1994, 149). Yksityinen huoltotyö löysi mallinsa paljolti ulkomaisista aatevirtauksista ja toimintatavoista, joista se otti mallia. Yhdistykset toimivat alueilla, missä julkinen valta ei toiminut, kunnat avustivat mieluummin yksityistä toimintaa kuin laajensivat omaansa (mt.). Sosiaaliministeriön köyhäinhoito-osaston vuonna 1928 kokoaman tilaston mukaan sosiaalista työtä tekeviä yhdistyksiä oli toiminnassa yli 1500. Jo 20-luvulla oli nähtävissä se, että taloudellinen avustaminen oli siirtynyt julkisen köyhäinhoidon huoleksi, tärkeimpänä toimintamuotona se oli vain ennen 1922 köyhäinhoitolakia perustetuilla rouvasväen- ja hyväntekeväisyysyhdistyksillä. 1900-luvun alkupuolella syntynyt jako julkisen korjaavaan ja vapaaehtoisyhdistysten ennaltaehkäisevään työhön alkoi murtua vasta sotien jälkeen (Satka 1994, 288-302).

Sota-aika oli vilkasta kansalaistoiminnan, sosiaalisen työn ja keskinäisen avunannon aikaa. Samalla niiden harjoittaminen laajeni kaikkiin kansanosiin. Vapaaehtoistyön suuresta määrästä huolimatta samanaikaisesti alkoi tapahtua sosiaalisen työn ammatillistumista ja julkinen vastuu sosiaalisesta työstä terävöityi. Sota-ajan tärkein seuraus oli kuitenkin "ideologinen muutos yhtenäiseksi ja yhteisvastuulliseksi kansakunnaksi, jossa jokaisella on oikeus parhaaseen mahdolliseen apuun ja yhteiskunnalla velvollisuus tarjota sitä" (Satka 1994, 295-300)

4.2.3. hyvinvointivaltion vuosisata

Virallinen järjestelmä kehittyi hitaasti, yleinen näkemys vielä vuosisadan vaihteessa oli, että verovaroin ylläpidetty julkinen järjestelmä on pidettävä mahdollisimman suppeana, jotta vapaalle huoltotyölle jäisi tilaa toimia (Jaakkola 1991, 23.24). Kaupunkien ja teollisuustyöväestön kasvavat ongelmat pakottivat kunnat kuitenkin hiljalleen omaksumaan sosiaaliseen työhön uusia muotoja

ja menetelmiä. Usein sysäyksen antajana ja samalla kokemusten kerääjänä oli yksityinen hyväntekeväisyys, joka omaksui vaikutteita ulkomailta (Pulma 1987, 95). Köyhäinhoidon "kansalaisvelvollisuus" luonteen rinnalla tapahtui suurimmissa kaupungeissa sille vastakkaista kehitystä, nimittäin köyhäinhoidon ammatillistumista ja virkamiehistymistä (mt. 77). Vuosisadan vaihteessa keskusteltiin vilkkaasti sosiaalipolitiikan suunnasta. Työväenliikkeen päätyminen valtiollisen sosiaalipolitiikan kannalle ja porvarillisten piirien vahvan valtion korostus kallistivat ratkaisun valtiollisen sosiaalipolitiikan puolelle (Jaakkola 1991, 25).

Sotien aikana vapaalla huoltotyöllä oli vielä suuri merkitys mm. lastensuojelussa. Sitä organisoivat suuret valtakunnalliset kattojärjestöt, jotka olivat läheisessä yhteistyössä valtion kanssa (Jaakkola 1991, 25-26, Pulma 1987, 213). Sodanjälkeinen aika aina 1970 -luvulla asti on ollut valtiollisen järjestelmän vahvistumisen aikaa. Valtiollinen sosiaaliturvan järjestelmä on laajentuessaan ottanut yhä enemmän tehtäviä itselleen. Vapaaehtoistoiminta on voinut keskittyä nimenomaan sellaisten ei-aineellisten palveluiden tuottamiseen, joita julkinen sektori ei ole tarjonnut tai joiden tarjonta on ollut vähäistä (Jaakkola 1991, 26).

Hyvinvointivaltion palveluja ei sotien jälkeen luotu tyhjästä, vaan ne perustettiin vapaaehtoisten kansalaisten jo vuosikymmeniä kehittämille alueille (Satka 1994, 302). Valtion roolin laajetessa julkisen ja vapaaehtoistyön suhde muuttui, julkisista palveluista tuli ensisijaisia vapaaehtoistyön ollessa korkeintaan täydentämässä sitä. 60-luvulta alkoi hyvinvointivaltion voimakkaan kasvun kausi. Kansalaisjärjestöt säilyttivät silti tarpeellisuutensa uusien toimintamuotojen aloittajina ja ihmisten tarpeiden tulkkeina. 70-luvun puolivälin taloudellinen taantuma teki sosiaalialan järjestöistä ja paikallisesta vapaaehtoistyöstä taas uudelleen tunnustettuja palvelujen tuottajia ja vapaaehtoistyö integroitiin osaksi virallista sosiaalihuoltoa (mt. 305).

Rönnerberg (1994) on tarkastellut hyvinvointivaltion kehitystä suhteessa siihen, miten ihmisen oma tai vastaavasti yhteiskunnan vastuu ihmisen hyvinvoinnista on nähty. Vaivaishoidon aikana ihmisen katsottiin olevan itse vastuussa hyvinvoinnistaan ja toimeentulostaan, oman onnensa seppä. 30-luvulla tilanne muuttui yhteiskunnan alkaessa ottaa yhä enemmän hyvinvoinnin turvaamiseen tähtääviä tehtäviä. Hyvinvointivaltio nähtiin tärkeäksi itsenäisen Suomen yhteiskunnalliseksi rakennetekijäksi. Hyvinvointivaltio oli hyvin talouskeskeinen, sosiaalinen turvallisuus tarkoitti lähinnä toimeentuloturvaa, jolla edistettiin kulutuskysyntää ja tuotantoa. Valtion vastuun kasvaessa kansalaisen rooli ihmisenä ja elämänsä vastuunkantajana tavallaan kutistui. Sosiaalisten ongelmien alkuperä nähtiin yhteiskunnassa ja näin ollen yhteiskunnan tuli ottaa vastuu niistä (Rönnerberg 1994, 20-21).

Hyvinvointivaltio sisältää tietynlaisen tulkinnan kansalaisen ja valtion välisestä vastuusta. Hyvinvoinnin käsittäminen elämänhallintana oli 70-luvun lopulla tapahtunut ajattelun käännekohta. Tuolloin alettiin pohtia ihmisen omaa osuutta suhteessa elämänhallinnan ulkoisiin ohjausmekanismeihin. Hyvinvointi alettiin nähdä eri osatekijöiden summana, johon vaikuttavat niin taloudelliset, sosiaaliset, psyykkiset kuin biologisetkin tekijät. Hyvinvoinnin toteutumisen alettiin nähdä riippuvan siitä, miten kaikki tekijät sopivana yhdistelmänä ovat vaikuttamassa ja tukemassa selviytymistä (Rönnerberg 1994, 21-23).

4.3. yhteiskunnalliset liikkeet

Liikkeillä ja järjestöillä on ollut merkittävä rooli suomalaisen yhteiskunnan ja hyvinvointijärjestelmän kehittymisessä. "Kansanliikkeet loivat kansakunnan" (Alapuro & Stenius 1989, 8-49). Huomattava osa vakiintuneista järjestöistä ja sosiaalipalveluista on alun alkaen käynnistynyt epäkohtiin puuttuvien intressiryhmien toimesta (Matthies 1990, 24). Ne ovat syntyneet kansalaistoimintana tarpeesta ja mahdollisuudesta ratkaista omatoimisesti

sellaisia sosiaalisia ongelmia, joita varten ei ole ollut valmiina julkisia tukijärjestelmiä (Rönöberg 1994, 24).

Sipilä (1989, 130-133) määrittelee liikkeen informaalisiksi yhteistoiminnaksi, joko syntyy ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Tavoitteena on muutoksen aikaansaaminen. Liikkeen muodostavat itsenäisesti toimivat subjektit, jotka toiminnassaan luovat omat päämääränsä. Liikkeitä tarvitaan, jotta maailma muuttuisi. Ne ovat kansalaisista nousevan toiminnan perustaso, jossa asetetaan yhteiskunnalliset tavoitteet (Sipilä 1989, 133). Liikkeillä on tärkeä tehtävä demokraattisissa yhteiskunnissa, sillä niiden voidaan katsoa toimivat eräänlaisina järjestelmän säätelijöinä. Ne voivat joko vauhdittaa uudistusprosesseja tai toimia joitakin ilmiöitä vastaan (esim. ekologinen liike). Liikkeiden avulla paikannetaan järjestelmän puutteellisuuksia tuodaan niitä yleiseen tietoisuuteen. Ne toimivat välittävänä tasona ihmisten arkielämän ja poliittis-yhteiskunnallisen tason välillä (Siisiäinen 1993, 260). Uudet liikkeet voivat joko olla turvaamassa poliittisen ja yhteiskunnallisen järjestelmän jatkuvuutta ja toimia sen hälytyskelloina tai olla todellisiin muutoksiin johtavan protestin käynnistäjinä (Siisiäinen 1990, 77, 82).

Historiaa voidaan tarkastella liikkeiden sarjana, ne syntyvät aina reaktion omaan aikaansa. Liikkeet kuolevat kun ne ovat saavuttaneet tavoitteensa - tai huomanneet ne saavuttamattomiksi. Sipilän mukaan liikkeen kehityskaaressa voidaan nähdä kolme vaihetta: 1) radikalisoituminen, 2) organisoituminen ja 3) institutionaalistuminen (Sipilä 1989, 133).

Siisiäinen (1990) on tarkastellut yhteiskunnallisten liikkeiden ja yhdistysten muodostumista suhteessa protestisykleihin ja poliittisiin mahdollisuusrakenteisiin. Protestisyklin käsitteeseen sisältyy ajatus siitä, että tiettyjä historian kausia hallitsee määrätyn protestisyklin kehittyminen. Protesti alkaa yhteiskunnallisena liikkeenä vastareaktion yhteiskunnallisen kriisin todellisia ja/tai koettuja syitä vastaan. Nousuvaiheen

jälkeen se tavallisesti leviää myös muihin liikkeisiin ja tarttuu vakiintuneisiin organisaatioihin (vrt. kaikkien puolueiden 'vihertyminen' Suomessa). Liikkeen huipentumisvaihetta seuraa tasaantumisvaihe ja liikkeen mahdolliset aikaansaannokset ja uudistavat keksinnöt vakiintuvat kokonaisyhteiskunnan instituutioihin (Siisiäinen 1990, 12). Mahdollisuusrakenteen käsite kuvaa sitä yhteiskunnallista suhdannetta, josta protestisykliä kantava liike/liikkeet nousevat ja joka luo enemmän tai vähemmän suotuisia edellytyksiä toiminnan tavoitteiden toteutumiseksi ja liikkeen yhteiskunnallisille vaikutuksille (Siisiäinen 1990,12).

Siisiäinen (1990, 20-82; 1993, 263-264) erottaa itsenäisyyden ajalta neljä protestijaksoa: 1928-32 äärioikeistolaisen syklin, 1944-48 vasemmistolaisten järjestöjen elpymisen kauden, 1966-76 nuorison aloittaman vasemmistoradikalismien kauden sekä 1980-luvun vaihteessa alkaneen uusien liikkeiden ja "hiljaisen vallankumouksen" jakson. Ensimmäiset kaksi protestijaksoa olivat vasemmistolaisten ja oikeistolaisien poliittisten voimasuhteiden etsinnän aikaa. Tilanne kuitenkin tasaantui 50-luvulta lähtien. 1960-70 lukujen vaihteen protestijaksolla tärkeiksi tulivat yhden asian liikkeet ja erilaisten vähemmistöjen ja syrjäytyneiden asioita ajavat järjestöt, joilla oli lopulta huomattava merkitys sosiaalilainsäädännön ja hyvinvointivaltion kehitykselle (Siisiäinen 1993, 263-264).

1980-luvun vaihteessa alkanutta neljättä protestoinnin jaksoa Siisiäinen (1990, 70-77; 1993, 264) kutsuu "hiljaisen vallankumouksen" kaudeksi. 1980-luvulla kollektiivisessä toiminnassa tapahtuneet muutokset eivät juuri näkyneet perinteisen yhdistysmuodostuksen määrällisessä kehityksessä, jäsenluvuissa jne. Järjestäytymisen painopiste siirtyi poliittisista puolueista ja intressiorganisoitumisesta vapaa-aikaan ja kulttuuriin liittyvään järjestäytymiseen. Perinteisen organisoitumisen alueellakin "elämäntapaparadigma" korostui "jakeluparadigman" kustannuksella (Siisiäinen 1990, 71, 158). 80-luvulla intressien muotoutumista eivät enää välittäneet luokkaperustaiset alakulttuurit vaan ihmiset alkoivat tehdä tulkintansa yhteiskunnan rakenteista

yksilöinä (Siisiäinen 1990, 70). 90-luvulle tultaessa järjestöt ovat muuttuneet yhä enemmän kansalaisjärjestöjen suuntaan yhdistäen erilaisista luokista ja kerrostumista olevia ihmisiä (mt. 234). Yhdistyslaitos on eriytynyt ja samalla rikastunut sisällöllisesti, tullut herkemmäksi ympäristön vaatimuksille ja siten kykenevämmäksi käsittelemään ulkomaailman ärsykeitä (mt. 76). Siisiäisen mukaan eriytynyt yhdistyslaitos voi toimia osana yhteiskuntaa kiinteyttävää ja sitä syviltä kriiseiltä suojaavaa puskuria (mt.234-235). Yhtenä syynä luokkaperustaisuuden vähenemiseen Siisiäinen (1990, 235) näkee sen, että uhkaavimmat ongelmat, kuten esimerkiksi ympäristökriisien uhka, ylittävät luokkarajat.

Suomeen nk. uudet liikkeet alkoivat syntyä vasta 70-80 -lukujen vaihteessa mikä on kansainvälisesti katsoen varsin myöhään (Siisiäinen 1993, 264). Julkisuuteen alkoi tulla uusia yhteiskunnallisia liikkeitä ja vaihtoehtoliikkeitä samaan aikaan kun perinteiset järjestöjen suosio laantui. Tunnettuja alkuaajan liikkeitä olivat mm. Koijärviliike, Energiapoliittinen vaihtoehtoyhdistys sekä erilaiset vaihtoehtoiset sosiaalipoliittiset kokeilut, työyhteisöt ja luonnonsuojelun organisaatiot (Siisiäinen 1990, 71-72).

Siisiäinen näkee osassa uusista liikkeistä protestijakson piirteitä: ne syntyivät samanaikaisesti, erosivat vakiintuneista järjestöliikkeistä ja näyttäisivät muodostavan keskenään sosiaalisia verkostoja (1990, 72). Kaiken kaikkiaan tämä ryhmä on kuitenkin pieni (mt. 76). Suomelle on tyypillistä että protestisyklin toteutuminen suuntautuu suuressa määrin yhdistysmuotoiseen toimintaan ja 80-90-luvuillakin valtaosa kollektiivisesta toiminnasta otti formaalisen yhdistysmuodon rekisteröinteen omakseen (Siisiäinen 1990, 73,77). Tyypillistä uusille liikkeille on ollut myös se, että niillä on usein ollut varsin läheinen suhde vakiintuneisiin yhdistyksiin ja valtio- ja kuntasektoriin (Siisiäinen 1990, 72-73). Perinteiset yhdistykset ovat olleet käynnistämässä uusia liikkeitä ja myös mukana niiden toiminnassa; esim. -80 ja -90 lukujen luonnonsuojelukamppailujen

taustalta löytyy mm. Luontoliitto ja Luonnonsuojeluliitto. Myös 80-luvun talonvaltausten aloite tuli usein yhdistyksiltä (Siisiäinen 1990, 73; 1993, 265). 80-luvulla suositusta kylätoimikunnissa kunnallishallinto oli usein alusta pitäen mukana toiminnan organisoijana ja tukijana (Siisiäinen 1990, 72). Näin ollen näitä sinänsä uusia ilmiöitä ei voida aina pitää uusina yhteiskunnallisina liikkeinä, pikemmin valtiokoneistojen uusien kehitysstrategioiden tuloksina (mt. 1990, 73).

Sosiaalinen perusta 1980-90 lukulaisissa liikkeissä näyttäisi olevan paljolti samanlainen kuin 60-luvulla. Niiden toimijat ovat tyypillisesti olleet alle 30-vuotiaita, hyvin koulutettuja, usein keskiluokkaisen taustan omaavia ihmisiä (Siisiäinen 1990, 72, 161). Siisiäisen (1990, 162) mukaan voidaan myös sanoa, etteivät monet 60-lukulaiset ole unohtaneet '60-luvun henkeä' vaan heidän toiminnassaan ja ajattelussaan voidaan löytää jatkuvuutta nykypäivänäkin: esimerkkinä epäluottamus 'vanhaan' politiikkaan ja kriittinen kiinnostus poliittisia tendenssejä ja liikkeitä kohtaan. Matthies (1990, 41) on löytänyt sosiaalityön vaihtoehtoprotekteissa toimivan "vaihtoehtovirkamiestyypin", jotka hänen mukaansa ovat usein 35-50 -vuotiaita uuteen keskiluokkaan kuuluvia miehiä, "joilla on akateeminen tai opistotasoinen koulutus, kuusikymmentäluvuun vasemmistolaisihanteet tai diakonin tutkinto. Poliittinen tai uskonnollinen vakaumus ovat vaikuttaneet uranvalintaan ja velvoittaneet syvällisempään vastuuseen palkkatyössä". Tulevaisuus näyttää mitä 80-luvun hiljaisesta vallankumouksesta jää käteen ja miten 90-lukulaiset tai toisaalta suuret 2010-20 luvuilla eläkkeelle pääsevät ikäluokat nousevat toimimaan ja puolustamaan (menetettyjä) etujaan (Siisiäinen 1990, 162-3).

Vaikka yhdistyslaitos on 80-90 -luvuilla joutunut kohtaamaan uusia haasteita ja muutoksia, ei Siisiäisen mukaan ole kyse mistään yleisestä yhdistystoiminnan kriisistä. Kriisiytyminen koskettaa eri lailla eri yhdistyksiä ja usein vain tiettyjen toimintojen osalta (Siisiäinen 1993, 272). Yhdistyslaitos eriytynee jatkossa entisestäänkin ja se joutuu vastaamaan uusiin

haasteisiin ja uusiutumaan myös sisällöllisesti (emt. 277). Yhdistysten säilymisen edellytyksenä on, että ne kykenevät sopeuttamaan tulkintakehyksensä (käsite Erving Goffmanin) vallitseviin ideologis-kulttuurisiin tendesseihin tai itse tuottamaan niitä. Pelkkä tyytymättömyyden kohteen olemassaolo (työttämyys, vammaisuus) ei enää riitä vetämään ihmisiä toimintaan varsinkaan jos esim. työttömyyteen ja työttömien liikkeeseen ei haluta samaistua (mt. 274-275). Tulevaisuuden kysymyksiä ovat, miten vastata yksilöllistyneiden kansalaisten tarpeisiin, miten löytää yhteiset intressit ristiriitaisten yksilöintressien hallitsemassa tilanteessa ja muodostaa sosiaalisia verkostoja, joiden varaan muodostaa liikkeitä ja yhdistyksiä, joissa sisäinen demokratia toimisi niin, että ihmiset kokisivat toiminnan mielekkääksi (Siisiäinen 1993, 278). Siisiäinen arveleekin vanhojen byrokraattisten järjestöjen ajan olevan ohi ja uudenlaisten verkostoprojektien ajan olevan tulossa (mt.).

90-luvun alku on merkinnyt järjestöjen ulkopuolisen vapaaehtoistoiminnan voimistumista, esimerkkeinä mm. Mummon kammarit ja työttömien ja ylivelkaantuneiden keskinäinen toiminta (Kananen 1994, 26-29). Matthies (1990, 9) kutsuu tätä sosiaalialan vaihtoehtoista toimintaa vaihtoehtoiseksi sosiaalityöksi tarkoittaen sillä vaihtoehtoliikkeiden toteuttamaa sosiaalityötä. Lisäksi käsite viittaa yleisesti kriittisiin ja omaehtoiseen sosiaalisia ongelmia työstäviin toimintamuotoihin.

Viimeisimmät hyvinvointivaltioon kytkeytyvät liikkeet ovat monissa maissa olleen ennen kaikkea sosiaalityön asiakasliikkeitä, palveluiden kuluttajaliikkeitä ja sosiaalisten ongelmien kohteiden itseapuliikkeitä (Matthies 1990, 26). Vaihtoehtoliikkeet ja hyvinvointivaltio ovat ristiriitaisessa riippuvuussuhteessa toisiinsa nähden: vaihtoehtoprojektit ovat syntyneet paitsi ihmisten omasta aloitteesta myös virallisen järjestelmän ongelmien, työntekijöiden rajoitettujen innovaatiomahdollisuuksien pakottamana. Viralliset instituutiot ovat omaksuneet vaihtoehtoliikkeiltä ideoita uudistuksiinsa ja käynnistäneet itsekriittistä keskustelua (mt. 96).

4.4. käsitteet kolmas- ja vapaaehtoissektori

Kun poliitikot ja tutkijat ovat viime vuosina etsineet ratkaisuja talouden, työttömyyden ja hyvinvoinnin ongelmiin, puheissa on noussut paljon esiin kolmas sektori -käsite. Keskustelussa sekavuutta aiheuttaa käsitteiden epätarkkuus ja alueeseen liittyvän käsitteistön kirjavuus (Nylund 1997, 315). Kolmatta sektoria on sen vaikean hahmotettavuuden vuoksi kuvattu ameebamaiseksi (mm. Nylund 1997, 323). Se mitä käsitettä poliittisessa keskustelussa käytetään, on usein ideologinen valinta ja käsitteet normatiivisesti värittyneitä (mt.322). Jotta tiedettäisiin mistä milloinkin tarkalleen ottaen puhutaan, olisi tärkeää analysoida mitä toimijoita ja toimintoja kolmas sektori käsittää eikä vain sopia yhteisistä nimittäjistä. Kolmatta sektoria on mahdoton hahmottaa yhtenä kokonaisuutena, sen merkityssisältöjen syventäminen on mahdollista vain sitä kautta että perehdytään yhteen määritelyyn näkökulmaan kerrallaan. Esimerkkeinä kiinnostavista tutkimusaiheista ja näkökulmista Nylund (1997, 315-317) mainitsee naisnäkökulman kolmanteen sektoriin tai sen tutkiminen, minkälainen rooli Raha-automaattiyhdistyksellä on sosiaali- ja terveysalan järjestöjen rahoittajana. Suomalaisen kolmannen sektorin ainutlaatuisuus on Nylundin (1997, 315-317) mukaan vielä pitkälti löytämättä ja tutkimuksen kautta määrittelemättä.

Sosiaalipalveluiden toimijat voidaan jakaa formaaleihin ja informaaleihin toimijoihin (Anttonen & Sipilä 1992, 439). Formaaleiksi toimijoiksi luetaan perinteisesti valtio, kunnat, yritykset ja järjestöt, informaaleihin lähiyhteisöt kuten perhe ja suku, naapurit sekä ns. kolmas sektori tai välitaso kuten itseapuryhmät ja vaihtoehtoprojektit. Informaalit toimijat erottaa formaaleista mm. se, ettei niillä ole kirjoitettuja toimintasääntöjä. Toiminta perustuu henkilökohtaiseen kiintymykseen, sosiaalisten normien ylläpitämään velvollisuuden tunteeseen tai muunlaiseen vastavuoroisuuteen kuten ryhmien ja yhteisöjen kiinteydelle (Anttonen & Sipilä 1992, 439).

Matthies on tutkimuksissaan (mm. 1990, 1994) käyttänyt epävirallisen sektorin käsitettä kuvatessaan organisoitua kansalaisten toimintaa valtion, markkinoiden ja kotitalouksien ulkopuolella. Sipilän (1995, 85) mukaan epävirallisen käsitteellä on sosiaalitutkimuksessa perinteisesti viitattu nimenomaan organisoimattomaan organisoidun vastakohtana. Matthies (1990, 38-40) on käyttänyt myös käsitettä kolmas sektori, josta on tullut puhtaiden julkisen sektorin ja markkinatalouden väliin sijoittuvien ilmiöiden kaatoluokka. Sitä on kuitenkin vaikea jäsentää, sillä siihen voidaan sijoittaa niin informaali sektori, järjestöt ja osaksi järjestäytymätönkin vapaaehtoistyö, vaihtoehtoprojektit, itseapuryhmät, osuustoimintaa, asuin- ja työyhteisöjä, ruohonjuuritason järjestöjä jne. (Anttonen & Sipilä 1992, 449).

Nylund (1997) on selventänyt käsiteviidakkoa omalta osaltaan ottamalla kolmannen sektorin eräänlaiseksi kattokäsitteeksi. Nylundin mielestä on oleellista erottaa järjestäytynyt vapaaehtois- ja kansalaistoiminta epävirallisemmasta naapuri- ja omaisavusta, sillä niissä pätevät erilaiset lainalaisuudet ja normit. Kolmannen sektorin ideologia perustuu hänen mukaansa useimmiten eetokseen hyväntekeväisyydestä, humanitäärisestä avusta, altruismista tai vastavuoroisesta tuesta, kun taas nk. neljännellä sektorilla (perhe, ystävät jne) apu perustuu henkilökohtaiseen kiintymykseen ja kirjoittamattomiin toimintäsääntöihin (Nylund 1997, 318).

Nylund määrittelee kolmannen sektorin ala-käsitteiksi vapaaehtoissektorin, ei-voittoa tavoittelevan sektorin (non-profit sector) sekä sosiaalitalouden. Vapaaehtoissektoria määrittelee filantropisuus ja yleishyödyllisyys kun taas ei-voittoa tuottavalla sektorilla painottuu järjestöjen taloudellinen puoli. Sosiaalitalous määritellään valtiosta riippumattomaksi demokraattiseksi toiminnaksi (esim. osuuskunnat). Kyse on kuitenkin ideaalityypeistä: esimerkiksi talous on mukana kaikissa kolmannen sektorin kuvioissa. Vaikka kolmas sektori määritellään usein niin että sen organisaatiot eivät ole verovaroin rahoitettua julkisen hallinnon toimintaa, autonomisuus ja riippumattomuus valtiosta

osoittautuvat ideaalisiksi ominaispiirteiksi, joita harvat kolmannen sektorin organisaatiot täyttävät. Merkittävä osa (43 %) kolmannen sektorin järjestöistä, etenkin Euroopassa, rahoitetaan julkisen sektorin varoin (Nylund 1997, 318-320).

Alakäsitteet eivät ole toisiaan poissulkevia, mutta eivät toisaalta yhteneväisiäkään. Sektorin Nylund näkee liian selkeästi rajaavana käsitteenä, joka ei sovi useisiin kolmannen sektorin organisaatioihin tai spontaaneihin yksilö- tai ryhmätoimijoihin. Nylund suosittelee joko kolmannesta alueesta tai välitasosta puhumista. Välitason organisaatioille on oleellista että ne toimivat välittäjinä tai kumppaneina ainakin kahden muun sektorin tai elämänalueen, kuten perheen ja työn välillä (Nylund 1997, 323). Yhteiskunnallisten tilanteiden muuttuessa myös kolmas sektori muuttuu ja muotoutuu uudelleen, uusia toimijoita tulee samalla kun osa vanhoista poistuu. Toiminta saattaa muuttua voittoa tavoittelevaksi tai tulla osaksi julkista organisaatiota (mt.).

Järjestöjen sijoittaminen jollekin 'sektorille' on hankalaa, koska ne muodostavat hyvin heterogeenisen ryhmän. Jotkut ovat virallistaneet ja vakiinnuttaneet asemansa niin, että ne toimivat ikäänkuin valtion jatkeena. Toisia taas on vaikea erottaa palveluja tuottavista yrityksistä (Anttonen & Sipilä 1992, 447). Ilmiön käsittelyn kannalta tarkoituksenmukaisimmalta tässä yhteydessä katson puhua Johnsonin (1987) jaottelun mukaisesti vapaaehtoissektorista ja sijoittaa vapaaehtoisjärjestöt siihen. Johnson jakaa sosiaalipalvelujen tuottajat informaaliin-, vapaaehtois-, kaupalliseen ja julkiseen sektoriin. Vapaaehtoissektori sijoittuu julkisen ja informaalin välimaastoon, sen erottaa epävirallisesta sektorista suurempi organisoitumisen aste. Johnsonin vapaaehtoissektorin määritelmä on kuitenkin jokseenkin epätarkka käsittäessään yhtäläillä suuret hyväntekeväisyysorganisaatiot, naapurustoryhmät ja pienet suhteellisen informaaliititse-apuryhmät (Johnson 1987, 94). Myös matthies (1994 (1), 32) puhuu vapaaehtoissektorista käsittäen siksi kokonaisuuden, johon sisältyvät vapaaehtoisjärjestöt, vapaaehtoistoiminta ja vapaaeh-

toistyy. Johnsonin (1987, 94) mukaan vapaaehtoisjärjestöjä ei voi määritellä yksinomaan sen perusteella, että työntekijät toimivat vapaaehtoispuolelta, sillä myös julkinen sektori voi käyttää vapaaehtoisia. Toisaalta vapaaehtoisjärjestöissä on usein myös palkkattuja työntekijöitä.

Tässä tutkimuksessa tarkoitan vapaaehtoisjärjestöillä sosiaali- palveluja tarjoavia virallisesti rekisteröityjä organisaatioita, joiden toiminta perustuu pääasiallisesti vapaaehtoistoimintaan. Käytän vapaaehtoissektori -käsitettä vastakohtana julkisen sektorin virallis-ammattillisille järjestelmille (vrt. Matthies 1994 (1), 18). Vapaaehtoisjärjestö ei tarkoita tässä yhteydessä sellaista toimintaa, jonka pääasiallinen tarkoitus on tuottaa markkinaperustaisia palveluja. Samalla jätän ulkopuolelle informaalia lähentyvän rekisteröimättömän toiminnan. Suhdetta julkiseen järjestelmään en määrittele kovin tiukasti, sillä täysin julkisesta järjestelmästä riippumattomia sosiaalialan järjestöjä ei Suomessa liene kovinkaan paljon. Ilmiön ja näkökulman rajaamiseksi katson tarkoituksenmukaiseksi keskittyä rekisteröityyn vapaaehtoistoimintaan. Voisi myös olettaa, että nykyäänkin syntyvät liikkeet ja toimintamuodot ennenpitkää rekisteröivät toimintansa yhdistykseksi, kuten Suomessa on tähänkin asti ollut tyypillistä.

4.5. Vapaaehtoissektorin tutkimus

Kolmas sektori ja vapaaehtoisjärjestöt on tunnustettu Pohjoismaissa omaksi tutkimusalueeksi viimeisen kymmenen vuoden aikana. Aiheesta on tehty myös yhteispohjoismaisia tutkimuksia (Nylund 1997, 315-316). Pisimmät perinteet tutkimuksella on Tanskassa ja Norjassa. Tanskassa tutkitaan tällä hetkellä paljon vapaaehtoisjärjestöjen muodostumista sosiaalisen toiminnan ja vapaa-ajan areenoilla. Ruotsissa ja Norjassa tutkitaan makrotasolla kolmatta sektoria suhteessa hyvinvointivaltioon ja mikrotasolla kiinnostuksen kohteita ovat mm. oma-apuryhmät ja vapaaehtoiskeskukset (mt.316).

Suomessa on tehty suhteellisen paljon perinteisiä järjestöjä, ammattiyhdistys- ja yhteiskunnallisia liikkeitä sekä osuuskunta-toimintaa koskevia tutkimuksia. Uusimmissa tutkimuksissa aihetta tarkastellaan esim. hyvinvointivaltiomallien ja työllisyyden näkökulmasta. Aihepiiri on 90-luvulla tullut ajankohtaiseksi myös talouden näkökulmasta. Joitakin tutkimuksia on tehty myös vapaaehtoistoiminnasta eri muodoissaan, kolmannen sektorin vaikutusvallasta kunnissa jne. (Nylund 1997,316).

5 VAPAAEHTOISSEKTORI MIELENTERVEYSHUOLLOSSA

Työn empiirisessä osuudessa lähestyn aihetta vapaaehtoistyöstä ja vaihtoehtoisesta sosiaalityöstä käydyn keskustelun kautta. Niistä käytävä keskustelu liittyy läheisesti työn alussa läpikäytyihin sosiaalipolitiikan vaihtoehtoisiin strategioihin, erityisesti yhteisöllistämisen strategiaan. Työn lopussa tarkastelen aihetta vielä sosiaalityön sisällä käytävästä keskustelusta käsin. Koska tutkimani vapaaehtoisjärjestö sijoittuu mielenterveyssektorille, aiheen taustaksi on aiheellista tehdä lyhyt katsaus psykiatrisen hoidon kehittymiseen tällä vuosisadalla. Psykiatriseen hoitoon ja sitä saaneisiin liittyy edelleen uskomuksia, käsityksiä, ennakkoluuloja ja pelkoja, joiden voi katsoa juontavan psykiatrisen hoidon vaiheista ja asenteista viime vuosikymmeninä.

5.1. julkisten mielenterveyspalvelujen kehittyminen ja nykytilanne

Psykiatrinen terveydenhuoltojärjestelmä on osa hyvinvointivaltiota ja hyvinvointivaltion muutokset heijastuvat myös mielenterveystyöhön. Laitoskeskeisestä avohoidolliseen sosiaalipolitiikkaan siirtyminen on ollut hyvinvointivaltion palvelurakenteen

keskeisin muuodonmuutos ja se on koskenut myös psykiatrissa terveydenhuoltoa (Salo 1996, 316). Salo (1996, 22) kuvaa psykiatrisen hoitojärjestelmän ja psykiatrisen potilaan aseman kehittymistä matkaksi "eristämisestä ja syrjäytymisestä sietämisen kautta solidaarisuuteen".

Ensimmäiset mielisairaiden hoitoon tarkoitetut laitokset aloittivat Suomessa 1300-luvulla (Turun pyhänhengenhuone 1376), Englannissa 1200-luvulla. 1700-luvulla alettiin perustaa houreinhuoneita entisiin työlaitoksiin ja spitaalisten lasaretteihin (Salo 1996, 48). Mielisairaaverkon ensimmäinen vaihe ajoittuu vuosiin 1840-1889, jolloin perustettiin mm. Lapinlahden sairaala Helsinkiin. Maanlaajuinen sairaalaverkosto vakiintui 1930-luvulla taloudellisena perustanaan valtion apuja koskenut laki, joka vahvistettiin 1929. Britanniassa mielisairaalahoidon vakiintuminen tapahtui jo 1860-luvulla, Italiassa 1890-luvulla (Salo 1996, 31-40, 57-58). Ajankohta liittyy yhteiskuntien modernisoitumiseen ja kehityksen eriaikaisuuteen eri maissa. Palkkatyöläistyminen ja valtiollistuminen ovat olleet paitsi modernin yhteiskunnan myös julkisen mielisairaalahoidon ja sen vakiintumisen peruspilareita. Mielisairaaverkon rakentaminen Suomessa 1930-luvulla oli osa kansallisvaltiollista projektia. Erityisesti 20-30 -luvulla mielisairaudet nähtiin laajaa valistusta ja ehkäisevää toimintaa edellyttävinä kansanterveydellisinä ja väestöpoliittisina ongelmina (mt. 59).

Valtion tuki laajeni 1952 mielisairaslaissa. A- ja B-mielisairaalahoidosten rakentamisen myötä psykiatristen sairaansijojen määrä kaksinkertaistui 1970-luvun alkuun mennessä. Mielisairaiden ehkäisyä, polikliinista hoitoa ja huoltoa varten perustettua huoltotoimistoverkostoa alettiin kehittää 1960-luvulla. Suomalaiselle hoitojärjestelmälle oli tyypillistä alusta alkaen valtiokeskeisyys, yksityisten laitosten vähäisyys ja kilpailukyvyttömyys (Salo 1996, 40).

Salo (1996, 61-62) osoittaa miten mielisairaiden hoidon vakiintuminen osaksi köyhäinhoitopolitiikkaan liittynyttä laitoshuoltoa

johti kroonikoistumiseen ja laitostumiseen sekä sairaalakeskeisen hoitojärjestelmän kriisiytymiseen ja sitä myötä psykiatrisen hoidon reformiin. Muutostarve lähti hoitojärjestelmän sisältä käsin vallinneen tilanteen käytyä sietämättömäksi. Yhteiskunnalliset rakenteet hidastivat kuitenkin avohoitoreformin etenemistä. Vielä 60-luvulla sairaalaa pidettiin yleisesti ainoana mahdollisena asuin- ja hoitopaikkana mielenterveyshäiriöiselle. Mm. työvoima-, asunto-, sosiaalipoliittiset, hoidolliset ja kulttuuriset tekijät olivat toimivan kuntoutusjärjestelmän kehittämisen esteenä. Mielenterveystyön rakennemuutos mahdollistui vasta 70-luvulla mielenterveystyön voimavarojen monipuolistuessa (mt. 203-205).

70-luvun loppupuoli oli sekä hyvinvointivaltiollisten palvelujärjestelmien että mielenterveyspalvelujen kasvun aikaa (Salo 1996, 256). Avohoitoverkosto vakiintui 70-luvulla. Jälkihoitotoimistot muuttuivat mielenterveystoimistoiksi, jotka tarjosivat avohoitopalveluja muillekin kuin sairaalahoidossa olleille. Mielenterveystoimistoista tuli uudenlainen mielenterveystyön professionalismin instituutio, joka perustui moniammatilliseen ja tieteelliseen kokonaisuuteen. Uutena ongelmana alkoi kuitenkin ilmetä avo- ja laitoshoidon välisten suhteiden ja työnjaon kokonaiskuvan hämärtyminen. Rakennemuutos johti kuntoutuksen, avohoidon ja akuuttihoiton entistä suurempaan hallinnolliseen eriyttämiseen. Sairaalahoitojärjestelmän sisäinen modernisaatio ja supistumiseen tähdännyt psykiatrisen kuntoutuksen reformismi ei johtanutkaan avohoitokeskeiseen hoitojärjestelmään vaan koko psykiatrisen hoitojärjestelmän että erityisesti kuntoutustoiminnan pirstaloitumiseen (mt. 210-213). Salon (1996, 213) mukaan tämä johti siihen, että avohoidon mielekkäysperusta alkoi murentua ennen kuin se oli ehtinyt syntyäkään. Psykiatrisen hoitojärjestelmän rakennemuutos on osoittautunut monimutkaiseksi prosessiksi. Muiden maiden kokemukset ja esimerkit osoittavat, miten "työmarkkinoiden, hyvinvointivaltiollisten rakenteiden, hoidollisten ajatustapojen ja hoitokäytäntöjen muutosten monimutkaisen vuorovaikutuksen seurauksena on harvoin päädytty toimivaan avohoitokeskeiseen palvelujärjestelmään" (Salo 1996, 14).

Mielenterveyspalvelujen perusrakenne muuttui pääosin 80-luvulla (Kalland 1996, 47; Salo 1996, 13). Vastaava rakennemuutos on tapahtunut muissa maissa huomattavasti aikaisemmin, esim. Britanniassa jo 50-luvulla, Italiassa 60-luvun puolivälissä. Vastaava sairaansijojen vähentäminen on tapahtunut kaikissa läntisissä teollisuusmaissa (Salo 1996, 299). Suomessa psykiatristen potilaiden määrä kasvoi 1972 asti. Vuonna 1972-1980 potilasmäärä väheni vuosittain n. 300:lla eli 12 %:lla. 1980-luvulla väheneminen jatkui n. 700 potilaalla vuodessa eli 42 % ja 1991-1993 1000:lla vuodessa eli 30 %:lla. Kahdessakymmenessä vuodessa vähennystä oli 65 % eli 20 000:sta 6800:aan (Salo 1996, 197-198). Vuonna 1984 Mielenterveystyön komitea oli asettanut tavoitteeksi psykiatristen sairaansijojen huomattavan vähentämisen. Tavoite oli, että vuonna 2000 olisi 2,0 psykiatrisen sairaanhoidon sairaansijaa tuhatta asukasta kohti. Vuonna 1992 laitospaikkoja oli enää 1,9 /1000 asukasta (Kalland 1996, 44). Avohoidon osalta vertailua vaikeuttaa se, ettei avohoidon henkilöstöä ole tilastoitu vuoden 1993 jälkeen. Kallandin (1996, 46) mukaan avohoidon vakanssien määrä on kuitenkin 90-luvulla merkittävästi vähentynyt suhteessa sairaansijojen määrään. Sisällöllisesti avohoitoa on mahdollisesti kehitetty, mutta sen resursseja ei ole lisätty vuoden 1992 jälkeen (1994 tilanne). Samanaikaisesti tämän kehityksen kanssa mielenterveyden ongelmiin apua tarvitsevien määrän arvoidaan lisääntyneen mm. laman aiheuttaman työttömyyden vuoksi: jopa joka viidennellä suomalaisella on arvioitu olevan mielenterveyden häiriöitä ja ne ovat yhä useammin syynä työkyyttömyyteen. Vuonna 1993 myönnettiin 5436 uutta työkyyttömyyseläkettä mielenterveyden ongelmien vuoksi. Tämä ei välttämättä osoita mielenterveydellisten ongelmien lisääntymistä, mutta toisaalta ei ole viitteitä siitäkään, että ne olisivat vähentyneissä (Kalland 1996, 47).

Vuonna 1993 alussa astui voimaan valtiosuusjärjestelmäuudistus, joka lisäsi kuntien päätöksentekovaltaa vähentämällä sitovia määräyksiä ja valtion ohjausta. Kuntien itsemääräämisoikeus lisääntyi vaikka laissa määrätyt velvollisuudet järjestää palveluja säilyivät ennallaan. Sosiaali- ja terveystalvveluja

säatelevät toisaalta puitelainsäädäntö, joka väljästi määrittelee kuntien velvollisuudet, toisaalta erityislait, joissa palvelut on kirjattu paitsi kuntien tehtävinä myös kansalaisten subjektiivisina oikeuksina. Mielenterveyslaki määrittelee mielenterveys-työn kuntien tehtäväksi. Valtionosuusuudistus mahdollisti sen, että kunnat voivat uudistuksen jälkeen entistä vapaammin järjestää palvelut haluamallaan tavalla. Uudistukseen liittyi huoli, miten uudistus vaikuttaa erityisryhmien palvelujen saatavuuteen (Kalland 1996, 11, 23, 44; Salo 1996, 13). YTY:n (sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys) raportin (Kalland 1996, 25) mukaan riskiryhmiä valtionosuusuudistuksessa olivat erityisryhmät kuten päihde- ja mielenterveysongelmaiset, joiden ääni ei välttämättä kuulu kunnallisessa päätöksenteossa. Uhkina nähtiin erityisryhmien aseman huononeminen, eriarvoisuuden kasvu, palvelujen laadun ja määrän heikentyminen. Tapaustutkimusten ja valtakunnallisten tilastojen perusteella tehtyjen johtopäätösten mukaan mielenterveyspalveluja on 90-luvulla yksisuuntaisesti karsittu. Psykiatriset sairaansijat ovat vähentyneet edelleen, mutta avohoitoon ei ole lisätty resursseja asetettujen tavoitteiden mukaisesti vaikka palvelurakennemuutos edellytti avohoidon resursseja lisättäväksi laitospaikkoja vähennettäessä. Erityisesti pitkäaikaipotilaiden kohdalla potilaiden yhteiskuntaan siirtyminen epäonnistuu ellei avohoidon palveluja ole riittävästi (Kalland 1996, 67).

90-luvulla taloudellinen lama vaikutti mielenterveyspalveluihin samoin kuin muihinkin hyvinvointivaltion palvelurakenteisiin. Sairaalaverkoston supistamisen rinnalle tuli julkisten palvelujen kiihtyvä supistaminen ja säästötoimet (Salo 1996, 292). Mielenterveysongelmista on 90-luvulla tullut sosiaalisesti aiempaa näkyvämpiä "sairaalan sosiaalisen järjestelmän muodostaman psykiatrisen laitoshoidon suuressa määrin korvautuessa "kemiallisella laitoshoidolla" (Salo 1996, 292). Erityisesti USA:ssa ja Britanniassa, jossa julkisia palveluja on leikattu voimakkaasti, supistaminen on näkynyt mm. kasvavana mielenterveysongelmaisten asunnottomien määränä. Esim. USA:ssa arvoituun 80-luvun puolivälissä olleen n. 1/2 milj. asunnottomia entistä mielisairaalapoti-

lasta. Suomessa ongelma on mittasuhteiltaan pienempi, kuitenkin esim. v. 1990 15 %:lla keskusmielisairaalapotilaista ei ollut asuntoa sairaalan ulkopuolella (mukana eivät ole pitkäaikaispotilaat) (Salo 1996, 300). Mielenterveyspalvelujen huonontunutta tilannetta ei Salon (mt.) mukaan pitäisi kuitenkaan aina pelkästään palauttaa kansantaloudellisiin edellytyksiin, sillä supistukset ovat edellyttäneet poliittista päätöksentekoa sekä kansalaisyhteiskunnan hiljaista hyväksyntää. Mitään näkyvämpää muutosvastarintaa ei ole ollut näkyvissä.

Salon (1996, 315) mukaan mielenterveystyössä on siirrytty eristämisestä sietämiseen. Laitoshoidon supistaminen ei ole kuitenkaan johtanut avohoitokulttuuriin ja sitä vastaavaan kansalaissolidarisuuteen. Mielenterveyspalvelujen käyttäjää ei edelleenkään hyväksytä tasavertaiseksi yhteisön jäseneksi tai kansalaiseksi. Asiantuntijakoneistossa häntä siedetään välttämättömänä osana eli asiakkaana. Salo peräänkuuluttaa solidarisuutta ja arvotietoista mielenterveystyötä. Laitosten purkaminen yksin ei riitä, vaan tavoitteeksi tulee asettaa itse laitostamisen periaatteen purkaminen (mt. 302).

Mielisairaanhoidon keskeisiksi arvoiksi Salo (1996, 311) nostaa esille turvallisuuden, vapauden ja hyväksynnän. Mielisairaanhoidon reformissa oli keskeistä se, että mielisairas alettiin määritellä täysivaltaiseksi ja tasa-arvoiseksi ihmiseksi (mt. 313). Nykyinen suomalainen mielenterveystyö on etääntymässä reformistisen psykiatrian arvotietoisuudesta. Sietämisestä solidarisuuteen siirtyminen edellyttää arvotietoisuuden herättämistä (mt. 315).

5.2. Tapaustutkimus HELMI RY.

Työn empiirisessä osuudessa tutustumisen kohteena on Mielenterveysyhdistys HELMI ry. Tarkoituksena on tutkia yhden tapauksen esimerkillä sitä, miltä vapaaehtoissektori ja erityisesti vapaaehtoistyön ja virallisen sektorin suhde näyttäytyy. Tutkimuksen kohteeksi valitsin yhdistyksen, joka ei ole perinteinen ja suuri valtakunnallinen järjestö, mutta joka kuitenkin on aktiivisesti toimiva ja toimintamuodoiltaan vakiintunut. Yhdistykseen tutustuin haastattelemalla yhdistyksen järjestösihteerii ja tiedottajaa. Lisäksi sain tutustuttavaksi yhdistyksen toimintakertomuksia ja toimintasuunnitelmia toiminnan eri vuosilta, yhdistyksen julkaisemia lehtiä (HELMI) sekä muuta kirjallista materiaalia; esitteitä yms.

Mielenterveysyhdistys Helmi ry. määrittelee itsensä mielenterveysalan asiakasjärjestöksi. Se perustettiin vuonna 1983 tavoitteenaan koota yhteiseen järjestöön mielenterveyden häiriöistä ja sairauksista kärsivät ihmiset ja toimia heidän tukijärjestönään. Helmi ry.:n perustaminen ajoittuu 80-luvun puoliväliin, jolloin Suomessa syntyi runsaasti uusia yhteiskunnallisia liikkeitä, mukaan lukien erilaiset sosiaalipoliittiset kokeilut (Siisiäinen 1990, 71-72). Ajalle ja Suomelle tyypillisesti Helmi ry:kin rekisteröityi yhdistykseksi.

Helmi ry. toimii pääkaupunkiseudulla ja jäseniä on tällä hetkellä (-97) noin 1200. Yhdistyksen hallinnosta vastaa vuosikokouksen valitsema johtokunta sekä vuosikokouksen nimeämät ja johtokunnan valtuuttamat työryhmät ja toimikunnat. Yhdistyksellä on kahdeksan palkattua työntekijää. Rahoitus tulee pääosin Raha-automaattiyhdistykseltä (RAY), jonkin verran Helsingin kaupungilta sekä muita avustuksia mm. EU:n sosiaalirahastosta.

Yhdistyksen toiminnan keskeiset tavoitteet ovat:

-toimia mielenterveyspalvelujen käyttäjien tukijärjestönä, jossa jäsenet saavat ja antavat tukea toinen toisilleen

- tukea ja kannustaa jäsenistöä toiminnallisuuteen ja itsensä kehittämiseen vapaaehtois- ja jäsenyyden, työtoiminnan sekä erilaisten ryhmä- ja kurssitoimintojen avulla
- mielenterveyspalveluiden käyttäjien aseman parantaminen yhteiskunnassa
- välittää eri tahojen käyttöön asiantuntevaa ja ajankohtaista tietoa psyyken sairauksista, psykiatristen palvelujen käyttäjien tarpeista ja kokemuksista
- vaikuttaa siihen, että lisääntyvässä määrin mielenterveyden häiriöt rinnastettaisiin fyysisiin sairauksiin sekä hoito- että asennetasolla
- vaikuttaa siihen, että mielenterveyspalvelujen käyttäjien asiantuntemusta ja kokemuseräistä tietoa hyödynnettäisiin laaja-alaisesti ja eri yhteyksissä
- edunvalvontatyö mielenterveyspalvelujen käyttäjien tarpeiden huomioimiseksi kaikessa yhteiskunnallisessa päätöksenteossa (toimintasuunnitelma 1997).

5.2.1. perustaminen ja toimintamuotojen kehittyminen

Yhdistys aloitti toimintansa 1983 Helsingin Mielenterveysyhdistys Helmi ry:nä. Nimi muutettiin 1991 Mielenterveysyhdistys Helmi ry:ksi. Yhdistyksen jäsenrekisterissä on noin 1200 jäsentä. Toiminnan alkuvuodet jäsenmäärä pysyi pienenä, eikä jäsenmäärän voimakkaaseen kasvattamiseen tuolloin edes pyritty. Perustamisvuonna 1983 yhdistyksellä oli 68 jäsentä, 1986 154 jäsentä. Jäsenmäärä kasvoi voimakkaasti vasta vuosikymmenen vaihteessa, vuonna 1992 jäseniä oli jo 833.

Ensimmäisinä vuosina toiminta painottui virkistys- ja harrastustoimintaan. Myös päiväkeskustoimintaa alettiin viritellä pian perustamisen jälkeen. Yhdistys erottuu monista muista mielenterveysalan järjestöistä siinä, että edunvalvonta on ollut erityisen olennainen osa toimintaa heti yhdistyksen perustamisesta lähtien. Yhdistyksestä otettiin alusta alkaen aktiivisesti yhteyksiä eduskuntaan, lääkintöhallitukseen jne. tuoden esille epäkohtia

ja vaatimuksia potilaiden oman kokemuksen huomioimisesta päätöksenteossa. Esille otettiin psyykepotilaiden asuntokysymykset, mielisairaalaväkivalta, psyykepotilaiden ravitseminen, lääkinnällinen kuntoutus, mielenterveyspalveluista tiedottamisen, laadun ja määrän puutteet jne. (Vuoden 1985 toimintakertomus).

Vuotta 1986 kuvattiin kyseisen vuoden toimintakertomuksessa seuraavasti: "Kun aikaisemmat vuodet olivat vielä potilasvoimin hoidettua kerhotoimintaa, kirjelmointia sekä lähetystöjä mielenterveyskysymysten esilletuomiseksi, voidaan kulunutta toimintakautta kuvata peruskiven muurauksena". Yhdistykseen palkattiin järjestösihteeri, mikä vakiinnutti toimintaa. Toiminta monipuolistui. Julkisuudesta tuli tärkeä vaikuttamisen väline, mm. lehtiin kirjoitettiin ahkerasti. Esittämällä mielipidepals-toilla avaintahoille avoimia kysymyksiä epäkohta-asioissa pyrittiin aikaansaamaan vuoropuhelua. Yhdistys esitti myös vahvaa kritiikkiä ammattihenkilöstölle siitä, että psykiatrisen terveydenhuollon ammattilaiset eivät tuo julki psykiatrisessa hoitojärjestelmässä ja käytännöissä havaitsemiaan epäkohtia (toimintakertomus 1986, toimintasuunnitelma 1988-1992).

Yhdistyksen toimintasuunnitelmassa vuosille 1988-1992 päälinjoiksi mainittiin: 1) harrastus- ja virkistystoiminta, 2) tuki- ja auttamistoiminta, 3) painostustoiminta. Helmissä pääpaino laitettiin kolmanteen kohtaan. Kyse oli tietoisesta valinnasta. Vuonna 1971 perustettu Mielenterveyden keskusliitto toimi Helmi-läisten mielestä 1-2 kohtien saralla ja toiminnallisen erilaisuuden vuoksi Helmi päätti olla liittymättä Mielenterveyden keskusliiton jäseneksi. Yhdistyksessä suunniteltiin vielä tässä vaiheessa edunvalvontaan keskittyvien potilasyhdistysten liiton perustamista, suunnitelma kuitenkin kariutui myöhemmin.

Toiminnan vakiintumisen myötä alettiin yhä enemmän osallistua järjestöjen välisiin neuvotteluihin sekä Helsingin kaupungin vammaisasiain neuvottelukuntaan ja Vapaaehtoistyön neuvottelukuntaan. Ulospäinsuuntautuneisuus mainittiin erityisenä tavoitteena vuosille 1989-1993 tehdyssä toimintasuunnitelmassa.

5.2.2. toimintamuodot

Yhdistyksen toiminnassa voidaan erottaa selkeästi kolme pääaluetta, jotka ovat **jäsentoiminta**, **edunvalvonta** sekä **projektit** ja niihin läheisesti kytkeytyvä **kehittämis- ja tutkimustoiminta**.

5.2.2.1. jäsenoiminta

Yhdistyksellä on jäsentalo Länsi-Pasilassa sekä toimitilat Itä-Pasilassa. Jäsentoiminta keskittyy Pasilan jäsentaloon, jonka päivittäinen kävijämäärä on noin neljäkymmentä. Jäsentalo toimii psykiatristen palvelujen käyttäjien kohtaustapaikkana missä on mahdollisuus sekä toimintaan että oleskeluun. Jäsentalo ei kuitenkaan ole hoitopaikka vaan virallista hoitoa tukeva ja täydentävä vaihtoehto (Toimintasuunnitelma 1997,3). Jäsentalossa toimii erilaisia sekä jäsenten itsensä että ulkopuolisten vetämiä ryhmiä ja kerhoja. Jäsentalon ovet ovat auki myös viikonloppuisin. Jäsentalossa työskenteli 1996 kaksi täysipäiväistä jäsentalon ohjaajaa, viikonloppuisin jäsenet itse ovat toimineet valvojina. Jäsentoiminnan muotoja ovat myös jäsentalossa tapahtuva työtoiminnallinen kuntoutus, loma- ja kurssitoiminta sekä liikuntatoiminta. Mielenterveyskuntoutujien työllistyminen nähdään tärkeänä kuntouttavana tekijänä ja yhdistys pyrkii tukemaan mielenterveyskuntoutujien työllistymistä mm. palkkaamalla kouluttamiaan henkilöitä ja yleensäkin jäseniä erilaisiin työtehtäviin.

Jäsenistö koostuu valtaosaltaan työkyvyttömyyseläkkeellä olevista psyykepotilaista (toimintakertomus 1995). Jäsenistössä voidaan yleisesti todeta olevan edustajia kaikista sosiaaliryhmistä, naisia jonkin verran enemmän kuin miehiä. Naiset myös osallistuvat toimintaan aktiivisemmin, tosin toiminnan laadusta riippuen. Jäsenistössä on hyvin erilaisista lähtökohdista tulevia ja erilaisissa elämäntilanteissa olevia ihmisiä. Osa on sairautensa vuoksi eläkkeellä, osa taas jo työelämäänsä takaisin kuntoutuneita. Jäsenistöstä enemmistö on keski-ikäisiä. Tulevaisuuden haasteena nähdään myös nuoria kiinnostavien toimintamuotojen löytäminen.

Toimintaan ohjaututaan mm. sairaaloiden, mielenterveystoimistojen ja tuttavien välityksellä.

5.2.2.2. edunvalvonta

Yhdistyksen toiminnan tavoitteena on vaikuttaa siihen, miten yhteiskunnassa luodaan olosuhteet missä mielenterveyskäyttäjien itsenäisen ja omaehtoisen elämän mahdollisuudet voivat toteutua (Toimintasuunnitelma 1997). Koska yhdistys on asiakasjärjestö se katsoo pystyvänsä jäsenistön kokemuksia välittämällä tuomaan arvokasta tietoa ja kokemusta yhteiskunnallisen suunnittelun ja päätöksenteon käyttöön. "Mielenterveyspalvelujen käyttäjä on itse alansa paras asiantuntija ja hänen kokemuksensa ja näkemyksensä tulee huomioida kaikessa toiminnassa" (mt.).

Edunvalvonnalla pyritään vaikuttamaan yhteiskunnassa vallitseviin asenteisiin, rakenteellisiin tekijöihin ja päättäjiin. Edunvalvonta on alusta alkaen ollut Helmin toiminnan painopistealue. Yhdistyksessä on seurattu yhteiskunnallisia muutoksia erityisesti psykiatrisen hoitojärjestelmän näkökulmasta. Psykiatrisessa hoitojärjestelmässä on vastikään tapahtunut valtaisa muutos kun laitoshoidon on karsittu voimakkaasti ja painopistettä on siirretty avohoitoon. Avohoidon puutteet ovat laman myötä 90-luvulla kärjistyneet kun avohoitoa ei julkisen sektorin säästöohjelmien vuoksi ole laajennettu tarpeita vastaavaksi. Vuoden 1995 toimintakertomuksen johdannossa kommentoitiin yhteiskunnallista tilannetta toteamalla julkisten palvelujen ajan olevan ohi ja julkisesta sektorista samalla tulleen jotakin mikä voitiin määritellä ongelmaksi - tämä siitä huolimatta, että terveys- ja sosiaalipalvelujen tarve ei ollut minnekään kadonnut. Yhteiskunnan rakenteiden muuttuessa myös vapaaehtoistoiminnan reunaehdot muuttuvat. Toimintakertomuksessa todettiin muutoksesta, että "Mielenterveysyhdistys Helmi ry:n kaltaisten järjestöjen merkitys psykiatristen palvelujen edunvalvojana lisääntyy merkittävästi tällaisina aikoina". Muuttuneet olosuhteet olivat esillä myös seuraavan vuoden 1996 toimintakertomuksessa: "Mielenterveyspalvelujen järjestäminen elää murrosvaihetta; samalla kun mielenter-

veysongelmat lisääntyvät ja resurssit vähentyvät, on mahdotonta pitää kunnan tarjoamia avopalveluja riittävinä. Tämän takia erilaiset vapaaehtoisjärjestöt ovat nousseet avainasemaan mielenterveyspalvelujen turvaamisessa sekä kuntoutujien oikeuksien turvaamisessa".

Edunvalvonnan tavoitteena on parantaa psykiatristen palvelujen käyttäjien elinolosuhteita ja elämänlaatua. Yhdistys pyrkii seuraamaan ja vaikuttamaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ja vahvistamaan sen yhteyttä psykiatristen palvelujen käyttäjiin ja heidän oikeuksiensa tukemiseen. Edunvalvonnan painopistealueita ovat olleet oikeus- ja sosiaaliturva, asumispalvelut sekä kuntoutus-, työllistymis- ja koulutusmahdollisuudet. Tavoitteena on asiakaskunnan perusoikeuksien aito toteutuminen ja yhdenvertaisuus muihin kansalaisryhmiin nähden.

Edunvalvontaan on liittynyt myös projekteja. Yhdistyksen 1991 aloitettu oikeusturva- ja sosiaaliasiamies -projekti päättyi 1996, mutta työtä jatketaan yhteistoimintana muiden mielenterveysjärjestöjen kanssa. Edunvalvontaan sisältyy myös koulutus ja tiedotus sekä yhteistyö eri yhteisöjen kanssa. Yhdistys julkaisee Helmi-lehteä, joka on kehittynyt yhdistyksen ja sen jäsenistön informaatiokanavasta ulospäin suuntautuvaksi mediavälineeksi. Lehti pyrkii potilaiden omista kokemuksista kirjoittamalla antamaan psyykepotilaille kasvot ja avaamaan yhtä hyvin tavallisille kansalaisille kuin asiantuntijoillekin näkyviä psyykepotilaan maailmaan. Edunvalvonnassa julkisuus on tärkeä työväline. Julkisuus nähdään ennenkaikkea ennakkoluulojen poistajana.

5.2.2.3. projektit ja tutkimus- ja kehittämistoiminta

Projekteista on 90-luvulla tullut yhä tärkeämpi osa yhdistyksen toimintaa. Ensimmäinen suurempi projekti, johon mm. palkattiin projektivastaava, oli asuntoprojekti. Mielenterveyshäiriöistä kärsivien asunto-ohjelma julkaistiin 1990 (Vesänen 1990). Jo päättyneistä projekteista ehkä merkittävin on ollut oikeusturva- ja sosiaaliasiamiesprojekti (1994-1996). Seuraavassa esittelen

tärkeimmat tällä hetkellä käynnissä olevat, ulkopuolista rahoitusta saaneet projektit sekä yhden projektisuunnitelman.

Tukiprojekti alkoi vuonna 1992. Se lähti liikkeelle 3-vuotisena RAY:n tukemana kokeilu- ja kehittämisprojektina, aluksi psykiatrinen yhteistyö-projektin nimellä. Lähtökohtana oli selvittää nykyisiä hoitokäytäntöjä ja sen mahdollisuuksia tukea psykiatristen palvelujen käyttäjiä ja heidän omaisiaan. Tavoitteena oli kehittää ja kokeilla uudenlaisia hoitomuotoja, päämääränä paremmin tarpeisiin vastaava hoito-, kuntoutus- ja palvelumalli, jolla estää pitkäaikaissairastavuutta, sosiaalista syrjintää ja helposti alkavaa eristäytymistä. Lisäksi tavoitteena oli potilaiden aktivointi ja keinojen löytäminen siihen (oman hoidon suunnittelu & toteutus). Projekti aloitettiin samaan aikaan kun säästötoimet ja palvelujen karsiminen olivat vaikeuttamassa hoidon saatavuuteen ja tasoon ja toisaalta taloudellinen ahdinko, yhteiskunnallinen tilanne ja työttömyys olivat lisäämässä palvelujen tarvetta. Tilanteessa tulivat tarpeen uudet ja joustavat työmuodot, joita projektin tavoite oli lähteä kehittämään. Tukiprojektin osana on perustettu tukikeskus ja samassa yhteydessä siitä tuli nimi koko projektille. Tukitalo on auki myös iltaisin ja viikonloppuisin. Itsenäisen, omaehtoisen toiminnan mahdollisuuksia lisätään mm. neuvontapalveluilla.

Työtoiminnallinen kuntoutus -projekti. Työtoiminnallisessa kuntoutuksessa on kaksi eri osa-aluetta: työtoiminta ja koulutus. Työtoimintaprojekti aloitti 1991. Projektin tarkoitus on ollut selvittää työtoiminnan edellytyksiä, rajoituksia ja mahdollisuuksia psykiatristen potilaiden keskuudessa. Työtoimintaan osallistumisen motiiveina ovat olleet halu ja tarve parantaa omaa taloudellista tilannetta sekä ylläpitää jo saavutettua psyykkistä kuntoa. Työtoimintapalkkio oli vuonna 1996 20 mk/tunti, maksimissaan työtä voi tehdä neljä tuntia päivässä. Uudenmaan veroviraston päätöksellä palkkio on vapautettu ennakonpidätyksestä ja työnantajan sosiaaliturvamaksusta. Käytännössä työtoiminnalla on mm. pyöritetty Pasilan jäsentalon ruokalaa. Lisäksi tarjotaan siivous- ja pesulapalveluja, kotipalvelutyötä, kasvojen- ja

jalkojenhoitoa. Työtoimintana on myös hoidettu yhdistyksen toimiston puhelinvaihdetta ja jäsentalon viikonloppupäivystystä. Työtä on pystytty tarjoamaan 20-25 henkilölle/kk (toimintakertomus 1996).

Työkuntoutusprojekti on järjestänyt vuonna 1996 ja 1997 myös koulutusta ja siihen liittyvää työharjoittelua. Koulutus on vuoden (käytännössä 7 kk) kestävä, ja siinä on kolme eri linjaa: toimisto-, keittiö- ja kotipalvelulinja. Koulutus toteutetaan seitsemässä neljän viikon jaksossa, joiden välillä on viikon lepotauko. Koulutukseen osallistuneita tuetaan työpaikan saannissa ja Helmi sitoutuu mahdollisuuksien mukaan palkkaamaan kouluttamia henkilöitä. Vuosina 96 ja 97 ohjelmaan voitiin ottaa 11 kuntoutujaa. Kohderyhmä ovat oleet nuoret alle 40-vuotiaat, ammattikoulutusta vailla ja sairaslomalla olevat. Käytännössä kuntoutuja-asiakkaat ovat olleet noin 30 vuotiaita, 2/3 heistä on ollut naisia. Tavoitteena on auttaa kurssilaisia siirtymään kuntoutumisen ja työllistymisen portailla eteenpäin lisäämällä heidän psykososiaalisia valmiuksiaan. Pyrkimyksenä on kehittää mm. kurssilaisten itseohjautuvuutta, aloitteellisuutta ja itsenäisyyttä, omasta itsestä vastuun kantamista sekä tulevaisuuteen suuntautumista. Kurssin alkaessa jokaiselle tehdään yksilöllinen suunnitelma, jota tarkistetaan tarvittaessa vuoden kuluessa. Kurssilaisten etenemistä on seurattu mm. haastatteluin. Tulos on monen kohdalla jo se, että siirtyy kotoa toimeentulusta tekemään jotakin mielekästä: suojatyöhön, opiskelemaan tai joskus jopa työllistyen avoimille työmarkkinoille. Projektiin on saatu rahoitusta EU:n sosiaalirahastosta. Helmin projekti on ollut STAKES:n koordinoiman E:C:ho -projektin osaprojekti, joka puolestaan kuuluu Suomen Employment Horizon-ohjelmaan.

Tiedotus-, koulutus- ja informaatioprojekti Kasvot mielen sairaudelle on projektisuunnitelma vuosille 1997-2000. Projektin pyrkimys on vaikuttaa psykiatrisiin sairauksiin kohdistuviin asenteisiin ja ennakkoluuloihin sekä näiden taustalla usein oleviin tietämättömyyteen ja pelkoihin. Ennakkoluuloja on

yhteiskunnan kaikilla tasoilla. Ongelma on tullut erityisen ajankohtaiseksi nyt kun laitoshoidtoa on purettu ja mielenterveyden ongelmat ovat sen myötä tulleet näkyvämmäksi. Projektin lähtökohtana on myös psykiatrisen hoidon tilanne, jossa palveluja on karsittu, tehty harkitsemattomia säästötoimenpiteitä, henkilöstöresursseja on vähennetty ja varsinkin ennaltaehkäisevä mielenterveystyö on puutteellista (tai puuttuu kokonaan).

Projektin tavoitteena on laaja kansalaiskasvatus mielen sairauksista, niiden syntymisestä, esiintymisestä, niistä selviämisestä ja niiden kanssa elämisestä. Tarkoitus on vaikuttaa yhteiskunnassa vallitseviin psykiatrisia sairauksia koskeviin asenteisiin ja vähentää niitä kohtaan tunettua häpeää ja leimaamista. Projekti pyrkii lisäämään ymmärrystä ihmisarvosta ja ihmisestä itsestään psykiatristen palvelujen lähtökohtana ja käyttäjänä. Jotta tämä on mahdollista projektin avulla halutaan saada potilasjärjestö myös kuntatasolla toimivaksi yhteistyötahoksi mielenterveyspalveluja kehitettäessä. Projektin avulla pyritään sovittamaan yhteen järjestökentällä tällä hetkellä vallitseva "kuntoutuksen kokonaisvaltainen näkemys", yhteistyön tarve ja verkostoituminen julkisten palvelujen kanssa.

Projektin toimintamuodot ovat asenteisiin vaikuttava koulutus ja tiedotus, koulutus oireiden tunnistamiseen ja hallintaan (oireidenhallintaryhmät) ja kuntoutusohjaus. Asenteisiin vaikuttaminen aloitetaan ruohonjuuritasolta, kohderyhmiksi asennekasvatukseen on valittu koulut, ammattioppilaitokset, työpaikat sekä asiasta kiinnostuneet yhdistykset ja järjestöt. Projektin tärkeä ja näkyvä osa on julkisuus (lehdistö, tv, radio) sekä näkyvät tapahtumat yhteistyössä muiden mielenterveysjärjestöjen kanssa (Kasvot mielen sairaudelle, projektisuunnitelma 1998-2000).

5.2.3. yhteistyö

Helmi ry. on mukana järjestöjen välisessä yhteistyössä. Yhdistys tekee sekä kotimaista, että ulkomaista yhteistyötä. Kotimainen yhteistyö tapahtuu mm. järjestöjen välisissä seminaareissa. Yhdistys on mukana vapaaehtoisjärjestöjen yhteistyöelimissä mm. Vapaaehtoistoiminnan neuvottelukunnassa. Yhdistys solmii myös kansainvälisiä kontakteja sisärjestöihin eri maissa sekä järjestää vierailuja, myös ulkomaille.

Järjestöjen keskinäisen yhteistyön suurimmaksi esteeksi näyttäisi nousevan keskinäinen kilpailu. Yhdistysten rahoitus on kiinni siitä, miten hyvin ne pystyvät markkinoimaan uudet ideat - etupäässä RAY:lle. Kilpailu rahoituksesta johtaa siihen, että ideoita ei jaeta, vaan kaikki kilpailevat samoilla alueilla. Yhteistyön tavoitteena tulee jatkossa yhä enemmän olemaan yhdistysten erikoistuminen ja painopistealueiden selkeämpi eriyttäminen.

Yhdistys pyrkii toimimaan linkkinä ruohonjuuritason ja viranomaisten välillä. Edunvalvonta on edelleen tärkeä osa yhdistyksen toimintaa ja sitä koordinoimaan yhdistys palkkasi 1997 os aikaisen tiedottajan. Yhdistyksen alkuvuosina yhteistyöhalukkuuden löytyminen virallisilta tahoilta ei ollut itsestäänselvyys. Viime vuosina on kuitenkin alkanut näkyä muutosta, joka työntekijöiden mielestä saattaa kertoa siitä, että jyrkkä vastakainasettelu ja virallisen ja "epävirallisen" välillä on ainakin osittain alkanut poistua. Myös virallisen taholta on alettu hakea yhteistyötä, tavoitteena nähdäänkin molemmin puolin yhä enemmän yhteistyössä etsiä "paikattavia" alueita. Vapaaehtoistoiminta aletaan pikku hiljaa nähdä osana koko palveluverkostoa.

5.2.4. suhde viralliseen

Matthies (1991, 98-99) on jaotellut virallisen järjestelmän (yleensä kunnat) ja vaihtoehtoisten toimintaryhmien väliset

yhteistyöstrategiat irtisanoutumiseksi, kriittiseksi yhteistyöksi, sopeutuvaksi yhteistyöksi ja kanavoitumiseksi viralliseksi reformiksi.

Irtisanoutumisstrategiassa projektien osallistujat haluavat pysyä mahdollisimman etäällä virallisesta järjestelmästä. Viralliset organisaatiot edustavat ylhäältä tulevaa kontrollia, yhteistyöstä ei katsota olevan hyötyä. Oman toiminnan riippumattomuus ja kompromissiton omaehtoisuus ovat toimintaa ohjaavia arvoja. Sosiaalivaltio turvautuu näihin ryhmiin ja toimintamuotoihin kohdatessaan ongelmia, joihin sen oman toiminnan välineet eivät kykene pureutumaan, esimerkkinä etniset vähemmistöt ja huumeongelmaiset (mt. 100-101).

Kriittinen yhteistyömalli on tavallinen vaihtoehtoisille asuin- ja työyhteisöillä sekä uusilla itseapuliikkeillä, jotka ovat päätyneet yhdistysmuotoiseen toimintaan. Tavoitteena on toimia niin, että toiminnan sisällöllinen riippumattomuus voitaisiin säilyttää hallinnon tuesta huolimatta. Yhteydenpito viralliseen järjestelmään ei ole pelkästään materiaalisten toimintaedellytysten turvaamista, vaan se on sinänsä keino vaikuttaa. Toiminnalla pyritään kritiikkiin ja painostuksen kautta epäkohtien julkisuuteen ja sitä kautta tilanteen parantamiseen (mt.101-103).

Sopeutuva yhteistyö on Suomessa tyypillisin toimintaperiaate. Strategiana on liittoutuminen vastapuolen kanssa ja tavoitteena molemminpuolinen hyöty. Kyseessä on eräänlainen viranomaisyhteistyö, jossa vaihtoehtoprojekti katsoo pääsevänsä tavoitteisiinsa parhaiten olemalla läheisessä yhteistyössä virallisten organisaatioiden kanssa. Virallisen järjestelmän on helppo myöntää vaihtoehtoisen toiminnan tarkoituksenmukaisuus ja toiminnan mottona on molemminpuolinen hyöty (mt. 103).

Matthiesin neljäs yhteistyöstrategia lähtee virallisesta käsin. **Kanavoituminen viralliseksi reformiksi** on ylhäältä päin lähtevä pyrkimys vastata sosiaalivaltion kritiikkiin. Suomessa on tyypillistä, että uudistukset lähtevät ylhäältäpäin, ei niinkään usein

ruohonjuuritason työntekijöiden aloitteesta muutoksena ylöspäin. Jääkö toiminnassa kuitenkin tällöin enää tilaa luovuudelle ja vesittääkö virallistaminen ideat, ja voidaanko vaihtoehtoliikkeitä matkivissa virallisissa uudistuksissa ottaa huomioon kansalaisyhteiskunnan omaehtoisten yhteisöjen ja poliittis-hallinnollisten organisaatioiden erilaista toimintarationaliteettia? Usein tulokset jäävät siihen, että virkamiehet saavat uudenlaisia näkökulmia työhönsä, mutta suhde kohteisiin säilyy lähes ennallaan, eikä rakenteita välttämättä kyseenalaisteta (mt 104-106).

Vaihtoehtoprojektien soveltamat yhteistyöstrategiat eivät ole pysyviä, vaan ne vaihtelevat tilanteiden, henkilöiden jne. mukaan (Matthies 1990, 96). Helmin yhteistyöstrategian voi katsoa vaihtelevan lähinnä kriittisen ja sopeutuvan yhteistyömallin välimaastossa. Yhdistyksen toiminta lähti alunperin paitsi tarpeesta järjestää vertaisryhmätoimintaa, myös halusta vaikuttaa palvelujärjestelmässä havaittuihin epäkohtiin. Yhteistyön rakentaminen virallisen järjestelmän kanssa ei ole sujunut kitkattomasti, vaan meni vuosia ennenkuin yhdistys alettiin virallisella taholla tunnustaa mahdolliseksi yhteistyökumppaniksi. Matthiesin mukaan kriittisessä yhteistyössä painostus ja julkinen kritiikki voivat olla keino vaikuttaa, vastapuolen on silloin pakko reagoida (Matthies 1990, 102). Näin joudutaan usein etenemään asioissa, jotka eivät ole edenneet neuvottelemalla. Helmissä julkista keskustelua tärkeistä asioista on viritelty mm. yleisönosastokirjoituksilla, joissa on esitetty kohdennettuja kysymyksiä vastuussa oleville tahoille ajankohtaisista asioista.

Kriittisen yhteistyöstrategian rinnalle on Helmissä selvästi kuitenkin noussut pyrkimys yhteistyöhön, joka täyttää Matthiesin sopeutuvan yhteistyöstrategian kriteerit. Matthiesin (1990,103) mukaan sopeutuvaa yhteistyötä toteutetaan kaikkein johdonmukaisimmin juuri virkamiesvetoisissa projekteissa. Helmin toiminnan alkuvuosina yhdistys toimi maallikkovoimin, mikä toi oman leimansa toimintamalleihin. Vaikka kriittinen ote ei olisikaan minnekään kadonnut, virkamiesvetoisuus näkyy erityisesti tavoissa, joilla asiat tuodaan esille.

Matthiesin mukaan (mt. 102) vaihtoehtoprojektit ovat usein tilanteessa, jossa on vaikea säilyttää tasapaino sen suhteen pysyvä toiminta sisällöllisesti riippumattomana vai ohjautuuko se virallisen järjestelmän odotuksia myötäileväksi. Sopeutuvan yhteistyön heikkoutena voi olla mahdollisuus suoraan kritiikkiin ja vaara että joudutaan osittain luopumaan omista toimintaperiaatteista. Vaihtoehtoprojekteissa käydään tyypillisesti vilkasta sisäistä keskustelua siitä, miten säilyttää hankkeiden vetäjien ja varsinaisen jäsenistön vuorovaikutus niin, että hankkeiden vetäjät eivät vieraannu kohteiden intresseistä (Matthies 1990, 103-104). Keskustelua on käyty myös Helmissä. Yhdistyksessä korostetaan, että jäsenistö on viime kädessä työntekijöiden työnantaja. Myös organisatorisin ratkaisuin on pyritty turvaamaan se, että työntekijöiden ja jäsenistön tavoitteet olisivat yhteneväisiä. Tämä ei tietenkään sulje pois sitä, että asioissa joissa on useita eriäviä mielipiteitä, joudutaan turvautumaan kompromisseihin tai hakemaan ratkaisu, joka ei välttämättä kaikkia miellytä.

Suomalaisille vapaaehtoisprojekteille on tyypillistä varovaisuus ja konfliktien välttäminen. Syynä tähän Matthies (mt. 48) näkee mm. sen, että vapaaehtoisprojekteilla ei ole kasvualustanaan ja tukenaan laajaa yhteiskunnallisten liikkeiden verkostoa kuten useissa muissa maissa. "Kriittisyyden asteella on tietenkin yhteys siihen, että uudet kokeilut ovat lopulta useimmiten taloudellisesti ja oikeudellisesti hyvinvointivaltion armoilla" (Matthies 1990, 48). Sopeutuva yhteistyöstrategia ei kuitenkaan ole välttämättä huono ratkaisu: Matthiesin (mt.) mukaan on lukuisia esimerkkejä taitavista yhteistyöstrategioista, jotka ovat onnistunut muuttamaan virallista järjestelmää alhaaltapäin. Toisaalta kriittistä lähestymistapaa käyttävä hanke ei välttämättä aina johda mihinkään.

Nylund (1996, 202) on tutkinut oma-apuryhmien suhtautumista julkisiin instituutioihin. Ne suhtautuivat yleensä yhteistyöhön positiivisesti haluten laajentaa sitä. Lisäksi osoittautui, että ryhmät, joilla oli valmiiksi yhteistyötä esim. sosiaaliviraston

kanssa, toivovat tämän kanssakäymisen lisäämistä. Yhteistyötä helpottanee sosiaalityön sisältä lähtevä tarve kehittää uusia työmuotoja. Hyvinvointivaltion niin määrälliset kuin laadullisetkin ongelmat konkretisoituvat ammatillisessa sosiaalityössä (Matthies 1990, 104; 111). Ammattiauttajilla tuntuu olevan tarve oppia vaihtoehtoisista tavoista ratkaista heitä turhauttaneita ongelmia, joihin perinteiset työtavat eivät tunnu sopivan.

5.2.5. Vapaaehtoistyön merkitys Helmin toiminnassa

Empiiristä aineistoa käsitellessä jouduin miettimään vapaaehtoisjärjestö -käsittä osittain uudelleen. Vaikka Helmi ry. on alkanut vapaaehtois pohjalta, toiminnan jatkuvuuden edellytykseksi tulivat pian perustamisen jälkeen palkatut työntekijät. "Aluksi ajateltiin tehdä kaikki omin voimin mutta se osoittautui mahdottomaksi sillä voimat eivät riitä, tarvittiin työvoimaa" (Veikko Päiviön haastattelu, Helmi 5/94, 9) Ensimmäinen palkattu työntekijä yhdistykselle saatiin 1986, ja kuten kyseisen vuoden toimintakertomuksessa todettiin, järjestösihteerin palkkaaminen vakiinnutti toiminnan määrätietoiseksi eteenpäin menoksi. Samana vuonna yhdistys palkkasi myös osa-aikaisen toimistovirkailijan. Yhdistyksen puheenjohtaja Veikko Päiviö kirjoitti vuoden 1986 toimintakertomuksen johdantopuheessa: "Toivomme rahoittajiemme ymmärtävän, ettei edunvalvontatyötä sen paremmin kuin päiväkeskustoimintaakaan voida merkittävässä määrin tehdä potilasvoimin eikä yleensäkään vapaaehtoistyön varassa". Edunvalvonnan suunnittelemisen ja päiväkeskustoimintojen käynnistämisen nähtiin vaativan pätevää työvoimaa. Vastaavia kokemuksia oli myös haastattelemillani yhdistyksen työntekijöillä. Vaikka yhdistyksessä tehdään paljon vapaaehtoistyötä, vakinaiset palkatut työntekijät viime kädessä pitävät huolen siitä että välttämättömät tehtävät tulevat hoidetuksi silloinkin kun vapaaehtoisia ei löydy.

Vapaaehtois pohja on toiminnassa edelleen olemassa. Työtoimintaa ei voine lukea varsinaiseksi palkkatyöksi: siitä saatava palkkio on suhteellisen pieni, vain 20 mk/tunti ja palkattua työtä voi

tehdä vain rajoitetun määrän. Palkkio on kuitenkin osoittautunut merkittäväksi toimintaan motivoijaksi, sillä varsinkin nuorena sairastuneilla kansaneläkkeen varassa elävillä eläke on pieni, ja heille tarjoutuu näin mahdollisuus edes jonkinlaiseen taloudellisen tilanteensa parantamiseen. Jäsentalon toimintoja vedetään osittain jäsenpohjalta. Ongelmana erilaisissa harrasteym. ryhmissä on kuitenkin usein ollut vetäjän jaksaminen. Jaksaminen vaihtelee usein senkin mukaan, mikä on tilanne oman sairauden suhteen. Palkatun henkilökunnan etu on siinä, että se takaa viime kädessä toiminnan jatkuvuuden.

5.2.6. toiminta suhteessa viralliseen auttamisjärjestelmään: täydentävää vai hyvinvointivaltion aukkoja paikkaavaa toimintaa ?

Matthies (1994 (1), 32-35) on tutkinut tekstianalyysin avulla, millaisessa suhteessa vapaaehtoissektori on ollut hyvinvointivaltioon 70- ja 80-luvuilla. Suomalaista vapaaehtoistoimintaa suhteessa viralliseen järjestelmään luonnehtivat vapaaehtoistoiminnan täydentävyys, erityisyys ja yhteistyö. Vapaaehtoissektori on tarjonnut lähinnä peruspalveluja laadullisesti täydentäviä palveluja. Tyypillisiä toiminta-alueita ovat olleet inhimillisen kontaktin tarjoaminen yksilötasolla (ystäväpalvelu), ryhmämuotoinen tuki- ja virkistystoiminta sekä tempausluontoiset toimintamuodot (varojen keräys esim.). Jättämällä vapaaehtoissektorin hoidettavaksi vain marginaalisia, ei välttämättömiä tehtäviä, sille on toisaalta varmistunut funktionaalinen asema osana kokonaisuutta, toisaalta on vältetty konflikteja ja vastakkainasettelua. Erityisyyden korostaminen näkyy vapaaehtoistoiminnan glorifiointina rajaamalla sille auttamisen inhimillinen puoli, innovaatioiden kokeilut ja erityisryhmät. Vapaaehtoistoiminnan odotetaan olevan sisällöllisesti muuta kuin virallinen ja erilaisuudellaan kompensoivan virallisen sektorin laadullisia puutteita.

Suomalaiselle vapaaehtoistoiminnalle poikkeuksellista on virallisen auttamisjärjestelmän ehdoilla tapahtuva yhteistyö. Yhteistoiminnalla legitimoidaan vapaaehtoistoimintaa: yhteis-

työllä vapaaehtoistyön kielteisiä ominaisuuksia (itseriisto, riippuvuus) voidaan kontrolloida ja sitä voidaan ohjata välttämällä päällekkäisyyksiä. "Yhteistyön korostaminen on aikakaudelle (70-80-luvut) tyypillinen pragmaattinen ratkaisu, jolla varmistetaan vapaaehtoissektorin modernisoituminen" (mt. 33-34).

Saksalaisessa tutkimuksessa vapaaehtoistoiminta on yleensä katsottu joko perinteiseksi 1) altruistiseksi yhteisöllis-ideologisesti sitoutuvaksi tai 2) itseorganisoituvaksi individualistiseksi vapaaehtoistoiminnaksi. Matthies hahmottaa näiden väliin kolmannen Suomelle ominaisen vapaaehtoistyön tyyppin, jonka hän suhteuttaa moderniin, institutionaaliseen ja järjestelmiltään laajaan hyvinvointivaltioon. Saksassa järjestöt ovat päävastuussa sosiaalipalveluiden järjestämisestä kun taas Suomessa tilanne on päinvastoin. Matthies (1994 (1), 33) tulkitsee, että keski-eurooppalainen laaja, itsenäinen ja palkattomaan työhön perustuva vapaaehtoissektori ei ollut Suomessa mahdollinen tai tarpeellinen kattavien julkisten sosiaalipalvelujen ja naisten poikkeuksellisen laajan työmarkkinoille osallistumisen vuoksi.

90-luvun tilanne on Matthiesin (1994 (1), 34-35) mukaan asettanut vapaaehtoissektorin tilanteeseen, jossa sen aikaisempi malli ja sisältö eivät enää toimi. Vapaaehtoisjärjestöt ovat joutuneet tyydyttämään jo primaarejakin tarpeita (ruoka-apu). "Suomeen on alkanut muodostua uudenlaista vapaaehtoistoimintaa, joka etäännyy tästä mallista ja lähentyy keski-eurooppalaista autonomisempaa vapaaehtoistoimintaa" (mt.).

Helmissä on tietoisesti pyritty asettamaan rajoja toiminnan suhteelle virallisiin palvelujärjestelmiin. Erityisesti painotetaan sitä, että toiminnan tarkoitus ei ole ottaa yhteiskunnalle kuuluvia tehtäviä. Jo vuoden 1986 toimintakertomuksessa todettiin painokkaasti: "Tarkoitus ei ole kehittyä palveluja tuottavaksi järjestöksi vaan jäsen toiminnan avulla etsiä malleja millä tavoin eri toimintamuotoja voitaisiin mielenterveystyössä kehittää". Samaa asiaa on painotettu myös myöhemmin: yhdistys ei "rakenna uutta rinnakkaista mielenterveyspalvelujen verkostoa,

vaan yhdistyksen toimintakeskuksissa kehitetään malleja asiakkaiden tarpeita paremmin vastaavalle mielenterveystyön avohuollolle" (Toimintasuunnitelma 1988-1992). "Rooli ei ole, eikä saa olla sosiaali- ja terveystalvelujen tuottaminen". Roolin katsotaan kuuluvan yhteiskunnalle. "Tämä periaate turvaa vapauden arvioida näitä palveluja. Se ei kuitenkaan sulje mahdollisuutta tehdä pioneerityötä päivätoimintakeskuksien kehittämisessä". Tavoitteeksi nostettiin mm. vammaisten työllistämiseen vaikuttaminen ja työkuntoutusmallien kehittäminen (Toimintasuunnitelma 1989-1993).

Yhdistyksen jäsenoiminta on paljolti vastaaville yhdistyksille tyypillistä oma-apuperiaatteelle ja vertaisapuun perustuvaa toimintaa. Helmin toiminta suhteessa yhteiskunnassa tapahtuvaan muutokseen näyttäytyy ehkä parhaiten edunvalvonnassa ja projekteissa, joista on tullut 90-luvulla olennainen osa yhdistyksen toimintaa. Toiminnan projektipainotteisuutta selittää rahoitus, joka täytyy hakea kuhunkin toimintaan ja projektiin erikseen Raha-automaattiyhdistykseltä. Projektien aiheet heijastavat kulloisenakin aikana erityisen ajankohtaisena koettuja asioita, ja toisaalta myös sitä, mihin kulloisenakin aikana on mahdollisuus saada rahoitusta. Vuosikymmenen vaihteessa paneuduttiin asuntoongelmiin, 90-luvun alkuvuosina psykiatristen potilaiden oikeus- ja sosiaaliturvaan, 90-luvun lopulla mm. kuntoutukseen, työllisyyskysymyksiin ja asennevaikuttamiseen.

Helmissä painotetaan, että yhdistys ei halua luoda hyvinvointivaltiolle rinnakkaista palvelujärjestelmää. Tämä siitä huolimatta, että 90-luvulla yhdistys on yhä enemmän alkanut myös itse tuottaa palveluja psykiatrisille potilaille. Projektitoimintana on käynnistetty mm. työtoiminnallista kuntoutusta ja tukiprojekti tukitaloineen ja päiväystyksineen. Julkisilla palveluilla ei ole vastaavia palveluja tarjolla joko lainkaan tai ainakaan niitä ei ole riittävästi. Esimerkiksi Tukitalon toiminta ei ole samalla lailla oma-apu tai vertaisapu -tyyppistä kuten muu jäsenoiminta, vaan sen puitteissa asiakkailta on mahdollisuus saada myös ammattiapua ongelmiinsa.

Projektien taustalla ovat yhteiskunnalliset muutokset, jotka ovat vaikuttaneet erityisesti psykiatristen potilaiden palvelujärjestelmään sitä karsivasti. Esimerkiksi tukitalon palvelut voi tällä hetkellä Helsingissä katsoa primaaripalveluiksi. Niitä ei voi pitää julkista täydentävinä silloin kun julkisella sektorilla ei ole tarjota vastaavia palveluja, tai ainakin ne ovat mitä suurimmassa määrin puutteellisia. Projektitoiminnan taustalla on ajatus psykiatristen potilaiden uudenlaisten palvelumallien kehittämisestä. Olennaiseksi jatkossa muodostuvat kuitenkin kysymykset vapaaehtoistyön ja julkisen sektorin työnjaosta. Ottaako yhteiskunta enää uusia tehtäviä, ollaanko julkista hyvinvointipalvelujärjestelmää enää valmiita laajentamaan, ovatko psykiatriset potilaat se kohderyhmä, johon yhteiskunnan varoja panostetaan jne.

5.3. Vapaaehtoistoiminnan merkitys hyvinvointipalvelujen tuottajana

Matthiesin (1990, 9) mukaan "vastakulttuuriset toiminnat ovat aina alan tavanomaisen toiminnan haastajana". Viralliset järjestelmät ovat usein reagoineet kritiikkiin uudistamalla toimintaansa ainakin pinnallisesti ja antamalla ainakin näennäisesti tilaa vaihtoehtokokeiluille ja kokeilijoille. Matthies määrittelee vaihtoehtoisen sosiaalityön ruohonjuuritason kriittiseksi liikkeeksi byrokraattis-teknisten auttamisjärjestelmien vallankäyttöä kohtaan. Se syntyy paitsi ihmisten omasta aloitteesta, myös julkisen hyvinvointipolitiikan pakottamana. Matthies määrittelee vaihtoehtoisen sosiaalityön uusien intresisyhteisöjen toiminnaksi, jonka viitekehyksenä ovat vaihtoehtoliikkeet. Hän erottaa sen näin perheen ja muiden lähiverkostojen auttamistoiminnasta tai perinteisestä vapaaehtoistyöstä (mt.10-13).

Hyvinvoivalla 80-luvulla tyypillisiä vapaaehtoisprojekteja olivat asuin- ja hoitoyhteisöt, työttömien nuorten verstaat, päihdeongelmaisten tai muiden marginaaliryhmien päiväkeskukset. 90-luvulla osan niistä toimintaa on yritetty edistää myös hyvinvoin-

tivaltion taholta ja osa hankkeista on institutioitunut varsin tavanomaisiksi toiminnoiksi, kuten päiväkeskuksiksi ja nuoriseverstaiksi. Osa 80-luvulla syntyneistä toiminnoista on näivettynyt toimijoiden vähyyteen toisten taas laajentaessa toimintaansa ja ollessa innovatiivisia edelläkävijöitä (Matthies 1994 (1), 27-28). Matthiesin mukaan menestyville toimintamuodoille on tyypillistä, että ne ovat ulospäinsuuntauneita ja toimivat yhteistyössä viranomaisten kanssa. Ne kykenevät yhdistelemään eri sektoreiden resursseja ja muuttavat toimintaohjelmaansa ollen jatkuvasti "ajasta edellä". Talous perustuu eri tukimuotoihin ja niiden joustavaan soveltamiseen ja mahdollisesti pienimuotoiseen yritystoimintaan (mt.). Matthies:n (1996,27) mukaan vakiintuneiden järjestöjen elävyyden ehtona on pysyä mukana erilaisissa "uuden tekemisen verkoistoissa", jotka ovat sektoreiden ylittäviä yhteistyöhankkeita (esim. omaisten tukiryhmät, työttömien ruokalot, velkaneuvonnat). Siisiäisen (1993, 274-275) mukaan yhdistysten säilymisen edellytyksenä on niiden kyky sopeutua vallitseviin ideologis-kulttuurisiin tendensseihin ja kyky tuottaa niitä itse. Pelkkä tyytymättömyys ei riitä pitämään ihmisiä mukana toiminnassa.

Järjestöt ovat syntyneet kansalaistoimintana tarpeesta ja mahdollisuudesta ratkaista omatoimisesti sellaisia sosiaalisia ongelmia, joita varten ei ole ollut valmiina julkisia tukijärjestelmiä (Rönneberg 1994, 24). Osa ihmisistä hakeutuu järjestöihin ja oma-apuryhmiin, koska he eivät ole mielestään saaneet tarvitsemaansa apua ammattiauttajilta. Toiset taas hakeutuvat niihin, koska kyseenalaistavat ammattimaisia työtapoja tai saatu apu ei tunnu mielekkäältä (Nylund 1996, 201).

Järjestöt heijastavat kullekin ajalle ominaisia elämänhallinnan ongelmia (vrt. ylivelkaantuneiden järjestö NIVEL:n käynnistäminen 90-luvulla). Järjestöjen ja oma-apuryhmien luonne on muuttunut sitä mukaa kun taloudellinen perusturvallisuus on parantunut. Esim. keskinäinen apu yleistyi 1800-luvun lopulla, kun työväestö kyllästyi hyväntekeväisyysapuun ja perusti vastavuoroisuuden periaatteelle nojaavia avustuskassoja. Nykyään ryhmät ovat

kiinnostuneet epäkohtiin puretuvasta kansalaistoiminnasta. Ne keskittyvät ongelmiin, joihin virallinen apu ei ulotu tai jossa ammattiauttamista pidetään jopa ongelmana (Nylund 1996, 196).

Vaikuttaminen yhteiskunnalliseen päätöksentekoon on usein yhdistysten avaintavoitteena. Rönbergin mukaan ongelmien ratkaisu ajatuksellisesti ja sosiaalisesti on edellytys sille, että voidaan käynnistää muutos valtiollisissa, taloudellisissa ja sosiaalipoliittisissa järjestelmissä. Rönberg kuvaa järjestön muotoutumista kolmessa vaiheessa. Ensimmäisessä vaiheessa samaistutaan vertaisryhmään ja saadaan tukea toisilta samassa tilanteessa olevilta. Toisessa vaiheessa aloitetaan palvelutoiminta kuten tiedotus ja neuvonta jäsenille. Kolmannessa vaiheessa muotoillaan yhteiskunnallinen ratkaisu ongelmaan. Esimerkkinä Rönberg esittää ylivelkaantuneiden NIVEL:n, joka teki aloitteita velkasaneerauksesta ja vastuun jakamisesta yhteiskunnallisesta ongelmasta valtion ja kansalaisten välillä (Rönberg 1994, 24).

Psykiatrisissa palveluissa ja avohoidossa olevat puutteet ovat innostaneet perustamaan oma-apuryhmiä niin omaisille kuin potilaillekin. Oma-apuryhmä-käsitteen kanssa rinnakkain käytetään Suomessa usein itseapu- ja vertaisryhmä -käsitteitä (Nylund 1996, 197). Nylund (1996, 193-194) määrittelee oma-apuryhmän henkilöiksi, joilla on yhteinen ongelma tai elämäntilanne, johon yritetään löytää ratkaisua. Ryhmän jäsenillä on halu jakaa kokemuksiaan muiden kanssa ja tällä tavoin pyrkiä keskinäisesti ratkaisemaan tai lieventämään henkilökohtaista ongelmaansa tai elämäntilannetta. Toiminta on vastavuoroista: ryhmän jäsenet ovat sekä avun antajia että sen saajia (mt. 195).

Mielenterveysjärjestöissä vertaisryhmätoiminta muodostaa tärkeän osan toiminnasta. Esim. Mielenterveyden keskusliiton 12 000:sta henkilöjäsenestä noin 3000 osallistuu vähintään kerran viikossa vertaistukitoimintaan. Monille yhdistykset ovat ainoa paikka, jossa voi olla muiden ihmisten kanssa ilman ennakkoluuloja ja leimautumisen pelkoa. Järjestöillä on myös itsehoitoryhmiä, joilla on usein koulutettu vetäjä. Sekä vertais- että itsehoito-

toiminta on usein saanut tukea mm. mielenterveystoimistoilta (Särkelä 1995, 12)

Oma-apuryhmät voidaan määritellä itsenäiseksi oma-apuliikkeeksi tai osaksi laajempaa yhteiskunnallista liikettä. Ne voidaan lukea osaksi "uusia yhteiskunnallisia liikkeitä", joihin luetaan mm. nais-, ympäristö-, kuluttaja ja ihmisoikeusliike (Nylund 1996, 195). Matthies (1990, 28) tulkitsee suomalaisen 1980-luvun vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan liikkeen vaihtoehtoisen sosiaalityön ideologiseksi ydinliikkeeksi. Helmi ry.:n hän määrittelee radikaaliksi itseapuliikkeeksi (vastakohtana perinteiselle).

Kansalaisareena ry toteutti vuosina 1994-1995 tutkimuksen siitä, minkälaisia oma-apuryhmiä Suomessa on. Tutkimuksessa kartoitettiin mikä aloitti toiminnan, mitkä olivat toiminnan tavoitteet, yhteistyötahot, toiveet ulkopuolisesta tuesta jne. Tutkimuksen perusteella oma-apuryhmät voitiin jaotella seuraavasti:

- 1) työttömien ja ylivelkaantuneiden ryhmät
- 2) omais- ja läheisryhmät
- 3) psykososiaalisten sairauksien ryhmät
- 4) riippuvuusryhmät
- 5) perhe- ja ihmissuhderyhmät
- 6) somaattisten sairauksien ryhmät
- 7) kohtauspajat

Psykososiaalisten sairauksien ryhmässä 2/3 :ssa ammattityöntekijät tai järjestöt olivat aloitteentekijöinä. Kriisikeskukset, mielenterveysyhdistykset jne. olivat perustamassa ryhmiä, avohoidossa oleville mielenterveyspotilaille tai tarkoituksena ennaltaehkäistä mielenterveydellisten ongelmien syntymistä. Yksityishenkilöt olivat aktiivisia etenkin paniikkiryhmien perustamisessa (Nylund 1996, 198).

Tutkimuksen mukaan ryhmät tarjosivat laajaa vertaistukea, jota viranomaiset eivät voineet tarjota. Yhteistyö viranomaisten kanssa koettiin tärkeäksi ja toiminnassa painotettiin vastavuoroisuutta ja tasapuolisuutta. Osallistuminen ryhmään oma-apuryhmissä on yleensä tarkoitettu väliaikaiseksi elämänvaiheeksi (poikkeuksena AA). Osa oma-apuryhmistä organisoituu yhdis-

tyksiksi, osa jatkaa epävirallisina vapaamuotoisina piireinä (mt. 202-204).

Matthiesin (1990,202) mukaan itseapuryhmiä voidaan luokitella paitsi perinteisiin ja radikaaleihin myös sen mukaan keskittykö ryhmä sisäiseen apuun vai suuntautuuko se ulospäin. "Perinteises-tikin toimivilla itseapujärjestöillä voi olla radikaali historia ja vakiintuneen aseman saavuttaneella järjestöllä voi olla uusia vaihtoehtoisia ja omaehtoisia ratkaisuja kokeilevaa toimintaa" (mt.).

Vaikka oma-apuryhmät voivat olla apu monille, Nylund muistuttaa etteivät ne sovi kaikille eivätkä kaikki halua jakaa kokemuksiaan muiden kanssa. Hänen mielestään on tärkeää, että tarjolla on myös ammattityöntekijän tarjoamaa anonyymiä apua (Nylund 1996, 204-205).

5.4. Tutkimuksen metodit ja validiteetti

Tutkimuksen empiirinen osuus edustaa laadullista tutkimusta ja on ekskursio vapaaehtoissektorin käytännön todellisuuteen yhden esimerkkitapauksen valossa. Tutkimusmenetelminä ovat olleet yhdistyksen palkattujen työntekijöiden vapaamuotoiset teemahaastattelut sekä kirjallisten dokumenttien analyysi. Kirjallinen aineisto on koostunut toimintakertomuksista ja suunnitelmista, lehdistä, esitteistä, projektisuunnitelmista, raporteista jne.

Alasuutarin mukaan havainnot sinänsä eivät ole tuloksia vaan johtolankoja joita tulkitsemalla pyritään havaintojen taakse. Johtolankoja havainnot ovat siinä mielessä, että niitä tarkastellaan valitusta teoreettisesta viitekehyksestä lähtien (Alasuutari 1994, 68-69). Viitekehys määrää tiedon ja analyysimenetelmät. Laadullisessa tutkimuksessa aineisto koostuu näytteistä, se on pala tutkittavaa maailmaa (mt. 74-78).

Tutkimuksen viitekehyksenä on kolmannen sektorin ja vaihtoehtoisen sosiaalityön tutkimus. Tärkeimpänä lähteenä ovat olleet Aila-

Leena Matthiesin vaihtoehtoisen sosiaalityön tutkimukset, jotka ajoittuvat 80-luvun loppuun ja 90-luvulle. Tämän tutkimuksen ongelmanasetteluna on ollut tarkastella miten vapaaehtoissektorin ja virallisen hyvinvointipalvelujärjestelmän suhde näyttäytyy. Tällä vuosikymmenellä tapahtuneet rakenteelliset muutokset, työttömyys, hyvinvointivaltion purkaminen, vapaaehtoissektoriin asetetut uudenlaiset odotukset jne. ovat perustavanlaatuisia muutoksia suomalaisen yhteiskunnan rakenteissa ja ne heijastuvat vapaaehtoissektoriin viiveellä. Lopulliset vaikutukset ovatkin nähtävissä vasta pidemmällä aikavälillä.

Tieteellisyyttä mittaa tutkimuksen validius eli luotettavuus. "Tutkimus on tieteellistä silloin kun se kertoo siitä mistä sanoo kertovansa" (Grönfors 1982,11). Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkija on tärkein tutkimusväline; objektiivisuutta ei tavoitella samalla tavalla kuin kantitatiivisia tutkimusmenetelmiä käytettäessä (mt. 14). Laadullisessa tutkimuksessa tutkimustulosten lopullisen validiteetin ja reliabiliteetin ratkaisee se, miten koherentti paikallinen selitys on, mitä useammat johtolangat aineistossa puhuvat sen puolesta ja miten relevantti se näyttää olevan selitettäessä muutakin kuin kyseistä aineistoa (Alasuutari 1994,184).

Tässä tutkimuksessa empiirinen aineisto jää melko suppeaksi sekä laajuudeltaan että myös näkökulmaltaan. Tutkimukseen olisi tuonut lisänäkökulmaa perehtyminen jäsenten kokemuksiin yhdistyksen merkityksestä heille itselleen tai perehtyminen jäsenten (eriäviinkin ?) mielipiteisiin siitä, miten yhdistystä ja sen painopistealueita ja toimintoja pitäisi kehittää. Näkökulman rajaamista perustelen kuitenkin sillä, että olen kaiken kaikkiaan lähestynyt aihetta ja tutkimusongelmaa pikemminkin makro kuin yksilötasolta. Myös tutkimuksen laajuus on asettanut omat rajoituksensa aineiston laajuudelle.

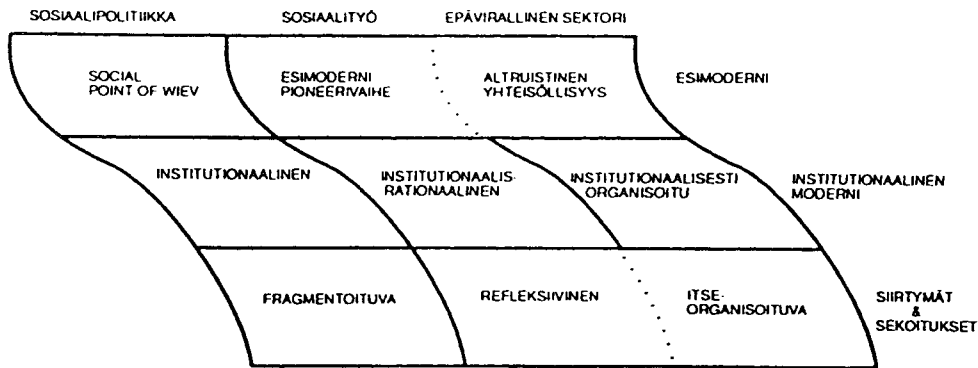
Tutkimuksen tulosten yleistettävyyden kannalta olennaista on tutkittavien tapausten lukumäärä. Useiden samaa ilmiötä kuvaavien tapausten ottaminen tutkimuksen kohteeksi on yksi keino, jolla

laadullisessa tutkimuksessa pyritään yleistettävyyteen. Tarkoitus ei ole kuitenkaan etsiä keskivertoa tai tyypillisyyttä vaan yleistettävyyteen pyritään pikemminkin abstraktiotasoa nostamalla ja havaintoja yhdistämällä (Alasuutari 1994, 41). Alasuutarin mukaan yhtäkin tapausta voi tutkia, mutta mikäli tapauksia on useampia, voi olettaa, että aineiston pohjalta havaintojen yhdistämisen avulla muodostetut johtopäätökset pätevät muihinkin kuin esimerkkitapaukseen (mt.). Tässä tutkimuksessa vertailuaineisto koostuu lähinnä Matthiesin aiemmista aiheita käsitelleistä tutkimuksista.

6 VAPAAEHTOISSEKTORIN HAASTEET JA KRITIIKKI VIRALLISELLE SOSIAALITYÖLLE

6.1. sosiaalityön modernisoitumiskehitys

Matthies (1994 (1), 21) tarkastelee vapaaehtoissektorin ja hyvinvointivaltion suhteiden uudelleenmuotoutumista osana yhteiskunnallista modernisoitumisprosessia. Yhteistä monien teoreetikoiden (mm. Beck) tulkinnoille modernisaation nykyvaiheesta on käsitys siitä, että yhteiskunta pirstaloituu ja erilaiset välittävän tason organisaatiot tulevat tärkeämmiksi samalla kun keskitetyt järjestelmät menettävät otettaan. Tälle ajalle ominaisia piirteitä ovat yksilöityminen, työelämän fragmentoituminen, talouden kiristyminen ja hyvinvointivaltion rakenteiden uudistuminen. Vastaavaa modernisoitumista tapahtuu myös vapaaehtoissektorilla, missä se näkyy markkinatietoisuutena tai yhteisöllisyydelle annettuina yksilöllisempinä merkityksinä (mt. 20-21). Matthies on rakentanut typologian kuvaamaan virallisen ja epävirallisen suhdetta:

sosiaalityön esimoderni vaihe

Ensimmäiselle tyyppi kuvaa tilannetta, jossa eriytymistä ei ole vielä tapahtunut. Tähän vaiheeseen sijoittuvat sosiaalialan vapaaehtoisjärjestöt, naisyhdistysten auttamistoiminta ja kansalaisliikkeet, jotka myöhemmin kehittyivät sosiaalityön instituutioiksi (Matthies 1994 (2), 39). Matthies näkee tämän tyyppistä toimintaa edelleen pienissä kunnissa, joissa toimivuus edellyttää luontevaa yhteistyötä vapaaehtoissektorin kanssa, erään sosiaalijohtajan sanoin: "rahaa tulee vain valtiolta, palveluja on kunnan järjestettävä ja rakkautta saa vain epäviralliselta puolelta" (mt.). Kaupungeissakin tähän on mahdollista päästä jos organisaatiot on hajautettu mahdollisimman pieniksi.

institutionaalinen vaihe

Toinen tyyppi kuvaa "institutionaalisuuden turvaa ja loukkua" (1994 (2), 41). Sosiaalityö on erkaantunut omaksi professiokseen ja instituutiokseen, raja vapaaehtoistoimintaan on tarkoin määritelty, ja myös vapaaehtoistoiminnasta muotoutuu tarkoin säädelyä ja sisäisesti jaoteltua, omalla reviirillään toimivaa byrokraattista toimintaa. "Hyvinvointivaltio määrittelee, millaisen vapaaehtoissektorin se sallii rinnalleen" (mt.). Suomessa on vapaaehtoissektorilla ovat korostuneet hyvinvointivaltion järjestelmien määrittelemiä tarpeita ja modernisoitunutta elämäntapaa heijastelevat ominaisuudet. Naisten työssäkäynnin ja kattavan virallisen järjestelmän vuoksi Keski-Euroopan mallin

mukainen laaja ja itsenäinen palkaton vapaaehtoissektori ei ole ollut täällä sen enempää tarpeellinen kuin mahdollinenkaan (1994 (1), 34).

Siirtymät ja sekoitukset

Matthiesin typologian kolmannessa vaiheessa vapaaehtoissektorin merkitys korostuu eri sektoreita yhdistävänä ja välittävänä alueena. Vapaaehtoissektori voi modernissa yhteiskunnallisessa murrostilanteessa toimia yhteiskunnallisena varaventtiilinä. Vapaaehtoistoiminnan toisenlaisuus murenee samalla kun se markkinoistuu ja byrokratisoituu ja kun sille siirtyy tehtäviä julkiselta sektorilta. Joustavuus, yksilöllisyys, käyttäjien osallistuminen ja resurssien kombinaatiokyky tekevät siitä vähemmän haavoittuvan epävarmuuden oloissa, toisaalta siihen on yhä vaikeampi vaikuttaa säätelevästi tai sen tulevaisuutta ennustaa (1994 (1), 22-24, 35).

Matthies kuvaa sosiaalityön nykytilannetta 90-luvulla käsitteillä fragmentoituminen ja refleksiivisyys. Kun sosiaalityön moderni professionaalistuminen hankki oikeutuksensa etääntymällä epävirallisesta sektorista ja maallikkoauttamisesta, refleksiivinen sosiaalityö merkitsee uudenlaisen suhteen luomista vapaaehtoissektoriin (1994 (1), 24). Mikäli sosiaalityö aikoo vastata aikakauden haasteisiin, sen tulee avautua uudelleen vapaaehtoissektorin suuntaan ja kehittää toimintatapoja, jotka tukevat ei-institutionaalisia ja ei-professionaalisia selviytymiskeinoja. Refleksiivinen sosiaalityö hyväksyy tasavertaiseksi rinnalleen myös maallikko- ja kokemustietämyksen "arjen asiantuntijuutena" (mt. 25). Yhteistoimintaa virallisen ja vapaaehtoisen auttamisen välille tulisi Matthiesin (mt. 31) mukaan kehittää kummankin osapuolen erityisyyden pohjalta. Matthies (1994 (1), 40) uskoo julkisella ja vapaaehtoissektorilla tapahtuvien samanaikaisten, joskin erisuuntaisten muutosten voivan edistää sektoreiden uudenlaista keskinäistä avautumista.

Matthiesin (1994 (1), 34-35) mukaan 80-luvun yhteiskunnan tarpeita vastannut vapaaehtoissektorin malli ei toimi enää 90-

luvun muuttuneessa hyvinvointivaltiollisessa tilanteessa. Vapaaehtoissektori on viime vuosina joutunut tyydyttämään myös primaareja tarpeita, esimerkkeinä tästä ovat esimerkiksi leipäjonot ja velkaneuvonta. Matthies väittää nykyisessä murroksessa Suomessa alkavan muodostua uudenlaista vapaaehtoistoimintaa, joka etääntyy institutionaalisesta mallista ja lähentyy keski-eurooppalaista autonomisempaa vapaaehtoistoimintaa.

Modernisaation vaiheita ei pidä nähdä niinkään historiallisesti peräkkäisinä tyyppeinä kuin rinnakkaisina ja toisiinsa limittyvinä (Matthies 1994 (2), 37-38). Nykytilanteen tulkinta fragmentoituvaksi ja refleksisyydeksi on vain yksi modernisaatioteorian tarjoama tulkintamahdollisuus, sillä samaan aikaan vaikuttavat vastakkaiset tendenssit kuten tulostuullisuus ja refleksisyys ovat vaikeasti yhteensovittavia (Matthies 1994 (1), 21). "Vapaaehtoissektorin tukeminen sen itseohjautuvuutta oivaltavalla tavalla on yksi hyvinvointivaltion kompleksisista haasteista. Epätietoisuus ja siirtymät sektoreiden välisten suhteiden määrittymisessä heijastavat hyvinvointipolitiikan epävakautta, mutta avaavat tietä uusille sopimuksellisille tiloille " (mt. 46).

6.2. kansalaiskeskeisyys ja refleksiivisyys virallisen sosiaalityön haasteina

Sosiaalityön murroksessa 90-luvulla ei ole kyse pelkästään kustannusten ja palvelujen karsimisesta vaan murros ulottuu hyvinvointivaltion rakennusperusteisiin asti. Nykyisiä toimintamalleja joudutaan kyseenalaistamaan ja hakemaan eriytyneempiä ja monipuolisempia työtapoja. Yksi mahdollisuus tähän on tutustua siihen, mitä muissa hyvinvointivaltioissa on tapahtunut ja millaisia ratkaisutapoja niissä on sovellettu. Suomessa kansainvälisten mallien hyödyntäminen on ollut suhteellisen vähäistä, mallia on haettu lähinnä muista pohjoismaista tai Saksasta (esim. epävirallisen ja virallisten sosiaalityön yhteistyöhön) (Satka 1993, 50).

Satka esittelee artikkelissaan Yhdysvalloissa kehitettyä kansalaiskeskeisen sosiaalityön mallia, joka on omassa maassaan tarjonnut ratkaisuja sosiaalityön professionalismin kriisiin, asiakkaan ja työntekijän subjektiksi tulemisen ongelmaan sekä hyvinvointivaltion institutionaalisten palvelujen purkamiseen ja taloudellistamiseen (Satka 1993, 51).

Suomalaiselle sosiaalityölle on ominaista julkiseen työnantajaan samaistuminen, vaikka puhutaankin asiakkaan etujen puolustamisesta. Satkan mukaan ilmiön juuret ovat 30-luvun pula-ajan köyhäinhoidossa ja sen ajan keskusjohtoisessa järjestelmässä. Huoltotyö korosti lakia, hierarkiaa, järjestystä sekä kontrollia sosiaalityön organisoimisessa. Köyhäinhoito organisoitui ongelmakeskeisesti lastensuojeluun, päihdehuoltoon, köyhäinhoitoon ja irtolaishuoltoon. Työ oli byrokraattista ja se erottui yhä kauemmaksi vapaaehtoisten tekemästä työstä, jolla ei ollut juridista valtaa (Satka 1993, 52).

Nykyään vallankäyttö ei perustu enää niinkään juridiikkaan kuin taloudelliseen ja hallinnolliseen tehokkuuteen (vrt. tulosjohtaminen). Satka pitää mahdollisena sitä, että 90-luvun lama johtaisi kontrollisopimuksen uudistamiseen. Asiakasmäärien kasvaessa on tarveharkintaa lisätty ja sosiaalityöntekijät ovat saaneet lisää valtaa ihmisten elämää koskevissa ratkaisuissa (mt. 53). Sosiaalityöntekijöiden kannalta tilanne on ristiriitainen: sosiaalityön moraalisia ja poliittisia ihanteita on vaikea yhteensovittaa työnantajan liiketaloudellisiin perusteisiin nojaavan ajattelun kanssa (mt. 54). Toisaalta taloudellinen kriisi on osaltaan pakottamassa vaihtoehtojen etsintään.

Kansalaiskeskeisen asiakastyön tavoitteena on tyytyväisen asiakkaan sijasta normaalin kansalaisuuden määreet: ihmisen itseohjautuva, riippumaton elämä ja sitä tukevat palvelujärjestelmän muutokset (Rose 1990, Satkan 1993, 54 mukaan). Kansalaiskeskeinen työ edellyttää, että lähdetään uudelleenarvoimaan vallitsevia työtapoja ja poisoppimaan työmalleja, jotka eivät edistä asiakkaan autonomiaa.

Rosen (1991, Satkan 1993, 55) mukaan sosiaalihuollon palvelustrategiat voidaan luokitella palvelutuottajakeskeiseen ja asiakas-keskeiseen. Tuottajakeskeisessä systeemissä asiakas nähdään palvelujen kuluttajana. Jälkimmäisen tavoitteena on asiakkaan itsenäinen elämä omillaan, aktiivisuus ja oman elämän haltuunotto. Satka ottaa esimerkiksi vanhustenhuollossa tehdyt perinteiset sosiaalityön vaikuttavuusmittaukset, joissa asiakkailta on kyselty palvelutyytyväisyyttä, palvelujen saatavuutta jne. Hän arvostelee sitä, että tutkimuksissa painottuu yleensä palvelutuottajan näkökulma normaalikansalaisuutta edistävävien tekijöiden jäädessä marginaaliseen asemaan. Tutkimusten ja mittaamisen lähtökohtana on poikkeuksetta asiakkuus olemassaolevassa palvelujärjestelmässä (Satka 1993, 55-57). Rosen (1992, Satkan 1993, 57) mukaan asiakkaan tyytyväisyys palveluun vaihtelee riippuen siitä, onko hänen saatavillaan taloudellisesti ja tosiasiallisesti vaihtoehtoisia palveluja ja miten hyvin asiakas tuntee vaihtoehtoiset palvelut. Kansalaiskeskeisen sosiaalityön tavoitteiden mukainen vaikuttavuuden arvioiminen on Satkan (1993,57) mukaan mahdollista vasta kun "asiakkaiden henkilökohtainen osallistuminen ja vaikuttamismahdollisuudet niin tavoitteiden määrittelyssä kuin niiden vaikuttavuuden arvoimisessakin on varmistettu".

Vaikuttavuuden mittaminen nykyisillä mittareilla on osaltaan vaikuttamassa siihen, että työntekijät eivät välttämättä ole motivoituneita mukauttamaan työtään kansalaislähtöiseksi (Rose 1992, Satkan 1993, 58 mukaan). Myös sosiaalityön tutkimuksessa palvelujen laatua harvoin arvioidaan asiakkaan näkökulmasta (mt.).

Stephen M. Rosen sosiaalityön malli kyseenalaistaa nykyiset asiantuntijuuden ja asiakkuuden kulttuurit, jotka on rakennettu palvelutuottajan ehdoin ja intressein. Rosen sosiaalityön malli pohjaa tasa-arvoiseen kansalaisuuteen, jolloin työote on aidosti refleksiivinen eli tietoinen, poliittinen ja henkilökohtainen työote (Satka 1993, 59). Rosen malli on alunperin kehitetty avohuollossa olevien entisten psykiatristen potilaiden kuntoutta-

misohjelmassa. Siinä asiakkaita kohdellaan tietoisina toimijoina, joiden aktiivista toimintakykyä rajoittavat erilaiset konkreettiset, diskursiiviset ja aineelliset tekijät. Projektissa on pyritty näiden sekä elämänhistorian kautta muovautuneen toiseuden identiteetin tuottamien esteiden poistamiseen niin, että päätökset muutostyöstä ovat henkilön itsensä tekemiä ja kontrolloimia. Työntekijä on tukija, vaihtoehtojen jäsentäjä ja muutosagentti mutta ei käytä asiantuntijavaltaa asiakkaan ylitse (Satka 1993, 59; Sipilä 1989, 159-163). Kansalaislähtöinen sosiaalityö lähtee ihmisen riippumattomuuden ja itsenäisyyden kunnioittamisesta ja niiden vahvistamisesta. "Sosiaalityön ydinkysymykseksi nousee, miten tulla oman elämän subjektiksi? Miten herättää kohteen asemaan ajautuneen ja sittemmin oppineen muutoshalu ja tukea häntä identiteetin muutostyössä?" (Satka 1993, 59).

Kansalaiskeskeisen sosiaalityön käsitteitä ovat paikantaminen (contextualization) eli asiakkaan tilanteen kartoitus hänen lähtökohdistaan sekä yhteiskunnallistaminen (collectivity) eli sosiaalisten ongelmien, asiakkaan, työntekijän jne. yhteiskunnallisten suhteiden paljastaminen. Työn menetelmälliset ideat tulevat Freiren nk. vapauttavasta pedagogiikasta. Siinä tasavertainen dialogi on kollektivisen tiedostamisen ja yhteiskunnallistamisen tärkein työväline (Satka 1993, 60). Muutos identiteeteissä toteutuu vain tiedostamalla oman itsensä ja ympärillä vallitsevien tosiasioiden ristiriidat sekä toiseksi henkilökohtaiset päätökset muuttaa omaa toimintaa (mt. 60; Sipilä 1989, 161-163).

Satka ei näe tiukentuvia taloudellisia reunaehtoja ja toisaalta kansalaiskeskeisyyden vaatimuksia ristiriitaisina sillä "palvelujärjestelmästä riippuvuuden tukeminen vasta kalliiksi tuleeekin" (Satka 1993, 61). Kansalaiskeskeisessä sosiaalityössä palataan sosiaalityön perimmäiseen tavoitteeseen eli itsenä tarpeettomaksi tekemiseen. Taloudellinen murrostilanne voidaan nähdä mahdollisuutena työn sisällölliseen muutokseen ja uudelleenarviointiin. Poikkeusaika luo riittävän sijan uuden esiinas-

tumiselle. Eikä uutta ole useinkaan odotettavissa vanhoilta, uomiinsa vakiintuneilta tahoilta, vaan merkittävimmäksi nousevat yksittäiset rohkeat toimijat ja innovatiiviset hankkeet. "Oletankin tulevaisuuden sosiaalityön vaihtoehtoja versovan järjestelmäreformatioiden sijasta juuri niissä ja niistä" (mt. 61).

Matthies (1993, 99) on tutkinut sosiaalityön modernisaatiota siitä näkökulmasta, miten siinä on ollut kysymys epävirallisen ja virallisen sosiaalityön suhteiden uudelleenmäärittelystä, rajojen vetämisestä ja etääntymisestä suhteessa maallikkomaisuuteen ja epävirallisuuteen. Sosiaalityön modernisaatio ei etene samaan tahtiin teknis-taloudellisen modernisaation kanssa tai edes hyvinvointivaltio-projektin kanssa. Sosiaalityön modernisatiossa on kansallisia eroja ja jopa vuosikymmeniä kestäviä taantumia (mt.).

Myös Matthies (1993, 99-100) näkee sosiaalityön nykykeskustelussa viitteitä uudesta murroksesta. Keskustelussa kyseenalaistetaan tähänastinen kehitys ja pyritään määrittelemään uudella tavalla suhdetta epäviralliseen ja maallikkoauttamiseen. Kyse ei ole kuitenkaan paluusta vanhaan maallikkomaisuuteen vaan myös se on modernisoitunut. Vapaaehtoissektori on 70-80-luvuilta lähtien ollut modernisaation kohteena itsekin hyvinvointivaltion alkaessa ohjata ja koordinoita sitä - minkä seurauksena myös siitä on ollut vaarassa tulla byrokraattista, hierarkisesti ohjattua ja keskitettyä (Matthies 1993, 119). Vapaaehtoissektorista ei pitäisikään puhua kategorisesti, sillä on mahdollista että myös se toimii byrokraattisesti tai käsittelee asiakkaitaan epätasaisesti. Professionallisen ohjauksen ja kompetenssin puute voi osoittautua ongelmaksi ja on myös mahdollista, että yhteisöt ovat sekä asiakkaiden että julkisuuden kontrollin ulottumattomissa (mt. 120).

Institutionaaliseen sosiaalityöhön ideaalittyyppinä kuuluu, että se on irrallaan maallikkomaisuudesta ja yhteisöllisyydestä. Perimätiedon tai pelkän talonpoikaisjärjen tilalla on tieteelli-

sen tiedon soveltaminen. Institutionaaliseen sosiaalityöhön kuuluu suunnittelu, hierarkisuus ja institutionaalinen etäisyys, toisin sanoen tehtävien rationaalinen hoitaminen. Samalla tästä seuraa kokonaisvaltaisuuden, spontaanisuuden ja yhteisöllisyyden murentaminen (Matthies 1993, 101). Matthies (mt. 101-102) tosin kyseenalaistaa sen, onko sosiaalityö koskaan saavuttanutkaan reseptitietoon perustuvaa modernia tieteellis-rationaalista professionalismia tilaa. Sen sijaan näyttäisi siltä, että siinä on koko ajan säilynyt elementtejä vanhan hyvän ajan professiosta, jossa työtä tehdään lopulta hyvin pitkälle omalla personaalla ja toimintakyvyllä.

Matthies (mt. 102) puhuu refleksiivisestä ammatillisuudesta viitaten kriittiseen itsetiedostamiseen, vuorovaikutukselliseen ongelmien tulkintaan ja jatkuvaan kokeilevaan oppimiseen. Refleksiivisen sosiaalityön kanssa rinnakkain puhutaan vaihtoehtoisesta professionalismista, kriittisestä asiantuntijuudesta ja pluralistisesta sosiaalityöstä. Kun esimoderni sosiaalityö nojasi luonnostaan toimivaan paikalliseen yhteisöllisyyteen, refleksiivisen sosiaalityön haasteena on luoda yhteisöllisyyttä keinotehtoisesti (mt. 109). Synnöve Karvinen (1993, 17) määrittelee refleksiivisyyden valmiudeksi sekä työn kehittämiseen että ammatillisten ja henkilökohtaisten lähtökohtien tiedostamiseen ja arvointiin. Reflektiivisessä ammattikäytännössä työn kohde ja kohdistaminen ovat jatkuvasti rajattava ja käsiteltävä uudestaan. Myös toimija joutuu jatkuvasti arvioimaan omaa asemaansa ammattikäytäntönsä toteuttajana ja rakentajana (mt.).

Kun modernin hyvinvointivaltion rakenteet ovat muutoksessa, joutuu samalla myös institutionaalis-rationaalinen sosiaalityö uusien haasteiden eteen. Sosiaalityö on rakentunut riippuvuudelle tietynlaisesta hyvinvointivaltiollisesta toimintamallista. Instituutioiden taustatakaus on kuitenkin muuttumassa epävakaa- maksi ja sosiaalityö joutuu vastaamaan muuttuvaan tilanteeseen. Kysymyksiksi nousevat, miten vastata muuttuvaan tilanteeseen ammatillisen sosiaalityön monopolin muuttuessa, miten pitää kiinni hyvinvointivaltion keskeisistä ihanteista kuten universaa-

lisuus ja tasa-arvo, tuoko epävirallisen sektorin mobilisointi epävarmuutta ja turvattomuutta? (Matthies 1993, 121-122).

Vastauksina on nostettu esiin kansalaislähtöinen sosiaalityö, asiakaslähtöisyys ja refleksiivinen sosiaalityö. Esim. Karvinen (1993, 45) toteaa juuri refleksiivisen ammatillisuuden näyttävän sosiaalityön mahdollisuudelta vastata työn tavoitteiden, moniulotteisuuden sekä muuttuvuuden haasteisiin, tavoitteena ammatillisesti vastuullinen pyrkimys kansalaiskeskeiseen sosiaalityöhön.

Työn empiirisessä osuudessa käsiteltiin mielenterveyssektorilla toimivaa sosiaalialan vapaaehtoisyhdistystä. Asiakaslähtöisyyden vaatimus nousi voimakkaana myös sieltä käsin. Mielenterveystyön historiaa ja nykypäivää Suomessa ja Italiassa tutkinut Salo (1996, 311) näkee kansalaisten vapaaehtoiseen yhteenliittymiseen perustuvat (työ)osuuskunnat ja itsehoidolliset ryhmät kansalaisten solidaarisuutta edistävinä organisaatioina. Kulttuurisen solidaarisuuden edistäminen virallisessa mielenterveystyössä on ollut vaivalloista nykyisen arvopaihsion vuoksi. Modernin yhteiskunnan instituutioiden suhde solidaarisuuteen on paradoksaalinen. Solidaarisuuden puutteen oireisiin instituutiot tarjoavat mm. monimuotoista ammattiauttamista. Yksilöt tulevat riippuvaisiksi auttamiskoneistoista, jotka käsittelevät yksilöiden pahoinvointia asiakkaiden itsemääräämisoikeutta rajoittavilla tavoilla. Ongelmana on se, että keskitytään pahoinvoinnin estämisen tekniikoihin eikä yksilöiden eettistä autonomiaa vahvistaviin minätekniikoihin (Salo 1996, 314). Avohoito, mielenterveystoimistot jne. voivat muuttua uusiksi laitostaviksi sietämisen kulttuuria vahvistaviksi hallinnoimisen tavoiksi, jotka tukahduttavat solidaarisen kulttuurin idut (mt. 324). Salon mukaan olisi kuitenkin virhe lähteä lakkauttamaan vanhoja toimintatapoja ennen kuin ne ovat edes saavuttaneet omat tavoitteensa. Sen sijaan tulisi suuntautua solidaarisempaan yhteiskuntaan tähtäävään kulttuuriseen muutostyöhön.

Salo (1996, 318) ei näe ratkaisuksi hyvinvointipalvelujen purkamista tai yksityistämistä, sillä ne eivät sinänsä ole kulttuurisia uudistavia luovia ratkaisuja. Sen sijaan hän perää mielenterveystyöhön kansalaislähtöisyyttä. Lähtökohtana pitäisi olla palveluiden käyttäjien itsemääräämisoikeuden tukeminen ja kunnioittaminen. Salon esittelemä Italian esimerkki osoittaa, että hyvinvointivaltion työntekijästä voi tulla kansalaisyhteiskunnan toimintaa vahvistava ja itse toiminnastaan vastuun kantava osallistuja. Salon mukaan tämä edellyttää hyvinvointivaltiollisen ammattiauttajan roolin ja identiteetin kieltämistä ja sen asian sisäistämistä, että työn tavoitteena on asiakkaistamisen sijaan ihmisen omien toimintamahdollisuuksien vahvistaminen (mt. 318-320).

7 VAPAAEHTOISSEKTORIN MAHDOLLISUUDET JA RAJOITTEET

Keskustelussa vapaaehtoissektorin tulevaisuudesta on paljolti kysymys hyvinvointivaltion tulevaisuuden pohtimisesta. Eurooppalaiset hyvinvointivaltioiden muutokset ovat muutoksessa, muutoksen suunnasta ja tahdista kiistellään. Vaikka edelleen on perusteita erottaa pohjoismainen, brittiläinen, manner-eurooppalainen ja perifeerinen hyvinvointivaltio-malli, viime vuosikymmenien muutosten perusteella voi olettaa, että Länsi-Euroopan hyvinvointijärjestelmät lähenevät jatkossakin (Kosonen 1995, 213-217). Pohjoismaiset hyvinvointivaltioiden näytävät omaksuneen keski-eurooppalaisia työmarkkina- ja vakuutusperusteisia piirteitä, toisaalta niiden hyvinvointivaltioiden universaalit piirteet ovat lisääntyneet, naisten työssäkäynti on kasvussa jne. Kosonen (mt.) arvioi, että myös Euroopan integraatiolla voi olla hyvinvointivaltioita yhdenmukaistavaa vaikutusta. Tämä ei johdu niinkään EU:n sosiaalipoliittisesta säätelystä vaan taloudellisesta integraatiosta, verokilpailusta ja EMU:sta. Toisaalta EU:n subsidiari-teettiperiaate voi lisätä kansallisia ja alueellisia eroja talouden integraation paineista huolimatta.

Jeremy Rifkinin (1995, 235-275) mukaan olemme astumassa globaalien markkinoiden ja automaatiotuotannon yhteiskuntaan, jota leimaa pysyvä massatyöttömyys ("workless economy"). Rifkin on perustanut tutkimuksensa amerikkalaiseen yhteiskuntaan, mutta näkee kehityssuunnan maailmanlaajuisena. Rifkinin mukaan markkinasektori globalisoituu tulevaisuudessa yhä enemmän ja julkisen sektorin merkitys vähenee. Korkean teknologian kehittyessä yhteiskunta polarisoituu yhä voimakkaammin; teollisuus tarvitsee yhä vähemmän työvoimaa ja korkeasta työttömyydestä on tulossa pysyvä tila. Markkinasektorin muutos johtaa kansallisvaltioiden verotulojen pienenemiseen, minkä seurauksena julkisen sektorin osuus pienenee ja työttömyys lisääntyy myös julkisella sektorilla. Markkinasektorin globalisoituessa valta siirtyy kansallisvaltioilta kansainvälisille korporatioille. Pysyvän työttömyyden yhteiskunnassa yksilön rooli joudutaan määrittelemään uudelleen. Rifkin ei näe mahdolliseksi ratkaista työttömyyttä perinteisin keinoin (esimerkkinä julkisin varoin tuettu työllistäminen joko yksityisellä tai julkisella sektorilla), vaan etsii ratkaisua nk. kolmannelta sektorilta tai vapaaehtoissektorilta -käsite, jota tässä tutkimuksessa on päädytty käyttämään.

Työelämän muutokset johtavat siihen, että työssäkäyvät joutuvat (pääsevät ?) lyhyemmälle työviikolle. Toisaalta kroonistuva työttömyys johtaa mm. rikollisuuden ja yhteiskunnasta syrjäytyneiden ryhmän kasvuun. Rifkin tarjoaa vapaaehtoissektoria jonkinlaisena yhteiskuntarauhan turvaajana, joka antaa mielekkään elämän mahdollisuuksia niin työssäkäyville kuin työelämän ulkopuolelle pudonneille. Yllykkeenä osallistumiselle hän ehdottaa vapaaehtoistyöhön osallistuville työssäkäyville verohelpotuksia ja sosiaaliturvan varassa eläville mahdollisuutta lisätä tulotasoan ilman että vapaaehtoistyöstä saadut pienet palkkiot suoraan vähentäisivät sosiaaliturvaa. Kolmas sektori voi hänen mielestään paitsi tarjota mielekäästä työtä ja tekemistä ja integroida ihmisiä yhteiskuntaan, myös olla tarjoamassa yksilöille mahdollisuutta vaikuttaa hyvinvointiinsa -niin taloudelliseen kuin sosiaaliseen (psyykkiseen) (Rifkin 1995, 213-217).

Rifkin katsoo vapaaehtoissektorin laajenemista amerikkalaisen yhteiskunnan näkökulmasta, missä ei ole vaalittavana pohjoismaisen hyvinvointivaltion kaltaista, edelleen laajaa kansansuosiota nauttivaa julkista hyvinvointipalvelujen järjestelmää. Hän tuo kuitenkin mielenkiintoisen näkökulman suomalaisen yhteiskunnan nykykehitykseen, jossa epäilemättä on nähtävissä ituja vastaavanlaisista muutoksista (pysyvä korkea työttömyys, julkisen sektorin leikkaukset). Mielenkiintoista on erityisesti se, miten Rifkin uskoo vapaaehtoissektorin jatkossa tuottavan yhä enenevässä määrin myös peruspalveluita, joita tähän asti on järjestetty julkiselta sektorilta. Rifkin nojaa vahvaan amerikkalaiseen vapaaehtoissektoriin, jolla on pitkät perinteet virallisen paikkaajana. Toisaalta hän huomauttaa, että vapaaehtoissektorin kasvu on maailmanlaajuinen ilmiö ja koskee myös Eurooppaa (mt.).

Vapaaehtoissektorin mahdollisuuksia työllistäjänä ollaan Suomessa vasta alettu selvittää. Työhön liittyvä yhtymäkohta empiiriseen aineistoon löytyy Helmin työtoiminnasta, jossa mielenterveyspotilaita on pyritty työllistämään siten, että heille on maksettu pieni työtoimintapalkkio, josta ei tarvitse maksaa veroa. Työtoimintapalkkio on ollut merkittävä motivoija työtoimintaan osallistumiselle. Tässä muodossa vapaaehtoissektorilla voisi kuvitella olevan laajat mahdollisuudet tarjota työtä ja mielekästä tekemistä joutenoloon kyllästyneille -varsinkin jos se saa tähän julkista taloudellista tukea. Sen sijaan vapaaehtoissektorin mahdollisuudet nykyisillä resursseilla laajamittaisesti työllistää näyttävät ainakin tällä hetkellä rajallisilta. Toisaalta Rifkin toteaa vapaaehtoissektorin tarvitsevan julkisen tukitoimia. Ratkaisuna vapaaehtoissektorin rahoitukseen hän tarjoaa julkisen sektorin byrokratiasta saatavia säästöjä, leikkauksia yritystuista ja puolustusmäärärahoista, sekä verotusjärjestelmän painopistemutosta siten, että yrityksiä rohkaistaisiin tukemaan kolmatta sektoria (Rifkin 1995, 273).

Rifkinin vision lähtöoletuksena on talouden määräysvallan kasvu yli kansallisen poliittisen päätöksenteon. Täytyisikö kehitys-suunta siis nähdä ainoana mahdollisena? Jo 80-90 luvulla on ollut nähtävissä miten samoilla julkisen sektorin kustannuksilla

eri yhteiskunnissa saadaan aikaan hyvin erisuuntaisia ratkaisuja ja hyvinvointiyhteiskunnan malleja. Vaikka kansainvälinen taloudellinen kehitys ja ratkaisut vaikuttavat suomalaisenkin yhteiskunnan rakenteisiin, ratkaisut siitä mitä käytettävissä olevilla varoilla tehdään, lienee jatkossakin kansallinen ratkaisu. Hyvinvointiyhteiskunnissa eri sektoreiden suuruudet ja painotukset vaihtelevat jatkossakin. Se mitä kehityssuuntaa pidetään toivottavana on päätös, johon ovat vaikuttamassa sekä kansalliset että kansainväliset, poliittiset että taloudelliset reunaehdot.

Suomessa vapaaehtoissektorin vahvistamisen puolesta on kirjoittanut erityisesti Aila-Leena Matthies. Hän puhuu hyvinvoinnin sekatalousmallista, jossa välitaso olisi vahva. Välitasolla hän tarkoittaa markkinoiden, julkisen sektorin ja kotitalouksien välisiä organisaatioita. Välitaso ei ole riippumaton oma sektori vaan kokonaisuus, jossa organisaatiot ovat vuorovaikutuksessa eri sektoreihin yhdistäen ja välittäen niiden vaikutteita. Välitason organisaatioilla ei ole yhteisiä pysyviä rakenteellisia tunnusmerkkejä tai toimintalogiikkaa, joten niiden etuna ovat erityisesti joustavuus ja muuntautumiskyky (Matthies 1996, 12).

Matthies (1990, 1993, 1994, 1996) uskoo välitason ja vapaaehtoissektorin mahdollisuuksiin ja näkee kehityssuunnan toivottavana. Lamalla näyttäisi hänen mukaansa olevan vapaaehtoissektorin kannalta kahdensuuntaisia vaikutuksia: toisaalta kansalaistoiminnan resurssit ovat ensimmäisten säästökohteiden joukossa valtion budjetissa, toisaalta vapaaehtoissektorin aktiviteetit eivät enää ole yhtä olennaisesti kuin aikaisemmin kiinni siitä, miten julkinen niitä edistää ja integroi (Matthies 1994 (2), 19-20, 48). Matthies (1994 (1), 16) näkee vapaaehtoissektorin ja hyvinvointivaltion suhteissa olevan tapahtumassa merkittävää uudelleenmuotoutumista 90-luvulla: vapaaehtoissektori ei kompensoi valtion ja markkinoiden riittämättömyyttä vaan molemmat voivat laajentua ja uudelleenmuotoutua samanaikaisesti. Suhtautumisessa vapaaehtoistyöhön onkin hänen mukaansa tapahtunut muutos 90-luvun kuluessa. Vielä 90-luvun alussa haluttiin vapaaehtoistyö

suunnata vain rajattuihin ammatillisesti ohjattuihin tehtäviin, kun taas 90-luvun loppupuoliskolle tullessa siitä on tullut tervetullut lähes kaikilla sosiaaliryöön osa-alueilla (Matthies 1996, 22).

Lienee tosiasia, että vapaaehtoissektori 90-luvulla on voimistunut Suomessakin. Samoin markkinasektorilla on alettu hiljalleen huomata mahdollisuus tuottaa sosiaali- ja terveystalveluja maksukykyiselle väestönosalle. Markkinasektoria vahvistaa lisäksi kuntien innokkuus ostopalveluihin yksityisiltä palvelutuottajilta. Matthiesin visioimaa vapaaehtoissektorin kanssa yhtäaikaista julkisen sektorin laajentumista sen sijaan ei 90-luvulla ole ollut nähtävissä. Vapaaehtoissektori on kyllä voimistunut, mutta julkisia hyvinvointitalveluja ja sosiaalityöksiä on samaan aikaan leikattu. Laadullista muutosta julkisella sektorilla ajanevat paljolti juuri määrälliset leikkaukset: talveluja on tuotettava yhä vähenevin resurssein. Asennemuutos julkisella sektorilla on ollut nähtävissä valmiutena yhteistyöhön vapaaehtoissektorin ja järjestöjen kanssa. Myös mielenterveysyhdistys Helmin ja julkisen palvelujärjestelmän välisen yhteistyön helpottumista on todennäköisesti ollut edesauttamassa paitsi yhdistyksessä asian hyväksi tehty pitkäjänteinen työ, myös julkiseen sektoriin kohdistuvat taloudelliset ja ideologiset ja ehkä asenteellisetkin muospaineet.

Muospaineista huolimatta Pohjoismaisen hyvinvointivaltio-mallin edut tunnustetaan edelleen laajalti. Myös Matthies ehdottaa, että tulevaisuudessa säilytettäisiin pohjoismaisen mallin piirteitä mutta kuitenkin niin, että samalla luotaisiin enemmän tilaa välitason innovaatioille (Matthies 1996, 17). Julkinenkin sektori onkin aloittanut uusia lukuisia projekteja vapaaehtoistyön edistämiseksi. Se edistää kuitenkin ensisijaisesti perinteistä järjestömuotoista toimintaa (Matthies 1996, 22, vrt. Lehto-Pusa 1993, 26). Kuntien palvelusetelikoikeilut ja EU:n järjestömyönteisyys avaavat mahdollisuuksia vakiintuneille järjestöille. Niiden ongelmana on kuitenkin Matthiesin (1996, 23) mielestä rahoitusvaikeuksien ohella mm. toimitsijakeskeisyys ja ideaköhyys.

Välitasolla on selvät kansalliset piirteensä. Suomalainen sekatalousmalli esimerkiksi ei ole markkinapainotteinen. Suomalaiselle vapaaehtoisellektorille on edelleenkin ominaista riippuvuus julkisesta sektorista. Sitä ei kuitenkaan tarvitse nähdä pelkästään ongelmana vaan siitä voi olla jopa etua. Kunnalliset hajautetut palvelupisteet voisivat jatkossa olla suomalaisen paikallisen välitason verkoston solmukohtia. Yhteistoimintamallit, joissa yhdistellään eri tahojen voimavaroja tilannekohtaisesti syntyvät parhaiten paikallisesti alhaalta päin tulevana aloitteina. Matthiesin (1996, 17; 27-28) mukaan "eurooppalaisissa hyvinvointimalleissa vaihtelee kenties vain koostumuksen mittasuhteet: Pohjoismaissa sekoituksen hallitseva aines on valtio (ja kunnat), konservatiivisissa hyvinvointivaltioissa kolmannen sektorin organisaatiot ja liberaalissa mallissa markkinat". Ongelmana läheisessä yhteistyössä on kuitenkin mahdollisuus, että yksimieliseksi jähmettyneet välittävät organisaatiot eivät enää kykene artikuloimaan ristiriitaisia intressejä. Matthies (1990, 28) on tutkimuksessaan vaihtoehdoista sosiaalityöstä määritellyt Helmi:n radikaaliksi itseapuliikkeeksi. Toiminnan radikaalit elementit ovat edelleen nähtävissä, erityisesti edunvalvonnassa. Myös edunvalvonnan luonne on kuitenkin muuttunut erityisesti toiminnan virkamiesveitoisuuden myötä. Yhteistyöstrategia suhteessa viralliseen lienee jossakin kriittisen ja sopeutuvan yhteistyömallin välillä.

Huolimatta laajasta järjestökentästä Suomessa vierastetaan hyväntekeväisyyttä. Kun Keski-Euroopassa palvelujen yhtenäisyyden katsotaan uhkaavan autonomiaa, pohjoismaissa se turvaa yhdenmukaisen kohtelun ja suojaa yksityiseltä riippuvuudelta. Suomalaisista hyvinvointivaltioista on usein kuvattu naisystävälliseksi ja sekatalousmallien naisystävällisyys on nähty kyseenalaisena. Hyvinvointivaltion naisliittolaisuus näyttäisi kuitenkin olevan rapistumassa ja naisten mielenkiinto välitason toimintamuotoihin on virinnyt ja he ovat olleet itse luomassa välitason toimintamalleja (Matthies 1996, 15-17).

Kansalaistoiminta on perinteisesti yleisempää yhteiskunnissa, joissa suuri osa ihmisiä on pitkään elänyt työelämän ulkopuolella. Pohjoismainen hyvinvointimalli ei ole edellyttänyt laajaa vapaaehtoistyön panosta, mitä on perusteltu vähäisillä luokkeroilla, naisten työssäkäynnillä ja julkkisten palvelujen kattavuudella. Akillinen laaja työttömyys ei kuitenkaan sinällään lisää välitason toimintoja ellei samanaikaisesti tapahdu syvällisempää kulttuurista muutosta, ajattelun muutosta sosiaaliturvakysymyksissä ja palveluja järjestettäessä (Matthies 1996, 21). Toisaalta ehkä selvin paine uudenlaisiin palveluihin aiheutuu kuntien palvelutarjonnan niukkenemisestä (mt. 24).

Subsidiariteettiperiaate liittyy sosiaalipoliittinen keskusteluun welfare mixista, hyvinvointiyhteiskunnasta samoin kuin myös vapaaehtoissektorista. Se on ollut keskeinen pohjoismaista ja keskieuropalaista hyvinvointimallia erottava tekijä eikä subsidiariteettiperiaatetta ole pidetty täällä soveltamiskelpoisena (Rönneberg 1994, 29). Useissa muissa EU-maissa sosiaalipalvelujen viralliseksi strategiaksi on otettu hyvinvoinnin sekatalous ja julkisen sektorin osuuden vähentäminen (Matthies 1996, 12). Pohjoismaisen hyvinvointivaltion rakenteiden, taloudellisen kasvun, vahvan ay-liikkeen, täystyöllisyyden jne. haurastuessa joudutaan kuitenkin kysymään onko katolinen sosiaalietiikka tulossa ajankohtaiseksi meilläkin (Julkunen 1994, 42). Samalla joudutaan kysymään, "jääkö jäljelle muuta kuin velvollisuutta ja vastuuta koskeva eettinen diskurssi?" (mt.). Toisaalta Sipilä (1995,86) on kysynyt, oliko lupauksessa tulevasta fragmentoituvasta, refleksiivisestä ja itseorganisoituvasta toimintamallista vain kyse -80 -luvun haaveesta, joka ei koskaan levinnyt Suomeen asti. "1990 -luvun suuri julkispalvelureformi lyö korvalle ja uhkaa palauttaa niin suomalaiset kuin saksalaisetkin takaisin moderniin. Heikosti organisoitunut toiminta on vaarassa pudota julkisen tuen piiristä kun julkinen ja kaupallinen selviytyvät". Myös Siisiäisen mielestä 90-luvun tilanteessa täytyisi vapaaehtoisuuden käsitettä pohtia uudelta näkökannalta. "On kokonaan eri asia, jos kansalaiset perustavat yhteiskunnallisia liikkeitä ja yhdistyksiä arkielämän ongelmiansa

ratkaisemiseksi ja näiden ongelmien ratkaisun vaatimiseksi valtiolta, kuin jos he joutuvat perustamaan 'vapaaehtoisia' yhdistyksiä huolehtimaan sellaisista heitä koskettavista asioista, joista valtio on aikaisemmin kantanut vastuun " (Siisiäinen 1993, 261).

Kehitys näyttää epävarmalta koska institutionaaliset toimintakulttuurit eivät muutu hetkessä. Toisaalta lama luo tarvetta varmuuteen, johon tarpeeseen voidaan vastata vain kattavilla julkisilla palveluilla. Virallisen sosiaalityön refleksiivinen yhteistyö vapaaehtoissektorin kanssa taas vaatii julkisen sektorin sosiaalityöntekijöiltä motivaatiota, jota ei voida tuottaa ulkoapäin, "vaan joka syntyy omakohtaisesti koetusta innostuksesta tai ehkä useimminkin pakosta alkaa tehdä asioita toisin" (Matthies 1994 (2), 33).

Modernisoitumiseen liittyvät tendenssit. Esimerkiksi yksilöllistymisestä ja varsinkin naisten elämisorientaation modernisoitumisesta seuraa valmius osallistua mieluummin uudentyyppiseen itseaputoimintaan kuin perinteiseen vapaaehtoistyöhön. Toisaalta työelämän fragmentoituminen, talouden kiristyminen ja hyvinvointivaltion rakenteelliset muutokset heijastuvat epävirallisen sektorin muutoksina: sielläkin ollaan professionaalisia, markkinatietoisia ja yhteisöllisyydellä on yksilöllisempiä merkityksiä. Nämä oikeuttavat puhumaan myös epävirallisen sektorin modernisoitumisesta (Matthies 1994 (1), 21).

Mikäli hyvinvointipalvelujen leikkaukset jatkuvat ja ne edelleen painottuvat vähävaraisimpaan väestönosaan (esimerkkinä maaliskuun 1998 toimeentulotukileikkaukset), voidaan olettaa vapaaehtoisuustoiminnan joutuvan yhä suurenevaan ristiriitaan omien tavoitteidensa ja toisaalta toiminnan yhteiskunnallisten reunaehtojen kanssa. Vapaaehtoissektorilla lienee kaksi mahdollisuutta: alkaa pakon edessä huolehtia peruspalveluissa olevien aukkojen paikkaamisesta tai nousta näkyvään vastarintaan, mitä ei ole ainakaan toistaiseksi ollut nähtävissä. Yhteiskunnan ideologinen tilanne puoltaa welfare-mixien tapaisia ratkaisuja hyvinvointivaltion ongelmiin.

Kohtalaisesti selviytyvälle, työssäkäyvälle keskiluokalle mahdollisuus valita voikin olla vaihtoehto ja mahdollisuus. Kun taas on kysymys esimerkiksi mielenterveyspotilaista, valinnanvapaus jää teoreettiseksi mahdollisuudeksi. Tästä antaa jonkinlaisia käsitystä jo se, että potilaat edelleen kokevat yhtenä suurimmista ongelmista sen, ettei heitä huomioida tasavertaisina kansalaisina, jotka voisivat vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin. Salo (1996, 315) on tutkimuksessaan haastatellut mielenterveyspalvelujen käyttäjiä. Haastattelussa kävi ilmi, että kohtalotovereiden kanssa jaettavasta solidaarisuudesta ja sen rakentamisen voimavaroista on puuttetta, kehittämisen tarvetta olisi myös erityisesti ystäväpalveluissa, henkilökohtaisissa avustajajärjestelmissä jne. Virallisen sektorin työntekijöiden solidaarisuuteen suhtauduttiin epäilevästi, heidän työnsä ei katsottu olevan tarpeeksi potilaiden tarpeista lähtevää. Myös omaisten vastuun helpottaminen ollut pitkään mielenterveystyön tavoite. Salon (1996) visioima solidaarinen yhteiskunta tuntuu olevan monelle edelleen vain utopia. Tästä kertoo mm. se, että asennekasvatus on edelleen Helmi ry:n edunvalvonnan painopiste-alueita.

Sen sijaan, että vapaaehtoissektorin niskaan kaadettaisiin lisää velvoitteita, hedelmällisempi lähtökohta olisi lähteä niiden vahvuuksista käsin. Vapaaehtoissektori on toiminut ja toimii edelleen ansiokkaasti vertais- ja oma-avun, edunvalvonnan yms. kaltaisissa virallista järjestelmää täydentävissä ja tukevissa toimintamalleissa. Samoin sillä on tärkeä asema virallisen kritiikkinä. Vapaaehtoissektorin vahvuus piilee innovatiivisissa ruohonjuuritason kriittisissä liikkeissä ja järjestöissä, jotka onnistuvat säilyttämään ajankohtaisuutensa, kriittisyytensä ja autonomiansa. Virkamiesvetoisuus osoittautui Helmissä välttämättömäksi ratkaisuksi toiminnan jatkuvuutta turvattaessa. Yhdistyksen sisäisestä toimintakyvystä paljolti riippuu miten ristiriitailanteita ratkaistaan kaikkia osapuolia tyydyttävästi, toiminnan kriittinen ote säilyttäen.

Järjestöjen vahvuus on perinteisesti ollut uusien toimintamuotojen aloittajina ja ihmisten tarpeiden tulkkeina (Satka 1994, 305). 90-luvulla näyttäisi olevan alkamassa uusi kamppailu siitä, kuka tekee välttämättömän huolenpitotyön, ammattilaiset, yrittäjät, omaiset vai vapaaehtoiset auttajat (mt. 331). Kun sodan jälkeen valtio määritteli järjestöt vain virallista täydentäväksi, 70-luvun puolivälin taloudellinen taantuma teki valtakunnallisista järjestöistä ja paikallisesta vapaaehtoistyöstä taas uudelleen tunnustettuja palveluntuottajia (Satka 1994, 302,331). 80-luvulla oman avun kriittisistä liikkeistä tärkein oli vammaisyhdistys Kynnys ry, joka kritisoi hyvinvointivaltion ammatillistumista ja palvelujen laatua (mt. 332). Helmi ry:n voi sijoittaa osaksi 80-luvulla alkanutta kriittistä ruohonjuuritason liikettä.

Kososen (mt. 214) mukaan on tärkeää, ettei anna taloudellisten realiteettien sokaista tosiasialta, että hyvinvointipolitiikkaa koskevissakin ratkaisuissa on kyse valinnoista ja painotuksista siinä, mikä on tärkeää. Samansuuruisilla hyvinvointimenoilla saadaan sisällöltään ja tuloksiltaan varsin vaihtelevia ratkaisuja. Arvot ja mieltymykset vaikuttavat valintoihin kun ollaan päättämässä julkisen sektorin osuudesta ja koosta. Kosonen näkee hyvinvointivaltion tulevaisuuden ainakin jossakin määrin turvattuna; sen purkamista ei toivota ja usko pohjoismaisen mallin hyviin puoliin, yhteisvastuuseen, demokraattisuuteen, turvallisuuteen, tasa-arvoon, on edelleen vahva ja mielipiteet tukevat sitä. Hyvinvointivaltion uudelleenarviointi on kuitenkin viime vuosina yltnyt. Tilanteeseen ovat olleet johtamassa paitsi taloudelliset syyt, myös sosiaaliset ja aatteelliset muutokset. Uusia arvoja ja päämääriä etsiessä on erityisesti tähdennetty vapauden ja vastuunjaon periaatteita. Vapaudella tässä yhteydessä tarkoitetaan sitä, että valtio jakaa vain perustoimeentulon ja peruspalvelut, 'ylimenevät' palvelut kansalaiset järjestävät itse. Tämä taas johtaa omatoimisuuden, yrittäjyyden, kilpailun, markkinoiden ja yhteisöjen osuuden kasvuun meilläkin. Vastuunjaolla tässä tarkoitetaan vaihtoehtojen lisäämistä ja vaihdettavuuta (esimerkkinä palvelusetelit) (Kosonen 1995, 214-216).

Heikkilä (1994, 305-306) on esittänyt kaksi vaihtoehtoista tulevaisuusvisiota: kilpailuvaltiomallin ja hallitun kurjistumisen mallin. Kilpailuvaltiossa vapauden ja omavastuun ideat korostuvat. Markkinaehtoiset ratkaisut korvaavat hyvinvointipalvelujen julkisen tuotannon, julkisen vastuu rajoittuu vain huono-osaisimpaan väestöön. Ansiosidonnaisesta sosiaaliturvasta siirryttäisiin tasasuuriin etuuksiin ja yksityiset vakuutukset lisääntyisivät. Toisena visiona Heikkilä (mt.) mainitsee hallitun kurjistumisen mallin, joka lupaa niukkuutta, mutta pyrkii kuitenkin estämään yhteiskunnan jakautumista ja vastakkaisuuksien kärjistymistä.

Vapaaehtoissektorin tulevaisuudesta puhuttaessa näyttää siltä, että pitkälle yhtä mieltä ollaan siitä, että sen rooli vahvistuu jatkossa hyvinvointivaltion roolin supistuessa. Osa tutkijoista näkee tilanteen hyvinvointivaltion ihanteiden alasajona, toiset taas painottavat vapaaehtoissektorin mahdollisuuksia ja innovaatioita. Toisaalta on vähän tietoa siitä, kuinka halukkaita vapaaehtoissektori ja järjestöt ovat ottamaan uusia (primaareja) hyvinvointipalvelu -tehtäviä hoitaakseen ja mitkä ovat niiden realistiset (taloudelliset, professionaaliset) mahdollisuudet selviytyä niistä. Empiirisessä aineistossa esittelyn kohteena oleen Helmi ry:n kohdalla ainakin kävi selväksi se, ettei yhdistys ole valmis ottamaan hyvinvointivaltiolle kuuluvaa palvelutuotantoa hoitaakseen. Yhdistys määritteli toimintansa selkeästi virallista sektoria täydentävänä, innovaatioita tuottavana ja mielenterveyspotilaiden etuja valvovana toimintana. Se on tietoisesti irtautunut mm. Mielenterveyden Keskusliiton jäsenyydestä juuri sillä perusteella että se katsoo jäsenjärjestöjen keskittyvän lähinnä palvelutuotantoon. Kysyä voikin kuinka hyvin Helmi edustaa koko järjestökenttää, vai onko sen toiminta pikemminkin nähtävä myös perinteisen järjestötoiminnan kritiikkinä. Mielenkiintoiseksi Helmin kaltaisen pienen järjestön tekee kuitenkin kevyt, lähellä jäsenistöä oleva organisaatio, joka mahdollistaa nopean reagoinnin yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin. Näin sillä on erinomaiset mahdollisuudet omalla tavallaan toimia ajan tulkkina. Vaikka Helmin virallinen politiikka vastus-

taakin hyvinvointivaltiolle kuuluvien tehtävien omaksumista, sen toiminnassa voidaan nähdä 90-luvulla siirtymää myös paikkaavan työn suuntaan. Tästä esimerkkinä oli tukikeskustoiminta viikonloppupäivystyksineen.

Tutkimuksen empiirisessä osassa tutustuttiin vain yhteen mielenterveyssektorilla toimivaan järjestöön, eikä tämä tutkimus näin ollen voi antaa tyhjentävää vastausta siihen, mitkä ovat koko mielenterveyssektorin (tai varsinkaan koko suomalaisen vapaaehtoissektorin) järjestöjen tavoitteet ja mahdollisuudet hyvinvointipalvelujen tuottajina. Empiirisen aineiston ja aikaisempien tutkimusten valossa näyttäisi kuitenkin olevan melkoinen epäsuhta sen välillä, kuinka paljon julkinen olisi valmis siirtämään vastuuta muille tahoille ja toisaalta näiden tahojen valmiuksissa ottaa sitä vastaan. Unohdetaan helposti se, ettei vapaaehtoissektorilla ole siihen mahdollisuutta ilman julkisen tukea. Nähtäväksi jää muodostuuko kunnissa jatkossa joustavia hyvinvoinnin tuotannon verkostoja vai karsitaanko julkisia palveluja ilman että niitä kukaan hoitaa. Järjestöt itse näyttäisivät olevan valmiita lisäämään yhteistyötä julkisen kanssa, mutta ei ilman taloudellista tukea. Kokonaisvastuun tulisi niiden mielestä säilyä kunnilla. Matthiesin (1996,23) mukaan järjestöt suhtautuvat yleensä ottaen myönteisesti hyvinvoinnin sekatalouteen ja haluavat pysyä hyvinvointivaltion jatkeena. Kiistat koskevat yleensä rahoitusta ei niinkään periaatteellista työnjakoa. Vain muutamat radikaalit järjestöt korostavat kansalaisliiketyyppistä tehtäväänsä. Myös ne ovat kuitenkin paikallistasolla mukana yhteistyöverkostoissa. Matthiesin mukaan perinteisillä järjestöillä on painetta eräänlaisiksi palvelukonserneiksi spontaanimpien liikkeiden toimiessa haastajina (Matthies 1996, 23).

Matthies (1994 (1), 44-45) myöntää, että 90-luvulla kansalaistoimintaan kohdistuvat oma-aloitteellisuuden odotukset eivät ole seurausta pelkästään refleksiivisestä modernisaatiosta vaan myös taloudellisesta lamatilanteesta. Siitä huolimatta hän näkee mahdollisena ja toivottavanakin kehityssuuntana vapaaehtoissek-

torin ja hyvinvointivaltion uudenlaisten välittävien organisaatioiden muodostumisen, missä maallikoiden ja ammattilaisten toimintakentät sekoittuvat. Matthieskaan ei kuitenkaan ole valmis suoraan lykkäämään lisää vastuuta uusille välittävän tason organisaatioille. Hän (mt.46) toteaa olevan eri asia jättääkö valtio ylhäältäpäin julkisille toimijoille vastuun (paikkaavat aukkoja) vai painostavatko kansalaisten paikalliset toimijatahot alhaaltapäin jakamaan heille ohjausvastuutaan. Matthies pitää kyseenalaisena hyvinvointivaltion järjestelmien ja ohjausvallan rajoittamista ellei voida osoittaa, että se kompensoituisi universaalisuutta vastaavilla paikallisilla ja omaehtoisuutta tukevilla järjestelmillä. Se edellyttää myös sosiaaliturvajärjestelmää, joka takaa taloudellisesti pluralisoituvia elämis- ja toimintamalleja. Suomalaisen vapaaehtoissektorin resurssit eivät nykyisin riitä. Kehityssuunta edellyttäisi myös aikamoista kulttuurista muutosta ja vastuuseen kykeneviä ei-julkisia välitason toimintaverkostoja (mt.46).

Helmin toiminta-ajatus lähtee hyvinvointivaltiota laadullisesti täydentävästä toiminnasta ja siinä ovat nähtävissä myös sen vahvuudet. Lomatoiminta, vertaisapu, uusien mielenterveystyömuotojen kehittäminen ruohonjuuritason tarpeista lähtien ovat sen koko toiminnan lähtökohta ja perusajatus. Helmin kaltainen järjestö voisi toimia virallisenkin sosiaalityön näkökulmasta mielekkäästi juuri välittävänä organisaationa virallisen ja ruohonjuuritason välillä. Tosin yhteistyö edellyttää varsinkin virallisen puolelta tietynasteista kritiikinsietokykyä, sillä yhteistyöhalukkuudesta huolimatta Helmia ei edelleenkään voine lukea osaksi perinteisintä järjestökenttää. Toiminnan lähtökohdaksi on aina ollut kriittisyys virallisia palvelujärjestelmiä kohtaan - kuitenkin niin että lähtökohdaksi on ollut kehittää nimenomaan julkisen sektorin palvelujärjestelmiä paremmin kohderyhmän tarpeita vastaaviksi, ei kehittää omaa rinnakkaista palvelujärjestelmää.

Mielenterveyssektorilla on runsas järjestökenttä, järjestöt toimivat osittain päällekkäisillä alueilla, tosin osin eri

tavoittein ja painotuksin. Kaikki mielenterveyspotilaat eivät kuitenkaan halua osallistua minkäänlaiseen vapaaehtoistoimintaan, eivätkä koe sitä millään lailla omakseen. Toisaalta monien kohdalla järjestöissä toimiminen on väylä päästä vaikuttamaan itseä koskeviin asioihin, saada sosiaalisia kontakteja, kuntoutua jne.

Yhteiskunnan kehityssuunta huomioiden järjestökentältä tarvittaneen jatkossa entistäkin vahvempaa edunvalvontaa mikäli se ei halua vastuuta sysättävän epäviralliselle. Toisaalta voi kysyä miten vastarinta tehoaa nykyisissä reunaehdoissa: joutuuko vapaaehtoissektori vain sopeutumaan väistämättömään? Helmissä tukipistetoimintaa esimerkiksi on lähdetty luomaan rinnakkaisjärjestelmänä viralliselle tavoitteena uusien toimintamallien kehittäminen. Nähtäväksi jää virallisen sektorin valmius jatkossa enää laajentaa toimintakenttäänsä sekä se, ollaanko edes nykyistä palvelujärjestelmää valmiita ylläpitämään. Mielenterveyspotilaat ovat kansalaisryhmä, jonka kohdalla pluralistinen, vaihtoehtoja tarjoava welfare-mix ei välttämättä toimi. Yksilöiden kyky ja tosiasialliset mahdollisuudet valita palveluiden markkinoilla vaihtelevat, jolloin vain julkinen palvelujärjestelmä voi taata välttämättömät peruspalvelut ja toimeentulon.

LÄHTEET:

Alapuro, Risto & Stenius Henrik. Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa Risto Alapuro ym. (toim.). Kansa liikkeessä. Kirjayhtymä, Helsinki 1987, s. 8-52.

Alasuutari, Pertti. Laadullinen tutkimus. Vastapaino, Helsinki 1994.

Anttonen, Anneli. Valtiollisesta yhteisölliseen sosiaalipolitiikkaan. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki, 1989.

Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma. Julkinen, yhteisöllinen ja yksityinen sosiaalipolitiikassa - sosiaalipalvelujen toimijat ja uudenlaiset yhteensovittamisen strategiat. Teoksessa Olavi Riihinen (toim.). Sosiaalipolitiikka 2017. WSOY, Porvoo, 1992, s. 435-461.

Anttonen, Anneli. Hyvinvointivaltion naisystävälliset kasvot. Teoksessa Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.). Naisten hyvinvointivaltio. Vastapaino, Tampere, 1994, s. 203-224.

Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma. Viisi sosiaalipalvelumallia. Eurooppalaisten hyvinvointivaltioiden vertailua sosiaalipalveluiden näkökulmasta. Janus 3/1994, s. 226-248.

Esping-Andersen Gösta. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Polity Press, Oxford 1990.

Eva: Kansa tienhaarassa. Raportti suomalaisten asenteista 1993.

Evers, Adalbert. Shifts in the Welfare Mix. Teoksessa Adalbert Evers & Helmut Wintersberger (eds.). Shifts in the Welfare Mix. Their Impact on Work, Social Services and Welfare Policies. Campus Veerlag, Frankfurt am Main, 1990, s. 7-28.

Grönfors, Martti. Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät. WSOY, Helsinki 1982.

Heclo, Hugh. Toward a New Welfare State. Teoksessa Flora, P. & Heidenheimer, A. (Ed). The Development of Welfare States in Europe and America. Transaction Books, London 1981.

Heikkilä, Matti. Hallittu kurjistuminen vai vahvojen valta. Teoksessa Matti Heikkilä & Kari Vähätalo (toim.). Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos. Gaudeamus, Tampere 1994.

Helmi. HELMI ry:n edunvalvonta- ja jäsenlehti. Vuosikerrat 1994-1997.

Helsingin Mielenterveysyhdistys HELMI ry. Toimintakertomus vuodelta 1985, 1985, 1989, 1991.

Helsingin Mielenterveysyhdistys HELMI ry. Toimintasuunnitelma 1988-1992, 1989-1993.

Helsingin Sanomat. Työllisyyden parantaminen palkankorotuksia tärkeämpää. Gallup selvitti kansalaisten tavoitteet syksyn tuloneuvotteluille. HS 9.5.95.

Helsingin Sanomat. Sosiaalipalveluihin kaivataan neuvontaa kodin lähellä. HS 2.4.1997.

Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Liikanen, Pirkko & Sajavaara, Paula. Tutkimus ja sen raportointi. Kirjayhtymä, Helsinki 1990.

Jaakkola, Antero. Subsidiariteettiperiaate ja sosiaaliturva eräissä Euroopan maissa. Teoksessa Arja Jokinen ja Mari Korhonen (toim.). subsidiariteettiperiaate Suomalaisessa hyvinvointipoliitiikassa. Sosiaali- ja terveystieteiden Eurooppa-projekti. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki 1994, s. 17-25.

Jaakkola, Jouko. Yhteisöavusta vapaaehtoistyöhön. Epävirallinen apu suomalaisen sosiaaliturvan kehityksessä. Teoksessa Aila-Leena Matthies (toim.). Valtion varjossa. Katsaus epävirallisen sektorin tutkimukseen. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki 1991, s. 8-28.

Jaakkola, Jouko. Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen. Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki 1994, s. 71-158.

Johnson, Norman. The Welfare State in Transition. The Theory and practice of Welfare Pluralism. 1987. Wheatsheaf Books, Sussex 1987.

Julkunen, Raija. Suomalainen hyvinvointivaltio - naisten liittolainan ? Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita nro 58, 1990.

Julkunen, Raija. Hyvinvointivaltion ja hyvinvointipluralismin ristiriidat. Teoksessa Matthies, Aila-Leena (toim.). Valtion varjossa. Katsaus epävirallisen sektorin tutkimukseen. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki 1991, s. 51-68).

Julkunen, Raija. Hyvinvointivaltio käännekohdassa. Vastapaino, Tampere 1992.

Julkunen, Raija. Hoivabisnekseen vai nyrkin ja hellan väliin ? Teoksessa Leila Simonen (toim.). Hyvinvointivaltion murros ja hoivan uudelleenorganisointi. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakesin raportteja 1993:94, s. 32 - 46.

Julkunen, Raija. Suomalainen sukupuoli. Esimoderni, moderni, toisenlainen moderni vai liian moderni. Teoksessa Kaj Ilmonen (toim.). Kestävyyskoe. Kirjoituksia 90 -luvun Suomesta. Vastapaino, Tampere 1993, s. 281 - 302.

Julkunen, Raija. Subsidiariteetti-sosiaaliturvamme suoja vai uhka? Teoksessa Arja Jokinen ja Mari Korhonen (toim.). Subsidiariteetti suomalaisessa hyvinvointipolitiikassa. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen Eurooppa-projekti. Sosiaaliturvan keskusliitto, 1994, s. 36-44.

Kalland, Mirjam. Hyvin leikattu - huonosti ommeltu. Erityisryhmien palveluihin kohdistuneet säästöt valtionosuusuudistuksen jälkeen. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY r.y. Edita, Helsinki 1996.

Kananen, Pentti & Lehtinen, Sini & Lindqvist, Tuija & Nylund, Marianne & Palojarvi Helena & Hakkarainen, Pirkko. Aloitteellisuus ja osallistuminen yhteiskunnan uudistamisessa. Sosiaali- ja terveysministeriö. Ehkäisevän sosiaali- ja terveyspolitiikan osasto. Helsinki 1994.

Karvinen, Synnöve. Reflektiivinen ammatillisuus sosiaalityössä. Teoksessa Riitta Granfelt & Synnöve Karvinen & Aila-Leena Matthies & Anneli Pohjola. Monisärmäinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan Keskusliitto, Helsinki 1993.

Kemppainen, Erkki. Subsidiariteettiperiaatteen ulottuvuudet ja jaettu subsidiariteetti. Teoksessa Arja Jokinen ja Mari Korhonen (toim.). Subsidiariteettiperiaate suomalaisessa hyvinvointipolitiikassa. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen Eurooppa-projekti. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki 1994, s. 26-35.

Kosonen, Pekka. Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 48. Vastapaino, Tampere 1987.

Kosonen, Pekka. Eurooppalaiset hyvinvointivaltioiden yhdyntymistä ja hajaantumista. Gaudeamus, Tampere 1995.

Lehto-Pusa, Päivi. Vapaaehtoistyön mahdollisuuksia. Helsingin kaupungin tietokeskuksen keskustelualoitteita 1003:4.

Leibfried, Stephan. Towards a European Welfare State? On Integrating poverty regimes into the European Community. Teoksessa C. Jones (ed.). New Perspectives on the Welfare State in Europe. Routledge, London 1993, s. 133-156.

Matthies, Aila-Leena. Kapinasta muutoksen malliksi. Vaihtoehtoinen sosiaalityö Suomessa. Hanki ja jää, Juva 1990.

Matthies, Aila-Leena. Julkisen palveluujärjestelmän avautuminen epäviralliseen - hyppy pimeään?. Teoksessa Aila-Leena Matthies (toim.), Valtion varjossa. Katsaus epävirallisen sektorin tutkimukseen. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki 1991, s. 38-50.

Matthies, Aila-Leena. Epävirallinen ja virallinen sosiaalityön modernisaatiossa. Teoksessa Riitta Granfelt & Harri Jokiranta & Synnöve Karvinen & Aila-Leena Matthies & Anneli Pohjola. Monisärmäinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan Keskusliitto, Helsinki 1993.

Matthies, Aila-Leena. Epävirallisen sektorin ja hyvinvointivaltion suhteiden tarkastelua. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 110. Jyväskylä 1994 (1).

Matthies, Aila-Leena. Merkintöjä murroksesta 1990-1994. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita no. 86 1994 (2).

Matthies, Aila-Leena. Hyvinvoinnin sekatalous ja suomalaiset välittävät organisaatiot. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Ulla Kotakari, Marianne Nylund (toim.). Välittävät verkostot. Vastapaina, Jyväskylä 1996, s. 11-29.

Melkas, Tuula. Valtion ja markkinoiden tuolla puolen. Kanssaihminen apu Suomessa 1980-luvun lopulla. Tilastokeskuksen tutkimuksia 196. Helsinki 1992.

Mielenterveysyhdistys HELMI ry. Johtosääntö 26.9.1996.

Mielenterveysyhdistys HELMI ry. Tiedotus-, koulutus- ja informaatioprojekti Kasvot mielen sairaudelle. Projektisuunnitelma vuosille 1998-2000. Julkaisematon lähde.

Mielenterveysyhdistys HELMI ry. Toimintakertomus 1992, 1995, 1996.

Mielenterveysyhdistys Helmi ry. Toimintasuunnitelma 1993, 1994, 1997.

Mishra, Ramesh. The Welfare State in Capitalist Society. Harvester Wheatsheaf, New York ym. 1990.

Nylund, Marianne. Suomalaisia oma-apuryhmiä. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Ulla Kotakari, Marianne Nylund (toim.). Välittävät verkostot. Vastapaino, Jyväskylä 1996, s. 193-206.

Nylund, Marianne. Kolmannen sektorin tutkimus Pohjoismaissa - yhdistyksiä, osuuskuntia ja vapaaehtoistoimintaa. Janus 3/97, s. 315-324.

Pulma, Panu. Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva. Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun keskusliitto, Kouvola 1987, s. 7-264.

Rajavaara, Marketta. Markkinaohjautuvuus sosiaalityön haasteena. Teoksessa Synnöve Karvinen (toim.). Sosiaalityön eettiset jännitteet. Sosiaalityön vuosikirja 1993. Sosiaalityöntekijäin liitto r.y. Helsinki 1993, s. 63-73.

Rantalaiho, Liisa. Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Teoksessa Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.). Naisten hyvinvointivaltio. Vastapaino, Tampere 1994, s. 9-28.

Reinikainen, Pekka. Oikeus- ja sosiaaliasiamiesprojekti. Mielenterveysyhdistys HELMI ry. Julkaisut '97, Helsinki 1997.

Rifkin, Jeremy. The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era. G.P. Putnam's Sons, New York, 1995.

Rönning, Leif. Kolmannen sektorin tila ja tulevaisuus. sosiaalipoliittiset järjestöt Suomessa. Teoksessa Reijo Väärälä (toim.). Yhteispalveluista kansalaistoimistoon. Hyvinvointipalveluprojekti osaraportti 5. Lapin yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja no 40. Lapin Yliopisto, Rovaniemi, 1994. s.13-30.

Salo, Markku. Sietämisestä solidaarisuuteen. Vastapaino, Tampere 1996.

Satka, Mirja. Sosiaalinen työ. Peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & kyösti Urponen. Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan Keskusliitto, Helsinki 1994, s. 261-335.

Satka, Mirja. Hyvinvointivaltion sosiaalityöstä kansalaisten sosiaalityöksi. Teoksessa Synnöve Karvonen (toim.). Sosiaalityön eettiset jännitteet. Sosiaalityön vuosikirja 1993. Sosiaalityöntekijäin liitto r.y. Helsinki 1993, s. 50-62.

Sihvo, Tuire. Arki ja apu. Sosiaalihallituksen väestötiedustelun raportti I. Sosiaalihallituksen julkaisuja 14/1988.

Siisiäinen, Martti. Four Studies on Voluntary Associations in Finland. Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 44, Jyväskylä 1989.

Siisiäinen, Martti. Näkökulmia sosiaalialan vapaaehtoisen organisoitumisen tutkimiseen. Teoksessa Matthies Aila-Leena (toim. Valtion varjossa. Katsaus epävirallisen sektorin tutkimukseen. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki 1991, s. 118-129).

Siisiäinen, Martti. Vanhojen sosiaalisten kielten rapautuminen. Yhdistystoiminnan nousu ja tuho? Teoksessa Kaj Ilmonen (toim.). Keskivävyyskoe. Kirjoituksia 90-luvun Suomesta. Vastapaino, Tampere 1993, s. 260 - 280.

Sipilä, Jorma. Sosiaalityön jäljillä. Tammi, Helsinki 1989.

Sipilä, Jorma. Aikalaiskeskustelua epävirallisesta sektorista. Janus 1995:1, s. 84-86. Arviointi väitöskirjasta Matthies Aila-Leena. Epävirallisen sektorin ja hyvinvointivaltion suhteiden tarkastelua. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 110. Jyväskylä 1994.

Sulkunen, Irma. Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Teoksessa Risto Alapuro ym. (toim.). Kansa liikkeessä. Kirjayhtymä, Helsinki, 1989, s. 157 - 172.

Särkelä, Jussi. Psykiatristen potilaiden hoidossa ja kuntoutuksessa johtopäätösten aika. Sosiaaliturva 10/1995. s. 10-12.

Vesanen, Pirjo. Mielenterveyden häiriöistä kärsivien asunto-ohjelma. Helsingin Mielenterveysyhdistys HELMI ry. Helsinki 1990-